

พระกนฺตสีโล หลวงปู่เสาร์

วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

พระภูริทัตโต หลวงปู่มั่น

วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

อนุสรณ์พิพิธภัณฑสถานธรานุสรณ์ วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม ในพระสังฆราชูปถัมภ์

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๔๔๔ หมู่ ๔ บ้านหนองกลางดอน ตำบลคลองกiew อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี

พระกนฺตสีโล หลวงปู่เสาร์
วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

พระภูริทัตโต หลวงปู่มั่น
วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

อนุสรณ์พิพิธภัณฑสถานธรรม

วัดป่าอัมพโรปัญญาหาราม ในพระสังฆราชูปถัมภ์

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา

พระกนฺตสีโล หลวงปู่เสาร์ ♦ พระภริทตฺโต หลวงปู่มั่น

เลขมาตรฐานหนังสือ : ๙๗๘-๖๑๖-๔๔๐-๐๕๕-๙

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : มิถุนายน ๒๕๖๐

จำนวนพิมพ์ : ๑๐,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย : วัดป่าดานวิเวก ตำบลศรีชมภู อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ

.....

สงวนลิขสิทธิ์ : ห้ามคัดลอก ตัดตอน เปลี่ยนแปลง แก้ไข ปรับปรุง
ข้อความใดๆ ทั้งสิ้น หรือนำไปพิมพ์จำหน่าย
หากท่านใดประสงค์จะพิมพ์เพื่อใช้เป็นธรรมทาน
โปรดติดต่อขออนุญาตจากทางวัดป่าดานวิเวก
ตำบลศรีชมภู อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ โทร. ๐๘๙-๑๗๒-๔๔๒๘

.....

พิมพ์ที่ : บริษัท ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด
๖๑ ถนนเลียบคลองภาษีเจริญฝั่งเหนือ ซ.เพชรเกษม ๖๙
แขวงหนองแขม เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร
โทรศัพท์ ๐-๒๔๔๔-๓๓๕๑-๙ โทรสาร ๐-๒๔๔๔-๐๐๗๘
E-mail: silpasiamprinting@hotmail.com www.silpasiam.com

คำปรารภ

เรื่องการจัดทำหนังสือมรดกกรรมยอดโอวาทคำสอนของสมณะนักปราชญ์
วิสุทธิเทวา (พระป่า) จัดทำขึ้น ๓๔ องค์ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่างปี พุทธศักราช
๒๔๖๐-๒๕๕๔ โอวาทกรรมยอดแห่งคำสอนของวิสุทธิบุคคล ท่านแสดงบริสุทธิ
สมบูรณ์ไม่ว่ายุคใดสมัยใด นำผู้สนใจพยายามตั้งใจปฏิบัติตาม ย่อมก้าวล่วงทุกข์ไปได้
สมความปรารถนา คณะปสาทะศรัทธาเห็นควรจัดทำขึ้นสงวนรักษาไว้ เพื่อกุลบุตร
สุดท้ายภายหลังที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม บ้าน
หนองกลางดอน ตำบลคลองกิว อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ผู้สนใจกรุณาเข้าไป
ศึกษาได้ตามโอกาส เวลาพอดี

ผู้ฉลาดยืดยัดหลักนักปราชญ์เป็นแบบฉบับพาดำเนินปกครองรักษาตน

คณะปสาทะศรัทธา

ห้ามพิมพ์เพื่อจำหน่าย สงวนลิขสิทธิ์

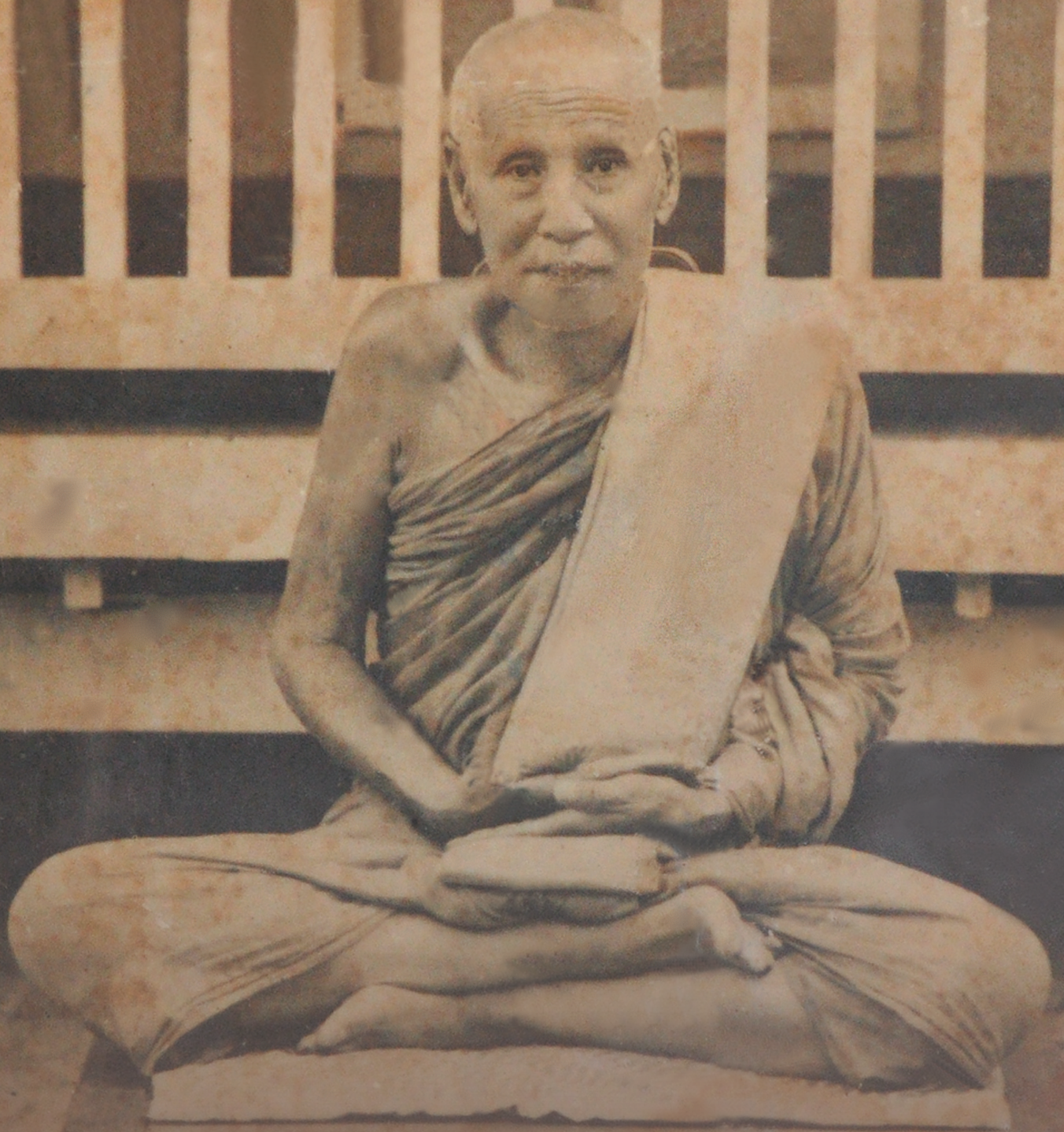
สารบัญ

พระกนตสีโล หลวงปู่เสาร์

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา พระกนตสีโล หลวงปู่เสาร์	๑
- ชาติกำเนิดและชีวิตปฐมวัย	๓
- ชีวิตสมณะ การแสวงหาธรรมและปฏิบัติ	๔
- วิธีการอบรมสั่งสอน	๗
- โอวาทธรรม	๑๑
- ปัจฉิมบท	๑๓

พระภูริทัตโต หลวงปู่มั่น

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา พระภูริทัตโต หลวงปู่มั่น	๑๕
- ชิวประวัติ พระภูริทัตโต หลวงปู่มั่น	๑๗
- พระธรรมเทศนา เรื่องทาน คีล ภาวนา	๒๐
- ชั้นระวิมุติสะมังคีธรรมะ (ลายมือ)	๒๕
- ชั้นระวิมุติสะมังคีธรรมะ (ตัวพิมพ์)	๓๘
- มุตโตทัย	๔๕
- พระธรรมเทศนา บันทึกลงโดยพระภิกษุทองคำ ญาณภาโส กับพระภิกษุวัน อุตตโม	๖๖
- ธรรมบรรยาย	๘๘
- คติธรรมคำสอน	๑๓๕
- พระธรรมเทศนาของท่านพระอาจารย์มั่น จารึกโดยพระธรรมวิสุทธิมงคล	๑๓๗

พระกนฺตสีโล หลวงปู่เสาร์
วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

ພະນົກຍາມສິນເຊີງ.

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา

พระกนฺตสีโล หลวงปู่เสาร์

พระกนฺตสีโล หลวงปู่เสาร์

ชาติกำเนิดและชีวิตปฐมวัย

หลวงปู่เสาร์ กนฺตสีโล เกิดเมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๐๔ ปีระกา* ณ บ้านชำโคม ตำบลหนองขอน (ปัจจุบันคือตำบลปะอาว) อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ท่านเข้าสำนัก ณ วัดใต้ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่อายุ ๑๒ ปี จวบจนกระทั่งอายุ ๑๕ ปี จึงได้บรรพชาเป็นสามเณร บวชเรียนอักษรธรรม อักษรขอม อักษรไทยน้อย และหนังสือไทย ตามประเพณีนิยม สมัยเป็นสามเณรใหญ่ ครูบาอาจารย์รักและไว้น้ำใจเชื่อใจมาก ไปไหนจะต้องเอาท่านไปด้วยเสมอเพื่อคอยปฏิบัติรับใช้ กิจทุกอย่างของครูบาอาจารย์นั้นท่านรับหน้าที่หมดโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าลำบากยากเข็ญใดๆ ทั้งสิ้น เป็นต้นว่าการรับบาตร ท่านจะรับภาระรูปเดียวหมด ทั้งหิ้วบาตรและทั้งสะพายบาตรรอบกายเลยทีเดียว

* (จากหนังสือที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล โดยสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสโส อ้วน))

ชีวิตสมณะ การแสวงหาธรรมและปฏิบัติ

เมื่อสามเณรเสาร์มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ จึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุอยู่จำพรรษาที่วัดใต้ถึง ๑๐ พรรษา เป็นครูอาจารย์อบรมสั่งสอนหมู่คณะได้ ชาวบ้านจึงเรียกท่านว่า **“ญาคูเสาร์”** สมัยนั้นคณะธรรมยุตที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเริ่มมีที่จังหวัดอุบลราชธานีเป็นแห่งแรกได้ไม่กี่สิบปี **ญาคูเสาร์** เจ้าอาวาสรูปแรกของวัดศรีทอง (ปัจจุบันคือวัดศรีอุบลรัตนาราม) ปรากฏชื่อเสียงว่าเป็นพระคณะธรรมยุต ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตรง ต่อพระธรรมวินัย และไปเล่าเรียนมาจากวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อขอกลับมาปฏิบัติจริง มิได้เล่าเรียนเพื่อลาภยศแต่อย่างใด **ญาคูเสาร์** ไปฟังธรรมจาก**ญาคูท่านม้าว เทวธมฺมิ** แล้วเกิดความเลื่อมใสได้ขอบบัตว์เป็นศิษย์ จนกระทั่งตัดสินใจพร้อมด้วยพระเถระทั้งหมดในวัดใต้ประกอบพิธีอุปสมบทใหม่ในคณะธรรมยุตที่วัดศรีทอง โดยมีพระครูหา โชติปาโล เป็นพระอุปัชฌาย์ (เจ้าอาวาสวัดศรีทองรูปที่ ๒ ภายหลังเป็นพระครูสีทันดรคณาจารย์เจ้าคณะใหญ่แห่งสืทันดร แขวงจำปาศักดิ์) พระครูสีทา ชยเสโน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และนับแต่นั้นเป็นต้นมา วัดใต้จึงกลายเป็นวัดธรรมยุต ซ้องกลองสำหรับตีในงานประเพณีทำบุญอีกทีก็กรรมของสมัยนั้นซึ่งมีอยู่ประจำวัดของ**ญาคูเสาร์** ท่านก็สละทิ้งหมด พวกที่เขาไม่ชอบเขาก็โกรธ พวกที่ชอบเขาบอกว่า **“ของเหล่านั้นไม่จำเป็น เป็นสงฆ์ขอให้ปฏิบัติถูกต้องตามพระธรรมวินัยก็แล้วกัน”**

หลวงปู่เสาร์ท่านเป็นผู้สันโดษ ชอบความสงบ ไม่ระคนด้วยหมู่คณะ ถ้าที่ไหนมีความวุ่นวายจุ่นจ้านแล้วละก็ ท่านจะปลีกตัวหนีห่างไปเอง ท่านชอบออกแสวงหาที่วิเวกตามป่าบ้าง ตามโคนไม้บ้าง ตามถ้ำบ้าง ตามภูเขาบ้าง ทั้งในประเทศไทยทางภาคอีสานเกือบทุกจังหวัด และไปถึงประเทศลาวอีกด้วย การเที่ยวจาริกปลีกวิเวกหรือเที่ยวเผยแผ่สังฆธรรม แม้บางครั้งบางครั้งจะไปเป็นหมู่คณะมากด้วยกัน แต่ก็เจียบสงบเหมือนไม่มีพระเลย กาลต่อมาท่านได้เป็นสมภารวัดเลียบ คณะสงฆ์จึงเห็นควรยกย่องให้ท่านเป็นพระครูวิเวกพุทธกิจ

หลวงปู่เสาร์ กนตสีลเถร ตามที่ท่านหลวงปู่หลุยบันทึกลงไว้ นั่น เรื่องการทำ ความเพียรเป็นเลิศ ดำเนินตามทางสายกลางอย่างสม่ำเสมอไม่ยิ่งไม่หย่อน พิจารณา ถึงขั้นภูมิธรรมละเอียดมาก ยกจิตขึ้นสู่องค์เมตตามหาคุณ เยือกเย็น สุขใส รุ่งโรจน์ สงบเสถียร อออาจ สง่างาม กิริยามารยาทอ่อนน้อม สุขุม พุดน้อย มีอัธยาศัยน้อม ไปทางสมถวิปัสสนา ทำใจเหมือนแผ่นดิน ใฝ่ใจในธุดงค์วัตรหนักแน่นในหลัก พระธรรมวินัยโดยเคร่งครัด ท่านชอบจำพรรษาอยู่ตามป่าเขาถ้ำเนาไพรและสอนผู้อื่น ให้ถือปฏิบัติตาม ท่านหลวงปู่เสาร์เป็นวิสุทธิบุคคลผู้เลิศเต็มเปี่ยมด้วยพระเมตตา มหาคุณต่อสัตว์โลกโดยไม่มีประมาณ ท่านมีลูกศิษย์องค์สำคัญ คือ ท่านหลวงปู่มั่น ซึ่งเป็นผู้เลิศประเสริฐสุด ช่วยเป็นกำลังส่งเสริมพระพุทธศาสนาทางภาคปฏิบัติด้าน จิตภาวนา ยุคแรกของสายพระธุดงค์กรรมฐานคือ ท่านหลวงปู่เสาร์ กนตสีลเถร และ ท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถร ผู้นำแนวทางแห่งพระป่า

หลวงตาพระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน ได้จดจารึกคำของหลวงปู่มั่นไว้ว่า นิสัย ของท่านพระอาจารย์เสาร์เป็นไปอย่างเรียบง่าย และเยือกเย็น น่าเลื่อมใสมาก ที่มีแปลก อยู่บ้างก็เวลาท่านเข้าที่นั่งสมาธิ ตัวของท่านชอบลอยขึ้นเสมอ บางครั้งตัวท่านลอย ขึ้นไปจนผิวดึงเกด เวลาท่านนั่งสมาธิอยู่ ท่านเองเกิดความแปลกใจในขณะนั้นว่า **“ตัวเราทำจะลอยขึ้นจากพื้นแน่ๆ”** เลยลืมหายใจขึ้นดูตัวเอง ขณะนั้นจิตท่านถอนออกจาก สมาธิพอดี เพราะพะวักพะวงกับเรื่องตัวลอย ท่านเลยตกลงมาก้นกระแทกกับพื้น อย่างแรง ต้องเจ็บเผลออยู่หลายวัน ความจริงตัวท่านลอยขึ้นจากพื้นจริงๆ สูงประมาณ ๑ เมตร ขณะที่ท่านลืมหายใจดูตัวเองนั้น จิตได้ถอนออกจากสมาธิ จึงไม่มีสติพอยับยั้ง ไว้บ้าง จึงทำให้ท่านตกลงสู่พื้นอย่างแรงเช่นเดียวกับสิ่งต่างๆ ตกจากที่สูง ในคราว ต่อไปเวลาท่านนั่งสมาธิ พอรู้สึกตัวท่านลอยขึ้นจากพื้น ท่านพยายามทำสติให้อยู่ ในองค์ของสมาธิแล้วค่อยๆ ลืมหายใจขึ้นดูตัวเอง ก็ประจักษ์ว่าตัวท่านลอยขึ้นจริงๆ แต่ไม่ได้ตกลงสู่พื้นเหมือนคราวแรก เพราะท่านมิได้ปราศจากสติ และคอยประคองใจ ให้อยู่ในองค์สมาธิ ท่านจึงรู้เรื่องของท่านได้ดี ท่านเป็นคนละเอียดถี่ถ้วนอยู่มาก แม้จะ เห็นด้วยตาแล้วท่านยังไม่แน่ใจ ต้องเอาวัตถุชิ้นเล็กๆ ขึ้นไปเหน็บไว้บนหญ้าหลังกุฏิ

แล้วกลับมาทำสมาธิอีก พอจิตสงบและตัวเริ่มลอยขึ้นไปอีก ท่านพยายามประคองจิตให้มันอยู่ในสมาธิเพื่อตัวจะได้ลอยขึ้นไปจนถึงวัตถุเครื่องหมายที่ท่านนำขึ้นไปเห็นไว้แล้วค่อยๆ เอื้อมมือจับด้วยความมีสติ แล้วนำวัตถุนั้นลงมาโดยทางสมาธิภาวนาคือพอหยิบได้วัตถุนั้นแล้วก็ค่อยๆ ถอนจิตออกจากสมาธิเพื่อกายจะได้ค่อยๆ ลงมาจนถึงพื้นอย่างปลอดภัย แต่ไม่ถึงกับให้จิตถอนออกจากสมาธิจริงๆ เมื่อได้ทดลองจนเป็นที่แน่ใจแล้ว ท่านจึงเชื่อตัวเองว่าตัวท่านลอยขึ้นได้จริงในเวลาเข้าสมาธิในบางครั้ง แต่มิได้ลอยขึ้นเสมอไป นี่เป็นจิตนิสัยแห่งจิตของท่านพระอาจารย์เสาร์ รู้สึกผิดกับนิสัยของท่านพระอาจารย์มั่นอยู่มากในปฏิบัติทางใจ

จิตของท่านพระอาจารย์เสาร์เป็นไปอย่างเรียบๆ สงบเย็นโดยสม่ำเสมอ นับแต่ขึ้นเริ่มแรกจนถึงสุดท้ายปลายแดนแห่งปฏิบัติของท่าน ไม่ค่อยล่อแหลมต่ออันตรายและไม่ค่อยมีอุปายต่างๆ และความรู้แปลกๆ เหมือนจิตท่านพระอาจารย์มั่น

ท่านเล่าว่า ท่านพระอาจารย์เสาร์เดิมท่านปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เวลาออกบำเพ็ญพอแรงความเพียรเข้ามากๆ ใจรู้สึกประหวัดๆ ถึงความปรารถนาเดิมเพื่อความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แสดงออกเป็นเชิงอาลัยเสียดายยังไม่อยากไปนิพพาน ท่านเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อความเพียรเพื่อความรู้แจ้งซึ่งพระนิพพานในชาติปัจจุบันนี้ ท่านเลยอธิษฐานขอออกจากความปรารถนานั้น และขอประมาทมาเพื่อความรู้แจ้งซึ่งพระนิพพานในชาตินี้ ไม่ขอเกิดมารับความทุกข์ทรมานในภพชาติต่างๆ อีกต่อไป พอท่านปล่อยวางความปรารถนาเดิมแล้ว การบำเพ็ญเพียรรู้สึกสะดวกแลเห็นผลไปโดยลำดับ ไม่มีอารมณ์เครื่องเกาะเกี่ยวเหมือนแต่ก่อน สุดท้ายท่านก็บรรลุถึงแดนแห่งความเกษมตั้งใจหมาย แต่การแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ท่านไม่ค่อยมีความรู้แตกฉานกว้างขวางนัก ทั้งนี้อาจจะเป็นไปตามกฏมิตินิสัยเดิมของท่านที่มุ่งเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ซึ่งตรัสรู้เองชอบแต่ไม่สนใจสั่งสอนใครก็ได้ อีกประการหนึ่ง ที่ท่านกลับความปรารถนาได้สำเร็จตามนั้น คงอยู่ในขั้นพอแก้ไขได้ซึ่งยังไม่สมบูรณ์เต็มภูมิแท้

ปกตินิสัยของท่านเป็นคนไม่ชอบพูด พูดน้อยที่สุด ทั้งวันไม่พูดอะไรกับใครเกิน ๒-๓ ประโยค เวลานั่งก็ทบทวน นั่งอยู่ได้เป็นเวลาหลายๆ ชั่วโมง เดินก็ทำนอง

เดียวกัน แต่ลักษณะท่าทางของท่านมีความสง่างามเผยแผ่คารพเลื่อมใสมาก มองเห็นท่านแล้วเย็นตาเย็นใจไปหลายวัน ประชาชนและพระเถระคารพเลื่อมใสท่านมาก ท่านมีลูกศิษย์มากมายเหมือนท่านพระอาจารย์มั่น

วิธีการอบรมสั่งสอน

ท่านพระอาจารย์เสาร์ปกครองพระเถรลูกวัดจำนวนเป็นร้อยได้โดยไม่มีเสียงพูดคุยกัณฑ์ใดๆ เลย หากพระเถรลูกวัดรูปใดประพฤติดิวินัยสงฆ์หรือพูดคุยเสียงดัง ท่านจะทราบทันที แต่เป็นที่น่าแปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือเวลาจะเอ่ยถามอะไรท่านเพื่อขอรับคำแนะนำสั่งสอนเพื่อจะนำไปปฏิบัติให้ตรงมรรคตรงผล เพียงแต่กำลังจะถามเท่านั้น เมื่อคิดจะถามท่านในเรื่องใด ท่านก็ล่วงรู้ไปหมดและก็พูดอธิบายให้ทราบก่อนที่จะตั้งคำถามทุกครั้งไป

เมื่อท่านฉันภัตตาหารเสร็จ ท่านเดินจงกรมจนถึงเวลาทำข้อวัตร ท่านจะมาตรวจดูข้อวัตร เสร็จจากข้อวัตรแล้วก็เข้าทางจงกรมทำความเพียรปฏิบัติให้ลูกศิษย์ดู คำสอนของท่านนั้นคือความเพียร ความเพียรของท่านเป็นธรรมชาติ ท่านจะสอนให้ประกอบความเพียรตั้งแต่หัวค่ำจนกระทั่งถึงเวลา ๔ ทุ่ม พอถึง ๔ ทุ่มแล้วก็จำวัดพักผ่อนตามอัธยาศัย พอถึงตี ๓ ท่านก็เตือนให้ลุกขึ้นมาบำเพ็ญเพียร เดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนา หรือทำวัตรสวดมนต์ก็ตามแต่ที่จะถนัด แต่หลักที่ท่านยึดเป็นหลักที่แน่นอนที่สุด ก็คือว่า ในเบื้องต้นท่านจะสอนให้ลูกศิษย์หัดนอน ๔ ทุ่ม ตี ๓ ในขณะที่ยังไม่ได้นอน หรือตื่นนอนขึ้นมาแล้วก็ทำกิจวัตรมีการสวดมนต์ไหว้พระ เดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนา ท่านก็จะสอนให้ทำอย่างนี้ อันนี้เป็นหลักสำคัญที่ท่านจะรีบเร่งอบรมสั่งสอนและฝึกลูกศิษย์ให้ทำได้ ถ้าหากยังทำไม่ได้ ท่านก็ยังไม่อบรมสั่งสอนธรรมะส่วนละเอียดขึ้นไป เพราะอันนี้เป็นการฝึกหัดตัดนิสัยให้มีระเบียบ นอนก็มีระเบียบ ตื่นก็มีระเบียบ การฉันก็ต้องมีระเบียบคือฉันคนเดียวเป็นวัตร ฉันในบาตรเป็นวัตร ปิณฑบาตฉันเป็นวัตร อันนี้เป็นข้อวัตรที่ท่านถือเคร่งครัดนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ข้อฉันในบาตร ฉันคนเดียว อันนี้ท่านยึดเป็นหัวใจหลักของการปฏิบัติกัมมัฏฐาน
เลยทีเดียว

โดยหลักการที่หลวงปู่เสาร์ได้อบรมสั่งสอนลูกศิษย์ลูกหามานั้น ยึดหลักการ
บริการรณภาวนาพุทโธและอานาปานสติเป็นหลักปฏิบัติ

การบริการรณภาวนาให้จิตอยู่ ณ จุดเดียวคือ **พุทโธ** ซึ่งพุทโธแปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น
ผู้เบิกบาน เป็นกิริยาของจิต เมื่อจิตมาจดจ้องอยู่ที่คำว่าพุทโธ ให้พิจารณาตาม
องค์ฌาน ๕ คือ การนึกถึงพุทโธเรียกว่า **วิตก** จิตอยู่กับพุทโธไม่พราวจากไปเรียกว่า
วิचार หลังจากนั้นปีติและความสุขก็เกิดขึ้น เมื่อปีติและความสุขเกิดขึ้น แล้วจิตของ
ผู้ภาวนาย่อมดำเนินไปสู่ความสงบ เข้าไปสู่อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ลักษณะที่
จิตเข้าสู่อัปปนาสมาธิ ภาวะจิตเป็นภาวะสงบนิ่ง สว่าง ไม่มีกิริยาอาการแสดงความรู้
ในขั้นนี้เรียกว่า **จิตอยู่ในสมถะ**

ถ้าจะเรียกโดยจิตก็เรียกว่า **อัปปนาจิต**

ถ้าจะเรียกโดยสมาธิก็เรียกว่า **อัปปนาสมาธิ**

ถ้าจะเรียกโดยฌานก็เรียกว่า **อัปปนาฌาน**

บางท่านนำไปเทียบกับฌานขั้นที่ ๔ จิตในขั้นนี้เรียกว่าจิตอยู่ในอัปปนาจิต
อัปปนาสมาธิ อัปปนาฌาน จิตย่อมไม่มีความรู้อะไรเกิดขึ้นนอกจากมีสภาวะรู้อยู่
อย่างเดียวเท่านั้น เมื่อนักปฏิบัติผู้ที่ยังไม่ได้ระดับจิต เมื่อจิตติดอยู่ในความสงบนิ่ง
เช่นนี้ จิตย่อมไม่ก้าวขึ้นสู่ภูมิแห่งวิปัสสนาได้

เมื่อเป็นเช่นนี้ หลวงปู่เสาร์ผู้เป็นอาจารย์สอนกรรมฐานในสายนี้ จึงได้เดิน
อุปมาสอนให้ลูกศิษย์พิจารณากายคตาสติเรียกว่า **กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน** โดยการ
พิจารณา ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น น้อมจิตนึกไปในลักษณะความเป็นของปฏิกุ
ล น่าเกลียดเป็นของโสโครก จนกระทั่งจิตมีความสงบลง จิตกลายเป็นปัญญาญาณ
หายสงสัย เกิดความรู้ความเห็นขึ้นมาอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งในเรื่องของกาย
รู้อย่างเห็นจริงตามที่ได้พิจารณา เมื่อผู้ปฏิบัติได้พิจารณา ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นสิ่ง

ปฏิภูล ในที่สุดได้เห็นตามความเป็นจริงในสิ่งนั้นว่าเป็นของปฏิภูล โดยปราศจากความจำจากสัญญาใดๆ จากนั้นแล้วก็เกิดนิมิตปรากฏเห็นสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นของปฏิภูล น่าเกลียดโสโครกจริงๆ จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้พิจารณารู้เห็นอสุภกรรมฐาน

เมื่อผู้ปฏิบัติพิจารณาอสุภกรรมฐานจนชำนาญชำนาญจนรู้ยิ่งเห็นจริงในอสุภกรรมฐานนั้นแล้ว ในขั้นต่อไปท่านหลวงปู่เสาร์ได้แนะนำให้พิจารณาร่างกายให้เห็นเป็นธาตุ ๔ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ จนกระทั่งเห็นเป็นดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อจิตรู้ว่าเป็นเพียงสักแต่ว่าธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ จิตก็จะเกิดความรู้ขึ้นว่า สัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่มี มีแต่ความประชุมพร้อมของธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ เท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้จิตก็ย่อมเกิดปัญญาญาณขึ้นมารู้ว่า ในตัวของเรานี้ไม่มีอะไรเป็นอนัตตาทั้งสิ้น มีแต่ธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ เท่านั้น ถ้าหากภูมิจิตของผู้ปฏิบัติจะมองเห็นแต่เพียงกายทั้งหมดนี้เป็นแต่เพียงธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ รู้แต่เพียงว่าธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ และภูมิจิตของท่านอยู่แค่นั้น ก็มีความรู้เพียงแค่นั้นสมถกรรมฐาน

และในขณะเดียวกันนั้น ถ้าภูมิจิตของผู้ปฏิบัติปฏิบัติความรู้ไปสู่พระไตรลักษณ์ คือ อนิจจังไม่เที่ยง ทุกขังเป็นทุกข์ อนัตตาไม่ใช่ตัวตนเราเขา ที่ไหนตามหลักธรรมชาติความจริง ถ้าหากมี**อนิจจังสัญญา**ความสำคัญมั่นหมายว่าไม่เที่ยง **ทุกขังสัญญา**ความสำคัญมั่นหมายว่าเป็นทุกข์ **อนัตตสัญญา**ความสำคัญมั่นหมายว่าไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง ภูมิจิตของผู้ปฏิบัตินั้นก็ก้าวเข้าสู่ภูมิแห่งวิปัสสนา

เมื่อผู้ปฏิบัติมาฝึกฝนอบรมจิตของตนเองให้มีความรู้ด้วยอุบายต่างๆ และมีความรู้แจ้งเห็นจริงในลักษณะของอสุภกรรมฐานโดยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งโดยแยบคาย จนมีความรู้แจ้งเห็นจริงในลักษณะที่ว่ากายเรานี้เป็นแต่เพียงธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ มีความเห็นว่าธาตุ ๔ ก็เป็นแต่เพียงธาตุ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนไม่ใช่สัตว์บุคคล เราเขาด้วยอุบายดังกล่าวแล้ว ผู้ปฏิบัติยึดหลักอันนั้นภาวนาบ่อยๆ กระทำให้มากๆ พิจารณาให้มากๆ พิจารณาย้อนกลับไปกลับมา จิตจะค่อยๆ ก้าวเข้าสู่ภูมิรู้ภูมิธรรมเป็นลำดับๆ ไป หลักการปฏิบัติของท่านหลวงปู่เสาร์ก็มีดังนี้

และอีกอันหนึ่ง **อานาปานสติ** ท่านก็ยึดเป็นหลักการสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรรมฐานอานาปานสติ การกำหนดพิจารณากำหนดลมหายใจนั้นจะไปแทรกอยู่ ทุกกรรมฐาน จะปริกรรมภาวนาก็ดี จะพิจารณาก็ดี ในเมื่อจิตสงบลงไปปล่อยวางอารมณ์ ที่พิจารณาแล้ว ส่วนใหญ่จิตจะไปรู้อยู่ที่ลมหายใจเข้าออก ในเมื่อจิตตามรู้ลมหายใจ เข้าออกกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกอยู่เป็นปกติ จิตเฝ้าลมหายใจเป็นสิ่งที่รู้ สติเฝ้าลมหายใจเป็นสิ่งที่ระลึก ลมหายใจเข้าออกเป็นไปตามปกติของร่างกาย เมื่อสติไปจับอยู่ที่ลมหายใจ ลมหายใจก็เป็นฐานที่ตั้งของสติ ลมหายใจเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องด้วยกาย สติไปกำหนดรู้ที่ลมหายใจเข้าออก จดจ่ออยู่ที่ตรงนั้น วิตรกถึงลมหายใจ มีสติ รู้พร้อมอยู่ ในขณะนั้นจิตก็มีวิตรกวิจารณ์อยู่กับลมหายใจ เมื่อจิตสงบลงไป ลมหายใจ ก็ค่อยละเอียดยๆ ลงไปเรื่อยๆ จนกระทั่งในที่สุดลมหายใจก็หายขาดไป เมื่อลมหายใจ หายขาดไปจากความรู้สึก ร่างกายที่ปรากฏว่ามีอยู่ก็พลอยหายไปด้วย

ถ้าหากว่าลมหายใจยังไม่หายขาดไป กายก็ยังปรากฏอยู่ เมื่อจิตตามลมหายใจ เข้าไปข้างใน จิตจะไปสงบนิ่งอยู่ในท่ามกลางของกายแล้วก็แผ่รัศมีออกมารู้ทั่วทั้ง ร่างกาย จิตสามารถที่จะมองเห็นอวัยวะต่างๆ ภายในร่างกายได้หมดทั้งตัว เพราะลม ย่อมวิ่งเข้าไปที่ส่วนต่างๆ ของร่างกาย ลมวิ่งไปถึงไหนจิตก็รู้ไปถึงนั้น ตั้งแต่หัวจรดเท้า ตั้งแต่เท้าจรดหัว ตั้งแต่แขนซ้ายแขนขวา ขาขวาขาซ้าย เมื่อจิตตามลมหายใจเข้าไป แล้วจิตจะรู้ทั่วกายหมด ในขณะที่ใดกายยังปรากฏอยู่ จิตสงบอยู่ สงบนิ่ง รู้สว่างอยู่ ในกาย วิตรกวิจารณ์คือจิตรู้ที่อยู่ในกาย สติก็รู้พร้อมอยู่ในกาย ในอันดับนั้นปีติ และความสุขย่อมบังเกิดขึ้น เมื่อปีติและความสุขบังเกิดขึ้น จิตก็เป็นหนึ่ง นิเวรณ ๕ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ วิจิกิจฉา ก็หายไป จิตกลายเป็นสมถะ มีพลังพอที่จะปราบนิเวรณ ๕ ให้สงบระงับไป ผู้ภาวนาก็จะมองเห็นผลประโยชน์ ในการเจริญสมถกรรมฐาน อันนี้เป็นปฏิปทาอย่างๆ ของครูบาอาจารย์ที่นำมาเล่าเพื่อ จะเป็นประโยชน์แก่สหธรรมิก

โอวาทธรรม

สำหรับหลวงปู่เสาร์ ท่านเป็นคนไม่ชอบพูด ไม่ชอบเทศน์ ไม่ชอบมีความรู้แปลกๆ ต่างๆ กวบนใจเหมือนท่านพระอาจารย์มั่น เวลาจำเป็นต้องเทศน์ ท่านก็เทศน์เพียงประโยคหนึ่งหรือสองประโยคเท่านั้น แล้วก็ลงธรรมาสน์ไปกุฎิโดยไม่สนใจใคร เท่าที่บรรดาลูกศิษย์จดจำกันมาได้ นั้น ท่านเทศน์สอนย่อๆ สั้นๆ ใจความในคำเทศน์คำสอนเพียงเท่านี้

- อยากได้ดีให้ทำเอา อยากได้ชั่วให้ทำเอา
- ท่านสอนให้ภาวนาว่า “พุทโธ” เด้อ คำเดียวเท่านั้น
มีคนถามท่านว่า “พุทโธ” แปลว่าจิ้งใต้ (พุทโธ แปลว่าอะไร)
ท่านตอบเขาว่า ถ้ามไปหาสิแตกอิหยัง ยิงว่าให้ภาวนาพุทโธ
(มาถามหาอะไร บอกให้ภาวนาพุทโธ)
ขยายความคำของท่าน ให้ระลึก “พุทโธ” ภายในใจคำเดียวเท่านั้น
- ให้พากันละบาปและบำเพ็ญบุญ อย่าให้เสียชีวิตลมหายใจไปเปล่าที่ได้มี
วาสนามาเกิดเป็นมนุษย์
- เราเกิดเป็นมนุษย์มีความสูงศักดิ์มาก แต่อย่านำเรื่องของสัตว์มาประพฤติ
มนุษย์ของเราจะต่ำลงกว่าสัตว์และจะเลวกว่าสัตว์อีกมาก เวลาตกนรกจะ
ตกหลุมที่ร้อนกว่าสัตว์มากมาย อย่าพากันทำ
- ให้ตั้งใจให้ดี ตั้งสติให้ดี
- พิจารณาความตายให้มากๆ ไม่ว่าคน ว่าสัตว์ เกิดมาแล้วก็ต้องตาย
เพราะเกิดกับตายเป็นของคู่กัน
- ท่านขึ้นไปนั่งบนธรรมาสน์ ตั้งนะโม ๓ จบเสร็จแล้ว ท่านก็ว่า **“ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้”** แล้วท่านก็ลงจากธรรมาสน์

- เอา! ฟังเทศน์ พวกกันตั้งใจฟังเทศน์ กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต พวกกันตั้งใจรักษากายให้บริสุทธิ์ รักษาวาจาให้บริสุทธิ์ รักษาใจให้บริสุทธิ์ เอวัง
- ทำให้ดูมันยังไม่ดู ปฏิบัติให้ดูอยู่ทุกวันมันยังไม่ปฏิบัติตาม เทศน์ให้ฟัง มันจะฟังหรือ? พวกเจ้า ข้อยเห็ดให้เบ้งยังบ่เบ้ง เทศน์ให้พวกหมูเจ้าฟัง หมูเจ้าสิฟังเถา
- เขาเชื่อความดีที่เขาเอ็ดหลายกว่าความชั่วที่เขาสอน (เขาจะเชื่อในสิ่งที่เราทำมากกว่าจะเชื่อในสิ่งที่เราพูด)
- เราเกิดมาเป็นมนุษย์ในชาตินี้ ควรรีบเร่งทุกเวลา อย่าชักช้าจะเสียการ จงตั้งใจพยายามฝึกจิตปฏิบัติดีปฏิบัติชอบให้ได้ทัน
- งานของจิตนั้นต้องถือว่าเป็นงานเร่งด่วน โดยมีความตายคือปลานคุกคาม เข้ามาอยู่ทุกขณะ ถ้าเผลอสติเพียงนิดเดียว ความตายก็มาถึงตัวทันที
- เออ กะช่างเขาดอก เขามีปากกะให้เขาเว้าไป
- ให้ปฏิบัติทำความดี นั่งสมาธิ ปฏิบัติธรรม
- เขาพูดว่าเราดี เราก็ไม่ดีเหมือนคำเขาพูด เขาพูดว่าเราชั่ว เราก็ไม่ชั่ว เหมือนคำเขาพูด ถ้าเราไม่ยึด เราไม่มี จะเอาอะไรไปดีไปชั่ว
- ดีกับชั่วมันมีอยู่ในโลกนี้ หนีจากโลกนี้ก็ไม่ดีไม่มีชั่ว
- ดีก็รู้อยู่แล้ว ชั่วก็รู้อยู่แล้ว ทำให้ดูมันยังไม่ดู จะเอาอะไรไปสอนมันอีก ทำไมมันไม่ดู?

ปัจฉิมบท

ท่านพระอาจารย์เสาร์และท่านพระอาจารย์มั่น ทั้งสองรูปนี้เป็นผูุ้ตสาหะพยายาม บุกเบิกเพิกถอนขวากหนามที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินธุดงค์วัตร เพราะแต่ก่อน ในสมัยนั้นไม่มีใครสนใจกับธุดงค์วัตร พระกรรมฐานประหนึ่งว่าแทบไม่มีในเมืองไทย แต่ครั้นแล้วก็มีท่านทั้งสองนี้แลได้นำคัมภีร์ที่ทรงแสดงไว้แล้วในพระไตรปิฎกออกมาประพฤติปฏิบัติให้เปิดเผยจนเป็นที่รำลือ และทางซั้วก็เกิดขวางเข้ามา บางครั้ง ถูกขับไล่ไล่ส่งหาว่าเป็นพระจรจัด พระชั้วขวางต่อบ้านต่อเมือง ถูกขับไล่ไล่ส่งจากฝ่าย ปกครองตามสถานที่นั้นๆ เรื่อยมา ท่านก็ไม่หวั่นไหวในการประพฤติปฏิบัติดำเนินตาม ข้อวัตรปฏิบัติที่มีแล้วในคัมภีร์เรื่อยมา ค่อยบุกเบิกเพิกถอนไปเรื่อยๆ การบำเพ็ญธรรม ของท่านก็ปรากฏขึ้นภายในจิตใจเป็นลำดับลำดับ เป็นกำลังใจที่ท่านจะอุตสาหะพยายาม เพิกถอนกิเลสตัณหาภายในจิตใจ แล้วก็กันไปพร้อมๆ กันกับการแนะนำสั่งสอน บรรดาลูกศิษย์ลูกหาเรื่อยมา กรรมฐานจึงค่อยเบิกกว้างออกไปๆ จนกระทั่งมาถึง สมัยปัจจุบันนี้ รู้สึกว่าไปทางไหนพระกรรมฐานเราซึ่งเป็นทางดำเนินมาดั้งเดิมก็ได้ เปิดกว้างกระจายออกไปทุกแห่งทุกหนทั่วประเทศไทยของเรา ทั้งนี้ก็ขึ้นมาจากท่าน ทั้งสองรูปนี้แลเป็นผู้บุกเบิกในเบื้องต้น ท่านจึงได้รับความลำบากลำบากมากทีเดียว นี่เป็นพระธรรมเทศนาของหลวงตาพระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน ที่ได้นำมาเป็นบทสรุป เพื่อเตือนสติศิษย์รุ่นต่อๆ ไปในภายหลัง เมื่อได้ประสบกับลาลมลักการะ ยศถา บรรดาคักดี เสี่ยงสรรเสริญยกย่อง และความสุขสะดวกสบายอันสาธุชนเขาถวายให้ เพราะเลื่อมใสศรัทธาในคุณงามความดีที่สร้างมาด้วยความทุกข์ยากของหลวงปู่เสาร์ กนฺตสีโล ผู้เป็นพ่อแม่ครูอาจารย์ต้นวงศ์พระป่าแห่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อหลวงปู่เสาร์เข้าสู่วัยชรา ได้ปรารภในท่ามกลางลูกศิษย์จำนวนมากว่า ปรารถนาจะกลับไปใช้ชีวิตในบ้านปลายที่บ้านเกิดเมืองนอน จึงพูดสอนสั่งศิษย์ที่ วัดโพธิ์แก้ว (วัดอรุณญิกาวาส อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม) มีใจความว่า “เราได้ปฏิบัติพระศาสนาเที่ยวอบรมสั่งสอนภิกษุ สามเณร ประชาชนทั้งหลาย ให้รู้แจ้ง

เห็นจริงในศีลธรรมมาด้วยความยากลำบากแสนเข็ญ ก็สู้อดทนมา บางบ้านเขาเอาปืน
ไล่ยิง บางบ้านเขาว่าเป็นอีแร้งหม่น มันเป็นเสียอย่างนี้ก็สู้ทนมาจนถึงบัดนี้ ขอให้
ท่านพิจารณาดูเอา ให้รู้แจ้งเห็นจริงในธรรมของพระบรมศาสดาจารย์ แล้วใช้วิริยะ
ความเพียรปฏิบัติอย่าทอดอถอย อย่าได้ละทิ้งวัดนี้ไปเทอญ” หลังจากนั้นองค์ท่านจึง
เดินทางกลับสู่จังหวัดอุบลราชธานี

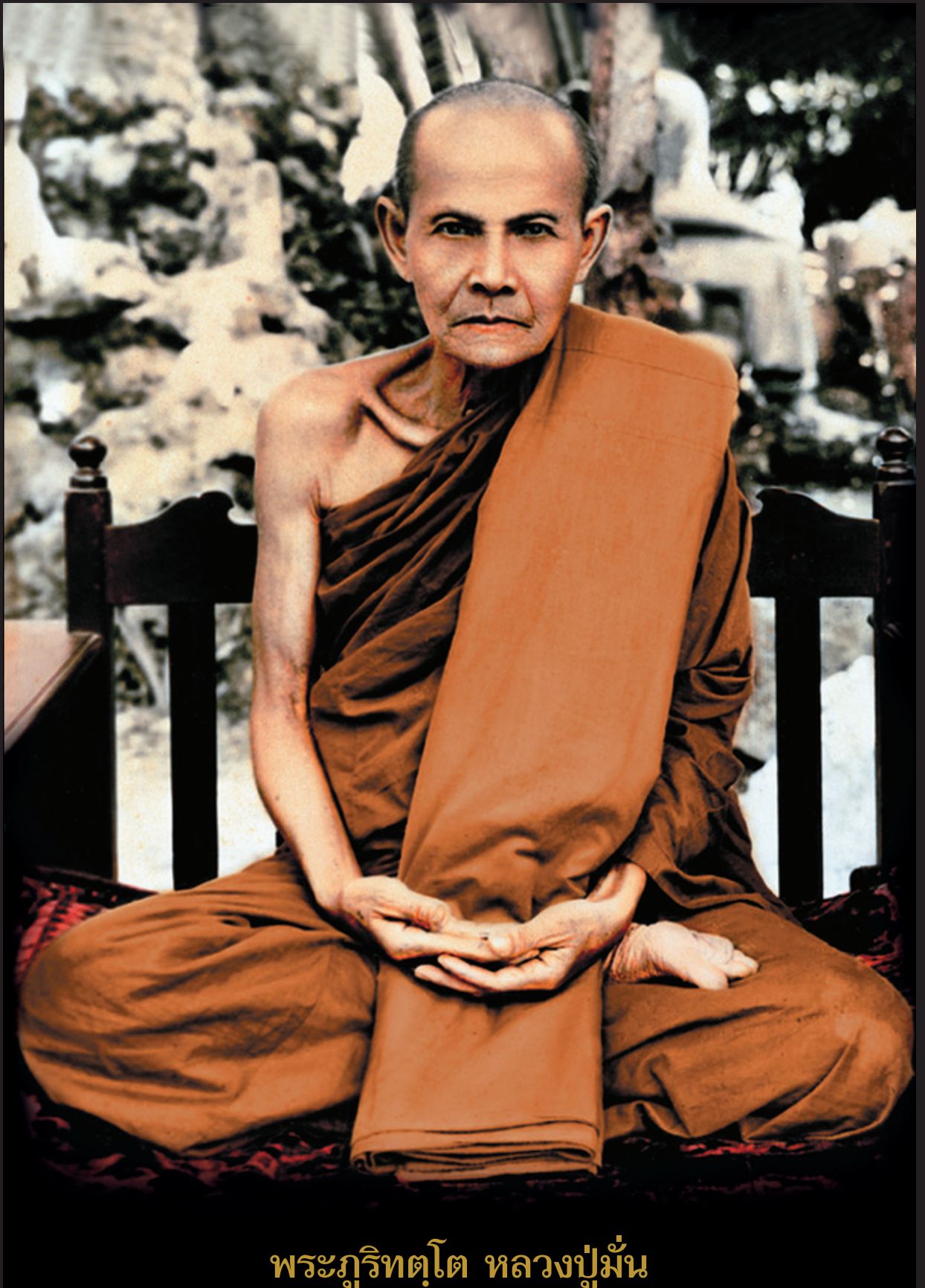
เมื่อถึงกาลอันควรแก่อายุขัยแล้ว ท่านได้มรณภาพลงที่วัดอัมมตยาราม นคร
จำปาศักดิ์ ในอิริยาบถนั่งก้มกราบพระประธานในอุโบสถ ถึงพร้อมด้วยสติอย่าง
ไพบูลย์ งามสง่า ก้าวเข้าสู่แดนบรมสุขอย่างบริสุทธิสมบูรณ์ เมื่อวันอังคาร
แรม ๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๘๕
คณะสงฆ์พร้อมด้วยชาวเมืองอุบลราชธานี คณะศรัทธาและคณะลูกศิษย์ทั้งมวล
ขอโอกาสกราบการะสรีระศพองค์ท่าน แล้วพร้อมกันอัญเชิญกลับมาจัดงานฌาปนกิจ
ที่วัดบูรพาาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ระหว่างวันที่ ๑๐ - ๑๖ เมษายน
พุทธศักราช ๒๔๘๖ โดยมีท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถร เป็นกำลังอย่างสำคัญ งานศพ
ของหลวงปู่เสาร์เสร็จด้วยความสงบเรียบร้อยเป็นสิริมงคลมหายศของท่านผู้ที่ได้
มาร่วมบำเพ็ญบุญกุศลในงานศพโดยทั่วกัน

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา

พระภูริทัตโต หลวงปู่มั่น

พระภูริทตฺโต หลวงปู่มั่น

วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

พระภูริทัตโต หลวงปู่มั่น

ตามประวัติ ท่านอุปสมบทเป็นพระ ปีพุทธศักราช ๒๔๓๖ ในสมัยนั้นป่าดงพงไพรยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรตามธรรมชาติอย่างเต็มที่ กฎหมายบ้านเมืองยังไม่ครอบครอง ประชากรชาวไทยเรายังมีไม่มาก ประมาณ ๑๐ กว่าล้านคน การอาศัยอยู่ป่าอยู่เขาคนไม่ค่อยจะทำลายป่าไม้ ถ้า เจื่อมผา ฯลฯ

พระป่าสมัยท่านพระอาจารย์มั่นนั้นจึงสะดวกมากในการไปการมา หาเที่ยววิเวกตามป่าเขาลำเนาไพรเพื่อแสวงหาโมกขธรรมอย่างเต็มกำลังความสามารถของแต่ละองค์ แต่สมัยครั้งนั้นท่านได้รับความลำบากมาก ลู่อดลู่อินแทบล้มแทบตายแล้วดำเนินตามแบบฉบับของพระพุทธรเจ้าที่ทรงบำเพ็ญเพียรอย่างมุ่งมั่นไม่ท้อถอยถือตามหลักพระธรรมวินัยที่ศาสดาทรงตรัสสอนไว้ทุกอย่างไม่น่าสงสัย

เรื่องจิตตภาวนานั้น ใครเป็นผู้อบรมแนะนำสั่งสอนในสมัยท่านพระอาจารย์มั่น กรุณาไปหาอ่านดูตามประวัติของท่านที่นักปราชญ์ท่านได้จดจารึกไว้ น่าจะหมดปัญหาหรือยิ่งพวกเราน้อมนำธรรมที่ท่านได้เมตตาอบรมแนะนำสั่งสอน ตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามแบบฉบับของท่านให้รู้ได้เห็นตามธรรมชาติความจริงอย่างท่านพระอาจารย์มั่นแล้วนั้นแลยิ่งดีเลิศดีประเสริฐที่สุด รู้เห็นตามความเป็นจริงย่อมตัดรากเหง้ากำมุลแห่งความสงสัยทั้งมวล

พระป่าในสมัยเริ่มต้นตามที่ได้จดจารึกชื่อของท่านไว้ข้างบนนั้น จะเรียกท่านว่าผู้มีบุญวาสนาว่ามีแก่กล้าสามารถในทางบรรลुकุณธรรมอันเลิศประเสริฐสูงสุด หรือเป็นจอมปราชญ์ในดินแดนแห่งประเทศไทยเรานั้นก็คงจะไม่ผิด เพราะชื่อเสียงกิตติศัพท์เกียรติคุณของท่านกระเดื่องเลื่องลือลั่นรู้ไปทั่วถึงหมดในแดนแห่งพุทธศาสนา ทั้งประเทศไทย ประเทศลาว และประเทศพม่า

โดยเฉพาะเจ้าพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร) องค์นี้เด่นมาก ทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาปริยัติ ด้านการสังคมสงเคราะห์เกื้อกูลอนุเคราะห์ หรือทำประโยชน์ต่อประเทศชาติเพื่อช่วยโลกช่วยสงสาร ทั้งด้านการอยู่ป่าอยู่เขาก็ก็น่าแต่เป็นบางโอกาส การแสดงธรรมเทศนาที่ไพเราะ มีเชิงฉลาดหลักแหลม ทำให้ผู้ฟังซาบซึ้ง ละเอียดสุขุม สำหรับผู้เขียนเองภูมิสติปัญญามีน้อย ไม่สามารถที่จะพรรณนาพระธรรมเทศนาที่ท่านแสดงไม่มีประมาณนั้นได้ จึงขอยกเหตุทูลไฉนที่สูงที่ควร ท่านเป็นพระที่หาได้ยากเกิดยาก ถ้าอยากทราบประวัติของท่านเจ้าพระคุณองค์นี้ กรุณาไปหาดูหนังสือประวัติของท่านได้ที่วัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ คงจะทราบรายละเอียดได้ดี

สำหรับท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้น ท่านเป็นจอมปราชญ์ชาติอาชาไนย สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นผู้เลิศแห่งการอยู่ป่าอยู่เขาถ้ำเงี้ยว จะหาใครเสมอเหมือนได้ยาก ท่านเป็นยอดนักปราชญ์ที่มีเชิงฉลาดปราดเปรื่องหลักแหลม รู้ทางด้านจิตตภาวนานี้เด่นมากเหนือความรู้ความฉลาดครอบโลกธาตุ ซึ่งเป็นความรู้ที่มหัศจรรย์มาก

บรรดาลูกศิษย์ที่เข้าไปรับการศึกษา ได้รับความรู้ซาบซึ้งอย่างถึงใจในธรรมที่ท่านได้เมตตาอบรมแนะนำสั่งสอน สุดท้ายจะพรรณนาพระคุณของท่านนั้นเป็นอนันตคุณ ลำพังกำลังสติปัญญาของผู้เขียนเองก็ไม่มีความสามารถที่จะไปอธิบายพระธรรมที่ท่านแสดงนั้นอันเป็นวิสุทธิธรรม เพราะความงัวป่าให้มีดมืดปิดตา (กิเลสเรายังมี) จึงขอถวายบุญชากเหตุทูลคุณพระธรรมไฉนที่สูงที่ควร

ท่านพระอาจารย์มั่น พระปาฐุเป็นจอมปราชญ์ชาติอาชาไนยที่เลิศ มีบทเชิงฉลาดสมกับชื่อเสียงลือนามว่าเป็นพระสาวกอรหันต์ในดินแดนแห่งประเทศไทยเรา ถ้าวายาทราบประวัติอันงดงามที่น่าอัศจรรย์ของท่านพระอาจารย์มั่น กรุณาไปหาอ่านดูประวัติของท่านได้ที่หอสมุดแห่งชาติทุกแห่งในประเทศไทย หรือที่วัดป่าบ้านตาด จ.อุดรธานี ซึ่งนักปราชญ์ท่านได้จดจารึกไว้ไม่น่าสงสัย

ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านได้นำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาประกาศพระศาสนาด้วยความมองอาจกล้าหาญชาญฉลาดหลักแหลม ด้วยมหาสติมหาปัญญาอันแหลมคม แสดงด้วยความบริสุทธิ์สมบูรณ์เป็นวิสุทธิธรรมแท้ ใครผู้ที่ได้พบเห็นนับว่ามีบุญวาสนาบารมีที่เกิดมาไม่เลียดชาติที่เป็นมนุษย์ที่ได้จดจารึกชื่อลือนามว่าจอมปราชญ์ นับแต่พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ตามลำดับลำดับมา ถึงพระสาวกอรหันต์แล้วไม่เคยสร้างความเดือดร้อนวุ่นวายให้แก่โลก มีแต่สร้างโลกสงสารให้ได้รับแต่ความสมหวังอบอุ่นสงบร่มเย็นใจ มั่นคงถาวรเจริญรุ่งเรืองในชีวิตนับแต่กาลไหนๆ มาตลอดทุกตลอดกาล

ท่านหลวงปู่มั่น เป็นสมณะนักปราชญ์ชาติอาชาไนย จะหาใครเทียมได้ยาก ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อถึงกาลอันควร ท่านก็ดับขันธก้าวเข้าสู่แดนบรมสุขที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ท่านได้พูดล่วงหน้าไว้กับบรรดาคณะลูกศิษย์ **“อย่างไรก็ไม่เลย ๘๐ ปี วันสิ้นอายุขัย”** ท่านมรณภาพเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๙๒ เวลา ๐๒.๐๐ น. ๒๓ นาที ในท่ามกลางแห่งสงฆ์ ด้วยอาการสงบ งามอย่างงาม ด้วยวิสุทธิธรรมสมนามสมณะนักปราชญ์ผู้กล้าหาญชาญฉลาดชาติอาชาไนยในแดนแห่งไตรภพอีกไม่นานท่านทั้ง ๒ ได้ล่วงลับไป ขาวสือเรื่องอัศจรรย์ของท่านหลวงปู่เสาร์และอัศจรรย์ของท่านหลวงปู่มั่น ได้กลายเป็นธาตุกายสิทธิ์ แก้วรัตนอันบริสุทธิ์ผุดผ่องอย่างเลิศประเสริฐเหนือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ ในแดนแห่งไตรโลกธาตุ และน่าอัศจรรย์เกินคาดหมายของผู้มีกิเลสมืดดำกำตาครอบงำหัวใจ

ผู้เขียน เขียนตามหนังสือบูรพาจารย์ที่ท่านได้บันทึกไว้หรือได้เพิ่มเติมที่ขาดตกเป็นบางตอนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

พระธรรมเทศนา

ทาน

ทาน คือ เครื่องแสดงน้ำใจของมนุษย์ผู้มีจิตใจสูง ผู้มีเมตตาจิตต่อเพื่อนมนุษย์ และสัตว์ผู้อาภัพ ด้วยการให้การเสียสละแบ่งปันมากน้อยตามกำลังของวัตถุเครื่องสังเคราะห์ที่มีอยู่ จะเป็นวัตถุทาน ธรรมทาน หรือวิทยาทานแขนงต่างๆ ก็ตาม ที่ให้เพื่อสงเคราะห์ผู้อื่นโดยมิได้หวังค่าตอบแทนใดๆ นอกจากกุศลคือความดีที่เกิดจากทานนั้น ซึ่งจะเป็นสิ่งตอบแทนให้เจ้าของทานได้รับอยู่โดยดีเท่านั้น ตลอดอภัยทานที่ควรให้แก่กันในเวลาอีกฝ่ายหนึ่งผิดพลาดหรือล่วงเกิน คนมีทานหรือคนที่เด่นในการให้ทาน ย่อมเป็นผู้สง่าผ่าเผยและเด่นในปวงชนโดยไม่นิยมรูปร่างลักษณะผู้เช่นนั้นมนุษย์และสัตว์ตลอดเทวดาที่มองไม่เห็นก็เคารพรัก จะตกทศิใดแดนใดย่อมไม่อดอยากขาดแคลน หากมีสิ่งหรือผู้อุปถัมภ์จนได้ ไม่อับจนทนทุกข์

แม้ในแดนมนุษย์เรานี้ก็พอเห็นได้อย่างเต็มตาว่าได้อย่างเต็มใจว่า ผู้มีทานเป็นเครื่องประดับตัวย่อมเป็นคนไม่ล้าสมัยในสังคม และบุคคลทุกชั้นไม่มีใครรังเกียจ แม้แต่คนที่มั่งมีแต่แสนตระหนี่ถี่เหนียวก็ยังหวังต่อการสงเคราะห์ช่วยเหลือจากผู้อื่นเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไป ไม่ต้องพูดถึงคนที่ช่วยตัวเองไม่ได้แต่ไม่หวังให้ผู้อื่นช่วยเหลือ จะไม่มีในโลก เมืองไทยเราอำนาจทานทำให้ผู้มีใจชอบบริจาคเกิดความเคยชินต่อนิสัย จนกลายเป็นผู้มีฤทธิ์บันดาลไม่ให้อดอยากในภพที่เกิดกำเนิดที่อยู่นั้นๆ ฉะนั้น ทานและคนที่มีใจเป็นนักให้ทานการเสียสละ จึงเป็นเครื่องและเป็นผู้ค้ำจุนหนุนโลกให้เฟื่องฟูตลอดไป โลกที่ยังมีการสงเคราะห์กันอยู่ยังจัดเป็นโลกที่มีความหมายตลอดไป ไม่เป็นโลกที่ไร้ชาติขาดกระเจิงเหลือแต่ซากคือแผ่นดินแน่วๆ ทานจึงเป็นสาระสำคัญสำหรับตัวและโลกทุกๆ ไป ผู้มีทานย่อมเป็นผู้อบอุ่นและหนุนโลกให้ชุ่มเย็น ไม่เป็นบุคคลและโลกที่แห้งแล้งแข่งกับทุกข์ตลอดไป

ศีล

ศีล คือ รวบรวมความเบียดเบียนและทำลายสมบัติร่างกายและจิตใจของกันและกัน **ศีล** คือ พืชแห่งความดีอันยอดเยี่ยมที่ควรมีประจำชาติมนุษย ไม่ปล่อยให้สูญหายไปเสีย เพราะมนุษย์ที่ไม่มีศีลเป็นร้วกันและเป็นเครื่องประดับตัวเสียเลย ก็คือกองเพลิงแห่งมนุษย์เราดีๆ นี่เอง การเบียดเบียนและทำลายกันย่อมมีไปทุกหย่อมหญ้าและทั่วโลก ดินแดน ไม่มีเกาะมีดอนพอจะเอาศีรษะชุกนอนให้หลับสนิทได้โดยปลอดภัย แม้โลก จะเจริญด้วยวัตถุจนสูงกว่าพระอาทิตย์บนท้องฟ้า แต่ความรู้ร้อนแผดเผาจะ ทวีคูณยิ่งกว่าพระอาทิตย์เป็นไหนๆ โลกจะไม่มีที่ปลงใจได้เลยถ้ายังมัวคิดว่าวัตถุ มีคุณค่ายิ่งกว่าศีลธรรมอยู่ เพราะศีลธรรมเป็นสมบัติของจอมมนุษย์ คือพระพุทธเจ้า ผู้ค้นพบและนำมาประดับโลกที่กำลังมืดมัวกลัวทุกข์พอให้สว่างใสร่วมเย็นควรอาศัย ได้บ้างด้วยอำนาจศีลธรรมเป็นเครื่องปิดเป่ากำจัด

ล้าพังความคิดของมนุษย์ที่มีกิเลสคิดผลิตอะไรออกมาทำให้โลกร้อนจะบรรลั อยู่แล้ว ยิ่งจะปล่อยให้คิดตามอำนาจโดยไม่มีการกั้นแห่งศีลธรรมช่วยเป็นยาแก้และ ชะโลมไว้บ้าง ก็หนักกลัวความคิดนั้นๆ จะผลิตยักษ์ใหญ่ตัวโหดร้ายที่ทรงพิษขึ้นมา ก็แสนที่ลั่นตัวออกเที่ยวหากว่านกินมนุษย์ให้ฉิบหายกันทั้งโลก ไม่มีอะไรเหลืออยู่ บ้างเลย ความคิดของคนสิ้นกิเลสที่ทรงคุณอย่างสูงสุดคือพระพุทธเจ้า มีผลให้โลก ได้รับความร่มเย็นซาบซึ้ง กับความคิดที่เป็นไปด้วยกิเลสที่มีผลให้ตัวเองและผู้อื่น ได้รับความเดือดร้อนจนจะคาดไม่ถึงนี้แล เป็นความคิดที่ผิดกันอยู่มาก พอจะนำมา เทียบเคียงเพื่อหาทางแก้ไขผ่อนหนักผ่อนเบาได้บ้าง ไม่จมไปกับความคิด ประเภที่นั้นจนหมดทางแก้ไข ศีลจึงเป็นเหมือนยาปราบโรค ทั้งโรคระบาดและโรค เรื้อรัง อย่างน้อยก็พอให้คนไข้ที่สุ่มด้วยกิเลสกินอยู่หลับนอนได้บ้าง ไม่ถูกบีบคั้น ด้วยโรคที่เกิดแล้วไม่ยอมหายนี้ตลอดไป มากกว่านั้นก็หายขาดอยู่สบาย

ท่านพระอาจารย์มั่นท่านเมตตาสั่งสอนฆราวาสให้รู้คุณของศีล และให้รู้โทษ ของความไม่มีศีลอย่างถึงใจจริงๆ ฟังแล้วจับใจไพเราะ แม้ผู้เขียนเองพอได้ทราบว่า

ท่านสั่งสอนประชาชนให้เห็นโทษเห็นคุณในศีลอย่างซาบซึ่งจับใจเช่นนั้น ยังเปลोटัวไปว่า “อยากมีศีล ๕ กับเขาบ้าง” ทั้งๆ ที่ขณะนั้นตนก็มีศีลอยู่ถึง ๒๒๗ ศีลอยู่แล้ว เพราะความปีติผาตโผนไปบ้างเวลานั้นจึงขาดสติไปพักหนึ่ง พอได้สติขึ้นมาเลยนึกอายตัวเองและไม่กล้าบอกใคร กลัวท่านเหล่านั้นจะหาว่าเราบ้าซ้ำเข้าไปอีก เพราะขณะนั้นเราก็ชักจะบ้าๆ อยู่บ้างแล้วที่คิดว่าอยากมีศีล ๕ กับฆราวาสเขาโดยไม่คลาดดูศัรชะบ้างเลย อย่างนี้แลคนเรา เวลาคิดไปทางชั่วจนถึงกับทำชั่วตามความคิดจริงๆ ก็คงเป็นไปในลักษณะดังกล่าวมา จึงควรสำเหนียกในความคิดของตนไปทุกระยะว่า คิดไปในทางดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด ต้องคอยชักบังเหียนไว้เสมอ ไม่เช่นนั้นก็มีหวังเลยเถิดได้แน่นอน

ภาวนา

ภาวนา คือ การอบรมใจให้ฉลาดเที่ยงตรงต่อเหตุผลสรรพธรรม รู้จักวิธีปฏิบัติต่อตัวเองและสิ่งทั้งหลาย ไม่ให้จิตผาตโผนโลดเต้นแบบไม่มีฝั่งมีฝาย ยึดการภาวนาเป็นรั้วกันความคิดฟุ้งของใจให้อยู่ในเหตุผลอันจะเป็นทางแห่งความสงบสุข ใจที่ยังมิได้รับการอบรมจากภาวนาจึงยังเป็นเหมือนสัตว์ที่ยังมิได้รับการฝึกหัดให้ทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์ มีจำนวนมากน้อยก็ยังมีได้รับประโยชน์จากมันเท่าที่ควร จำต้องฝึกหัดให้ทำประโยชน์ตามประเภทของมันก่อนถึงจะได้รับประโยชน์ตามควร ใจจึงควรได้รับการอบรมให้รู้เรื่องของตัวเสียบ้าง จะเป็นผู้ควรแก่การงานทั้งหลายทั้งส่วนหยาบส่วนละเอียด ทั้งส่วนเล็กส่วนใหญ่ ทั้งภายในภายนอก

ผู้มีภาวนาเป็นหลักใจจะทำอะไรชอบใช้ความคิดอ่านเสมอ ไม่ค่อยเอาตัวเข้าไปเสี่ยงต่อการกระทำที่ไม่แน่ใจ ซึ่งอาจเกิดความเสียหายแก่ตนและผู้เกี่ยวข้องตลอดส่วนรวมเมื่อผิดพลาดลงไป การภาวนาจึงเป็นงานเพื่อผลในปัจจุบันและอนาคต ไม่เสียประโยชน์ทั้งสองทาง ประโยชน์สำคัญคือประโยชน์เฉพาะหน้า ที่เรียกว่า **วิภูษธรรมมีกัตถประโยชน์**

การงานทุกชนิดที่ทำด้วยใจของผู้มีภavanaจะสำเร็จลงด้วยความเรียบร้อย ขณะที่ทำก็ไม่ทำแบบขอไปที แต่ทำด้วยความใคร่ครวญและเล็งถึงประโยชน์ที่จะได้รับ จากงานเมื่อสำเร็จลงไปแล้ว จะไปมาในทิศทางใดจะทำอะไร ย่อมเล็งถึงผลได้เสีย เกี่ยวกับการนั้นๆ เสมอ การปกครองตนก็สะดวก ไม่ฝ่าฝืนตัวเองซึ่งเป็นผู้มีหลักเหตุผล อยู่แล้ว ถือหลักความถูกต้องเป็นเข็มทิศทางเดินของกาย วาจา ใจ ประจำตัว ไม่ยอม เปิดช่องให้ความอยากอันไม่มีขอบเขตเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะความอยากไป อยากมา อยากทำ อยากพูด อยากคิด ที่เคยเป็นมาตั้งแต่เดิมเป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหา ซึ่งไม่เคยสนใจต่อความผิดถูกดีชั่วเสียมากต่อมากและพาเราเสียไปจนนับไม่ถ้วน ประมาทไม่ถูก จะเอาโทษกับมันก็ไม่ได้ นอกจากยอมให้เสียไปอย่างน่าเสียดาย แล้วพยายามแก้ตัวใหม่เท่านั้นเมื่อยังมีสติอยู่บ้างพอจะหักล้างกันได้ ถ้าไม่มีสติ พอระลึkB้างเลยแล้ว ทั้งของเก่าก็เสียไป ทั้งของใหม่ก็พลอยจมไปด้วย ไม่มีวันกลับฟื้น คืนตัวได้เลย นี่เล่าเรื่องของกิเลส ต้องพาให้เสียหายเรื่อยไป

ฉะนั้น การภavanaจึงเป็นเครื่องหักล้างความลามกไม่มีเหตุผลของตนได้ดี แต่วิธีภavanานั้นรู้สึกลำบากอยู่บ้างเพราะเป็นการบังคับใจ ซึ่งเหมือนบังคับปลิงให้ อยู่เชื่องๆ พองามตาบ้าง ย่อมเป็นของลำบากจะนั้น

พระภุชชติโก หลวงปู่มั่น
จารึกโดย พระธรรมวิสุทธิมงคล
(พระญาณสมฺปนฺโน หลวงตามหาบัว)
พุทธศักราช ๒๕๑๔

บันฑะวิมุติสะมังคีธรรมะ

หนังสือสารแม่สีธรรมะ

(หนังสือ วัดสระพระปฐมวชิรารามผู้แต่ง)

๐๑) พระพุทธเจ้า ๓ องค์ : ปญฺญ อมรจันตานิ จัณฐิตานิ
นอมฺหํสมชฺชํทวเรสุคต บอมะสาสเรทา สักกะมุนิ กัณฺถมณ
สัลลิตฺตทวารัก เกลพระนระวโรโลกุตตเรธรรม ๙
พระพร หล่อริยะสังฆสัจจก ปตฺมัทททะเจ้าจักกฉาว
ซึ่งพระนระวิโรตตสังเขป ตามสติปัญญา ๑๖ มีท่อนคณ ๑๑
อันลือเลื่องทุกขะ จชากักัฏฐารัณภยเหี่ยวตายณิ เชาวมก
ว่าสุขมีที่โหนคือขากาปแก้วเหี่ยวทมนัไปมาอยู่ชัณน
ก็ศรัทธาพระนระแก้วจักกัฏฐายมก อภกจะพันแท้ ๑

ใจ เห็นเช่น แลตามแนวอนันต์ สัญญะทางไม่สงสัย
 ใจอยู่ใหม่ใจใหม่ สัญญาเนื่อหาของนอกนอกของจิต
 ทำให้จิตอันอายเยื่อส่ายหา นลอกเป็นอวมกวง ๗
 อย่างฉวย ตามว่าห้าชั้นนี้ ใครที่นั่นทั้งปวง แก้ว
 ใจชีพนี้อยู่คนเกี่ยว ไม่เกาะเกี่ยว^{หรือ}พินิจสันนิษฐาน
 นมกรังคองอยู่เงี้ยวดวง สัญญาทองไม่ได้ฉวยหลง
 ตามใจ ตามว่าที่วักตายนครเขาคายสีในนภ
 แก้วสิ่งขาวเขาคายทำลาบผล ตามว่าสิ่งใดก่อให้ก่อ
 วม แก้วกลสัญญาพาหุวิชัย เชื้อสัญญาสิ่งผิดปก
 ิณนี้ ออกจากภพนี้ไปภพหนึ่งเงี้ยวหนึ่งเนียน เคย
 สัมผัสจิตจำปิดสนิทเปลี่ยน ถึงจะเพี้ยนนาธรรมก็ไม่เห็น
 ตามว่าใครกำหนดใครหมายเป็นอระม แก้วใจกาหนด
 ใจหมายเวียนหาเจ้าสัญญานี้เอง คิดว่าผิดว่าชั่วคิดกับ
 ตามว่ากินหนเงี้ยวไม่เกี่ยวกิน แก้วที่นอกตกกรุไยพัน ในเงี้ยวเหน
 ก่อใจนุษย์จัญ ใจก็มีแท่นหนึ่งตั้งตักขัย ตามว่าสาระสิ่งขมเขี้ยว
 อยุ่^{หรือ} แก้วธรรมสันติออกจากสงสัย ศาสดาหมกหมักไม่มัว

สัญญาในหน้ารัก ขณะขันธ์ไม่ควม ใจจึงเฝ้ามองไม่
 มีพ้อง เพียบประจบดวงใจไม่ลิดควม เปรนของควมพ้องทุกคืน
 วน แม้ได้สัมผัสก็พลกึ่งแสน ก็ไม่เหมือนจริงดังสงสาร
 นมดควมพ้องเป็นดังสิ่งสำคัญ จออยู่ส่วนที่ไม่ก็เกิน ใจไม่เพิกน
 ทนสัณหาอันมีรมณีสว่างกระจากส่องเงาหน้าแล้วอย่าลด ก็ตัญญา
 เพราะว่าตัญญาอันเหมือนหงษ์เขาอย่าได้เภาไปตามเรื่องเคืองสังขาร
 ใจจึงมีใจที่ไม่พม ไหวส้อมตนรู้แน่ เพราะแปรไป ใจไม่เพื่อง
 รวงไข่มุกองก์ รุ่งนัยน์ตาเงะนิลเมื่อจิตเผลอ แต่ก่อนหน้า
 หลละสัญญาว่าแปรใจ สักตัญญาในวณตาจึงนกวกควม กวมน้ำใจ
 เปรนใหญ่ไม่นลายพ้อง สัญญาหนึ่งสัญญาใดมิได้หลง เกิดก็ตาม
 ดนก็ตามสิ่งทั้งปวง ไม่ถ่วงหวงไม่ถ่วงกั้นผู้สัญญา เปรียบเหมือน
 ใจของพระสุคนธ์อันสมนัส อดนพเพียรในทวณสัก
 เสนอให้เกสรอันหนึ่ง งามนพเพียรในทวณสัก งามนพเพียร
 หันหน้าอันหนึ่ง งามนพเพียรในทวณสัก หันหน้าอันหนึ่ง งามนพเพียร
 งามนพเพียรในทวณสัก งามนพเพียรในทวณสัก งามนพเพียรในทวณสัก
 งามนพเพียรในทวณสัก งามนพเพียรในทวณสัก งามนพเพียรในทวณสัก

[illegible]

จะหาจะมีคนเรื่องเลวร้ายมากใน ฝันชั่วกมลชั่วเหวร้ายไป
 วิชาใดไม่ได้ตามใจหมาย ใจไม่เชื่องของใจใจหาขวัญ
 คงเกิดจัญไรได้เสียสิ่ง. เล็กน้อยใหญ่รู้ไม่ทัน จันทร
 รมน นิลฉีกที่นี้ หัวจุกหัวรวมไม่เนนบุรีไป สวรรรม
 ฟ้าใหญ่กว่าหมอนี่ไม่แล ฝนฟ้าไม่มีไม่สิ้น มีสิ่งอะไร
 มีฟ้ามืดมืดคิดแกไม่ขาว ใหญ่ขึ้นให้ชักรั้งกรรแบล
 โยธกัเกิด นีว่าเกิดมีช่อง ๆ หัวเหวผล แลว่า
 ไม่มีแล้วสักคน นีว่ากันนี้ไม่มือข้างมีตร
 จงวิลาบไม่มีนี่เป็นธรรม นีว่ากันนี้ใครพบจนประสงค์
 ไม่มีสิ่งจางมีรวมพื้นมนคง นีว่ากันนี้ใครพบจนเวก
 สวรรรมจริง ธรรมเป็น ดไม่แปรผัน เลิศกพบสงม
 ึ่ง เป็นธรรมของใจใจไม่ไหวสิ่ง ธรรมนี้เงยหงัด
 ชัดกมใจ ใจก็สร้างจากเขาหาบแล้วอื่น ความอยาก
 กอนได้หมดคิดสงสัย เรื่องพัวพันนี้ นีว่ากันนี้ไป
 เลื่องนมนในไตรจักรก็หนักดง ความอยากใหญ่ยิ่ง
 ก็ถึงหลุด ความรักหยดหยดส่นิดส่นิดส่นิด

รอให้พี่รักหายจนหมดใจของ... ๔... พี่ก็รักพี่อีกอย่างหนึ่ง
ทางใจ... สมองก็รักพี่ที่ผิดธรรมดา... แก้วสมองก็รัก
ใหญ่หนัก... ของรักก็รักความรัก... ไม่รักชาติบ้านเกิด... รักธรรมดา
สักวันใจก็จะเป็นใจรักกัน... เป็นความรักที่สมองได้... คงจะ
ใจของพี่ก็รักพี่... ไม่ชอบเด็กเฉยๆเหมือนพี่... ธรรมดา
ไม่ชอบอยู่คนเดียวก็รักพี่... ใจรักพี่ก็รักพี่... รักพี่
ทำอย่างอื่นทุกอย่างธรรมดา... รักพี่... รักพี่... รักพี่...
จึงเห็นทว่า... ใจรักพี่ก็รักพี่... รักพี่... รักพี่...
ความรักพี่ก็รักพี่... รักพี่... รักพี่... รักพี่...
ความรักพี่ก็รักพี่... รักพี่... รักพี่... รักพี่...
ความรักพี่ก็รักพี่... รักพี่... รักพี่... รักพี่...
ความรักพี่ก็รักพี่... รักพี่... รักพี่... รักพี่...
ความรักพี่ก็รักพี่... รักพี่... รักพี่... รักพี่...
ความรักพี่ก็รักพี่... รักพี่... รักพี่... รักพี่...

หนือด หบประมมเบ็ดตอของกระสั มีสัถอยู่เ
ถอไม่พอพหิ เว็องวณนัธราชสันทอฮนสี สัทรุสัทอฮ
หมอนวอไซ ซึ่งจะสิดกัไม่ทอตามนิตวีย
เลื่อไม่ทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
สัทรุสัทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
ได้สัทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
ทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
เนนตอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ

เลบเพ็ทอเบบเบบเบบเบบเบบเบบเบบเบบเบบเบบเบบเบบ
จันทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
ทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
ทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
ทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
ทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
ทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
ทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
ทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ
ทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอทอ

โทษประจักษ์ ทักถวิลหนักจิตคิดโหยหวน ที่จรมณิกม
 หักใจแล้ว ยักกรรมนทุกอ่องแก่ง ๆ ไป เพราะปัดขันธ์
 ตรีธรรมาตม จึงไม่พหุทกภัยไปได้อีก ตรีวิทกของ
 ตรีธรรมาตมเอง ดูจากสติทกที่ไม่เสียใจไปให้ใจเคย
 คงได้เบบเบบธรรมะอันเจกวิธกจิตร ไม่เห็นเข่นนั้นมาใจ
 ไหวจากใจ เห็นแล้วรู้ ๆ อยู่ก็ใจ ทอจรมณิกนอก
 ดับระงับไป ทมดปิกกรรมเนนธรรมแล้วบ่อมหยฐนลย
 จิตร ๆ นั้นไม่อดคู่ จึงแทนนั้นมดประทุ ฟูไม่รู้อย่างนี้
 ตรีใจ รู้เท่าที่ไม่เห็น จิตรกันนั้นวิธม คงจิตรเสียอย่าง
 เห็นแท้ รู้จักจิตรพ้นจากผิดทั้งปวงไม่หวั่น ถัดออกไปทิช
 จิตรผิดทมนี่ คำที่ว่านี้เพราะจิตรผิดของเสีย จิตรทมนี่
 วิชาจิตรผิดออกไป จิตรกันเสียเพื่อธรรมะปิกกรรมมาดัดเสีย
 เหนธรรมะอันเกิดจากโลก เวลาคิดนั้นฐนทมนแรก่อน ก็เลิก
 ทอนเบ็ดของผิดได้หมดเสีย ตรีมีทุกจักอันหล่นนอกนิกน
 ไปตามเบบ ใจเข่นปิกนั้นจิตรผิดไม่ทวน ธรรมะทางจิตร
 ก็ของผิดนัก ทอรู้จักจิตรกันนั้นในขมอม เข่นมซึ่งดักเบบ

แต่ใจรวมกวน ชั่มมตาสังขารศรภกฏหมอดว้ยกัน
เลื่อมท่งนี้หัดงี่ไม่มีเลย. ระวงใจเมื่อจำทำเลื่อม
มักจะเป็ดให้จิตกรไปคิดเนย ใจไม่เพียงของใจชั่วให้
เคย เมื่อถึงเวลาทกรรู้เองเพรงของใจ เหมือนด้นมา
ที่หลอกกลอง ท่นท่วบักสะหุระกิเลศ จ่งเวงเพศเหมือน
ท่งจิลงที่แท้ไม่ใช่วิจิต ฐั้นเองหมอยหมากว่าความเห่น
ไม่ใช่วะนพั้งท่วใจนี้โตตาม ท่งตักกรของแยกแยะแยะ
ฐั้นหม กี่ใช้ความเนนของจิงสงดู ฐั้นเองใช้เพรงคิด
รู้ที่จิต ๗ จิตกรท่นนี้เนยของ ท่นจิตกรรู้ท่วเน่วว่าสังขาร
เว่อแยะเนยของ ไม่ทกรเนยไปจิลงที่ผู้จะไร ฐั้นอยู่เพรงเนยอยู่
ก็ไม่ใช่ จิตกรรู้จิตกรเองเพรงเพรงสังขาร จิตกรที่หอ ๗ ก็
จิตกรคิดท่นไป แยกไม่ได้ตามจิงสังขารได้จกกัน จิตกรเพรง
ทกรเว่อท่วดิฏฐาพท่วพท่ว ไม่เพรงนพั้งท่วเองไปสังขาร
ใจรู้เลื่อมของท่ว ท่นท่วมีจิตกรที่คิดสังขารหมอดสงสัย ทอดท่น
ท่นท่วเลื่อมเคื่องนอกใจ ความตลึงท่งสังขารของใจ ท่งใจกร
ท่นเคื่องนพั้งใจกรไปจิกร เว่งใจกรท่นนพั้งได้นพั้งนพั้ง

พืชนกใจอันกลดวอดวอด เหลืองผ่นวิบวิบใจ ใจเย็น
เมหตยใจ ใจเย็นเพราะไม่ต้องเพียวมองคน ผู้ที่ตน
จับจับพืชนกใจนั้น สันใจไว้ทั้งวันไม่มองใคร กลับมีใจ
ทั้งวันเฝ้าของสูงรัง อยู่เรื่อย ๆ คบคิดไม่ติดที่ตามคน
การของใจตนสันตใจนั้น ไม่คิดถึงรูปทรงตาบตาบระว
นอนหลับพักผ่อนอยู่ที่นี่ใจตน พืชนกใจทั้งนี้กลดกลด
ทั้งตัวแก่แก่ทั้งของสูงรังไว้แล้ว ยังอีกอย่างใจไม่หลุด
สูญหาย รวงใจไว้ไว้ให้พืชนกใจเป็นกลาง คอบว่าสูญหาย
สวดสวดเกิดสวดนี้ทำทำสวดใหม่ไม่ม่นม่นนี้ สวดอย่างแต่ละ
ดูพืชนกใจ อย่างสูงปีสูญหายด้าย... ๆ ทั้งใจอันกลดวอด
ใจเย็น ก็เรื่องคิดเกิดใหม่เป็นสวดใหม่ พืชนกใจอย่างเคยมา
เลี้ยงพืชนก กลดเป็นกลางไปให้พืชนกใจไปในส่วนที่ผิด
ก็เคยแตกกิ่งก้านสูงรังไว้แล้ว เพียวมองพืชนกใจในฝันไม่คิดอะไร
สิ่งได้ขอมดมณณ์ก็ขึ้นเกิด พืชนกใจเกิดใหม่แล้วไม่กลัวด้วย
พืชนกใจอันกลดวอดวอด ใจอันกลดวอดวอดเป็นพืชนก
พืชนกใจอันกลดวอดวอด ใจอันกลดวอดวอด ใจอันกลดวอดวอด

ขั้นวิมุติสะมังคีธรรมะ

นะมะภู สุกะตัสสะ ปญฺจะ ธรรมะขันธานิ

ข้าพเจ้าขอขอบน้อมซึ่งพระสุคตบรมศาสดาศากยมนิสิมมาลัมพุทฺธเจ้า
และพระนาโลกุตตรธรรม ๙ ประการ แลเอริยสงฆ์สาวก
บัดนี้ข้าพเจ้าจักกล่าวซึ่งธรรมชั้นนี้ โดยสังเขปตามสติปัญญาฯ

ยังมีท่านคน ๑ รักตัวคิดกลัวทุกข์
เขบอกว่าสุขมีที่ไหนก็อยากไป
นิสสัยท่านนั้นรักตัวกลัวตายมาก
วันหนึ่งท่านรู้จริงถึงสมุทัยพวกสังขาร
เปรียบเหมือนดังกายนี้เอง
แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา
จะกลับไปปาวร้องซึ่งพวกพ้องเล่า
ลืออยู่ผู้เดียวหาเรื่องเครื่องสงบ
ดีกว่าเที่ยวรุ่มร่ามทำสอพลอ
ยังมีบุรุษคน ๑ อีกกลัวตายน้ำใจฝ่อ
ถามว่าท่านพากเพียรมากี่ช้านาน
เอ๊ะ ทำไมจึงรู้ใจฉัน
ท่านว่าดี ๆ ฉันนอนโมทนา
คือ กายคตาสติภาวนา
หนทางจรรยาริวงค์

อยากได้สุขพ้นภัยเที่ยวผายผัน
แต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ช้านาน
อยากจะพ้นแท้ ๆ เรื่องแก้ตาย
ท่านก็ปะถ้ำสนุกสุขไม่หาย
ชะโงกดูถ้ำสนุกทุกข์ทลาย
ทำเมินไปเมินมาอยู่หน้าเขา
ก็กลัวเขาเหมามาเป็นบ้ำบอ
เป็นอันจบเรื่องคิดไม่ติดต่อ
เดี่ยวถูกยอถูกติเป็นเครื่องระจำคาญฯ
มาหาแล้วพูดตรง ๆ น่าสงสาร
เห็นธรรมที่จริงแล้วหรือยังที่ใจหวัง
บุรุษนั้นก็อยากอยู่อาศัย
จะพาดูเขาใหญ่ถ้ำสนุกทุกข์ไม่มี
ชมเล่นให้เย็นใจหายเดือดร้อน
จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์

ใช้หลอกเล่นบอกความให้ตามจริง

ปณณันนั้นว่า ระวีง คืออะไร

เดินเป็นแถวตามแนวกัน

ใจอยู่ในวังไปมา

ทำให้คิดวุ่นวายเที่ยวล่าหา

ถามว่า ทำขันธใครพันจนทั้งปวง

แก้ว่าใจซัพพันอยู่คนเดียว

หมดที่หลงอยู่เดี่ยวดวง

ถามว่า ที่ว่าตาย ใครเขาตายที่ไหนกัน

ถามว่า สิ่งใดก่อให้เกิด

เชื่อสัญญาจึงผิดติดยินดี

เลยลืมจิตจำปิดสนิทเนียน

ถามว่า ใครกำหนดใครหมายเป็นธรรม

เรื่องราวเจ้าสัญญานั้นเอง

ถามว่า กิณหนึ่งเดียวไม่เกี่ยวกัน

ในเรื่องเห็นต่อไปหายรุ่งรัง

ถามว่า สรรเสริญเลื่อมเปี่ยมด้วยน้ำ

สะอาดหมดราคะไม่มีภัย

ใจจึงเปี่ยมเต็มที่ไม่มีพร่อง

เป็นของควรชมชื่นทุกคืนวัน

ก็ไม่เหมือนรู้จริงทั้งสังขาร

จำอยู่ส่วนจำไม่กำเกิน

เหมือนดังว่ากระจกส่องเงาหน้า

เพราะว่าสัญญานั้นเหมือนดังเงา

ใจขยับจับใจที่ไม่ปน

ใจไม่เที่ยงของใจใช้ต้องว่า

แต่ก่อนนั้นหลงสัญญาว่าเป็นใจ

คราวนี้ใจเป็นใหญ่ไม่หมายพึ่ง

แล้วกล่าวปณณณาทำให้ตอบ

ตอบว่าวังเร็วคือวิญญาณอาการไ

สัญญาตรงไม่สงสัย

สัญญาเหนียวภายนอกหลอกลวงจิต

หลอกเป็นธรรมต่างๆ อย่างมายา

ไม่เกาะเกี่ยวพันติดสิ้นพิษหวง

สัญญาหลงไม่ได้หมายหลงตามไป

แก้ว่าสังขารเขาตายทำลายผล

แก้ว่ากลสัญญาพาให้เวียน

ออกจากภพนี้ไปภพนั้นเที่ยวหันเหียน

ถึงจะเพียรหาธรรมก็ไม่เห็น

แก้ว่าใจกำหนดใจหมาย

คือว่า ดีคว่ำ ชั่วผลลัก ติดรักชัง

แก้ว่าสิ้นอยากดูรู้ไม่หวัง

ใจก็นิ่งแทนหนึ่งทั้งอาลัย

แก้ว่าธรรมสิ้นอยากจากสงสัย

สัญญาในนั้นภาค สังขารชั้นนั้นไม่กวน

เจียบรรจบดวงจิตไม่คิดครวญ

แม้ได้สมบัติทิพย์สักสิบแสน

หมดความอยากเป็นยิ่งสิ่งสำคัญ

ใจไม่เพลินทั้งสิ้นหายดิ้นรน

แล้วอย่าคิดติดสัญญา

อย่าได้เฝ้าไปตามเรื่องเครื่องสังขาร

ไหวส่วนตนรู้แน่เพราะแปรไป

รู้ชั้นห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว

สำคัญว่าในว่านอกจึงหลอกลวง

สัญญาหนึ่งสัญญาใดมิได้หวง

เกิดก็ตามดับก็ตามสิ่งทั้งปวง
เปรียบเหมือนขึ้นยอดเขาสูงแท้
แก้วว่าสูงยิ่งนัก แลเห็นเรื่องของตนแต่ต้นมา

ถามว่า น้ำขึ้นลงตรงสัจจังนั้นหรือ

ธรรมดากรรมแต่งไม่แก้งใคร
ไม่ต้องคิดขัดธรรมดาสภาวะสิ่งเป็นจริง
ไม่พัวพันสังขารเป็นการเย็น
เบื่อแล้วปล่อยได้คล่องไม่ต้องเกณท์

ถามว่า ทำหน้าที่มีครบกัน

ตอบว่าขั้นแบ่งแจกแยกทำฐาน
จะรับงานอื่นไม่ได้เต็มในตัว
นิทานทุกข์เสื่อมยศหมดลาภทั่ว
ทั้งแปดอย่างใจไม่หันไปพัวพัน
นามก็มีได้พักเหมือนจักรยนต์
เรื่องดีพาเพลินเพลินเจริญใจ
เหมือนไฟจุดจิตหมองไม่ส่องใส
อยากไม่แก่ไม่ตายได้หรือคน
เช่นไม่อยากให้อายุยืนยาวคิดรู้
จิตเป็นของผันแปรไม่แน่นอน
ถ้ารู้เท่าธรรมดากลับหาขั้น
ถ้ารู้ได้อย่างนี้จึงดียิ่ง
ไม่ฝ่าฝืนธรรมดาตามเป็นจริง
ดีหรือชั่วต้องดับเลื่อนลับไป
ใจไม่เที่ยงของใจไหววับ
เล็กบ้างใหญ่รู้ไม่ทัน
มัวดูขั้นธรรมไม่เห็นเป็นธาตุไป
ถามว่า มีไม่มี ไม่มีมี นี่คืออะไร

ไม่ต้องหวังไม่ต้องกันหมู่สัญญา
แลเห็นดินแลเห็นสิ้นทุกตัวสัตว์
เป็นมรรคาทั้งนั้นเช่นบันได
ตอบว่าสังขารแปรแก้ไขไม่ได้
ขึ้นผลักไล่จับต้องก็หมองมัวชั่วในจิต
ดีชั่วตามแต่เรื่องของเรื่องเปลี่ยนแต่ตัว
รู้จักจริงต้องทั้งสังขารที่ผันแปรเมื่อแลเห็น
ธรรมก็เย็นใจระับรับอาการ

เรื่องสังขาร ต่างกองรับหน้าที่มีกิจการ
แม้ลาภยศสรรเสริญเจริญสุข
รวมลงตามสภาพตามเป็นจริง
เพราะว่ารูปขันธ์ก็ทำแก้ไขมิได้เว้น
เพราะรับผลของกรรมที่ทำมา
เรื่องชั่วชุ่นุ่นจิตคิดไม่หยุด
นึกขึ้นเองทั้งรักทั้งโกรธไปโทษใคร
เป็นของพันวิสัยจะได้เซย
อยากให้อยู่เป็นหนึ่งหวังพึงเฉย
สัญญาเคยอยู่ได้บ้างเป็นครั้งคราว
ใจนั้นก็ชาวสะออดหมดมลทินสิ้นเรื่องราว
เพราะเห็นจริงถอนหลุดสุดวิถิ
จะจนจะมีตามเรื่องเครื่องนอกใน
ยึดสิ่งใดไม่ได้ตามใจหมาย
สังเกตจับรู้ได้สบายยิ่ง
ขั้นบั้งธรรมมิตพิศที่นี้
ส่วนธรรมมีใหญ่กว่าขั้นนั้นไม่แล
ที่นี้ติดหมดคิดแก้ไขไม่ไหว

เชิญชี้ให้ชัดทั้งอรรถแปลโปรดแก้เกิด
แล้วดับไม่มีชัดใช้สัตว์คน
ข้อปลาย ไม่มีมี นี่เป็นธรรม
ไม่มีสังขารมีธรรมที่มั่นคง
ธรรมเป็น ๑ ไม่แปรผันเลิศภพสงบึง
ระบับหนึ่งเจียบสงัดชัดกับใจ
ความอยากถอนได้หมดปลดสงสัย
เครื่องหมุนในไตรจักรก็หักลง
ความรักหยุดหายสนิทสิ้นพิษหวง
เชิญโปรดชี้ข้ออย่างหนทางใจ
แก้ว่าสมุทัยกว้างใหญ่นัก
ถ้าธรรมมีกับจิตเป็นนิจนิรันดร์
จงจำไว้อย่างนี้วิธีจิต
ธรรมไม่มีอยู่เป็นนิจติดยินดี
ว่าอย่างย่อทุกข์กับธรรมประจำจิต
จะสุขทุกข์เท่าไรมิได้กลัว
รู้เท่านี้ก็คลายหายร้อน
จิตรู้ธรรมลืมนิจที่ติดธุลี
ชั้น ทุกข์ แท้ แน่ประจำ
และคำว่าเย็นสบายหายเดือดร้อน
แต่ส่วนสังขารชั้นปราศจากสุขเป็นทุกข์แท้
จิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศ
ผิดเป็นโทษของใจอย่างร้ายแรง
จิตเห็นธรรมดีล้นที่พ้นผิด
มีสติอยู่ในตัวไม่พัวพัน
สิ้นธุลีทั้งปวงหมดห่วงใย
เมื่อไม่ห้ามกลับไม่ฟุ้งพัวพันไป

ที่ว่าเกิดมีต่างๆ ทั้งเหตุผล
นี้ข้อต้น มีไม่มี อย่างนี้ตรง
ที่ลืกล้ำไครพบจบประสงค์
นั่นแหละองค์ธรรมเอกวิเวกจริง
เป็นอารมณ์ของใจไม่ไหวติง
ใจก็สร้างจากเมฆหายเร็วร้อน
เรื่องพัวพันชั้น ๕ ซาลิ้นไป
ความอยากใหญ่ยิ่งก็ทิ้งหลุด
ร้อนทั้งปวงก็หายหมดตั้งใจง ๙
สมุทัยของจิตที่ปิดธรรม
ย่อลงก็คือความรักบีบใจอาลัยชั้น
เป็นเล็กน้อยสมุทัยมิได้มี
ไม่ต้องคิดเวียนวนจนปนเปื้อน
ใจตกที่สมุทัยอาลัยตัว
เอาจนคิดรู้เห็นจริงจึงเย็นทั่ว
สร้างจากเครื่องมัวคือสมุทัยไปที่ดี
พอพักผ่อนเสาะแสวงหาทางหนี
ใจรู้ธรรมที่เป็นสุข
ธรรมคงธรรม ชั้นคงชั้น แท้
หมายจิตถอนจากผิดที่ติดแท้
เพราะต้องแก้ไขตายไม่วายวัน
จิตก็ถอนจากผิดเครื่องเศร้าหมองของแสง
เห็นธรรมแจ่มถอนผิดหมดพิษใจ
พบปะธรรมเปลี่ยนเครื่องกระสัน
เรื่องรักชั้นขาดสิ้นหายยินดี
ถึงจะคิดก็ไม่ห้ามตามนิสัย
พึงรู้ได้ว่าบาปมีขึ้นเพราะขึ้นจริง

ตอบว่าบาปเกิดได้เพราะไม่รู้
ชั่วทั้งปวงเจียบหายไม่ไหวติง
แต่ก่อนข้าพเจ้ามีดเชลาเหมือนเข้าถ้ำ
ยึดความจำว่าเป็นใจหมายจนเคย
ความจำผิดปิดใจไม่ให้เห็น
ให้ยกตัวอดทนพันประมาณ
เที่ยวดูโทษคนอื่นนั้นขึ้นใจ
ใครผิดถูกดีชั่วก็ตัวเขา
อย่าให้อกุศลลวนมาตอม
เห็นคนอื่นเขาชั่วตัวก็ดี
ยึดชั้นต้องร้อนแท้เพราะแก่ตาย
เต็มทั้งรักทั้งโกรธโทษประจักษ์
ซ้ำอารมณ์กามหาก็มาชวน
เพราะยึดชั้นทั้ง ๕ ว่าของตน
ถ้ารู้โทษของตัวแล้วอย่าซาเฉย
คงได้เชยชมธรรมะอันเอกวิเวกจิต
เห็นแล้วซ้ำดูๆ อยู่ที่ไหน พออารมณ์นอกดับ
เห็นธรรมแล้วย่อมหายวุ่นวายจิต
จริงเท่านี้หมดประตุ
รู้เท่าที่ไม่เที่ยงจิตตันพันริเริ่ม
รู้ตันจิตพ้นจากผิดทั้งปวงไม่หวั่น
คำที่ว่ามิดนั้นเพราะจิตคิดหวงดี
จิตตันดีเมื่อธรรมะปรากฏหมดสงสัย
เรื่องคิดค้นวุ่นหามาแต่ก่อน
ยังมีทุกข์ต้องหลบนอนกับกินไปตามเรื่อง
ธรรมดาของจิตก็ต้องคิดนึก
เจียบสัจจากเรื่องเครื่องรบกวน

ถ้าปิดประตุเขลาได้สบายยิ่ง
ชั้นทั้งปวงย่อมทุกข์ไม่สุขเลย
อยากเห็นธรรมยึดใจจะให้เฉย
เลยเพลินเชยชมจำทำมานาน
จึงหลงเล่นชั้นห้าน่าสงสาร
เที่ยวระรานติคนอื่นเป็นพื้นไปไม่เป็นผล
เหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม
ใจของเราเพียรระวังตั้งถนอม
ควรถึงพร้อมบุญกุศลผลสบาย
เป็นราศียึดชั้นที่หมั่นหมาย
เลยซ้ำร้ายกิเลสกลุ้มเข้ารุมกวน
ทั้งกลัวนักหนักจิตคิดโหยหวน
ยกกระบวนทุกอย่างต่างๆ ไป
จึงไม่พ้นทุกข์ภัยไปได้หา
ดูอาการสังขารที่ไม่เที่ยงรำไปให้ใจเคย
ไม่เที่ยงนั้นหมายใจไหวจากจำ
ระงับไปหมดปรากฏธรรม
จิตนั้นไม่ติดคู่
รู้ไม่รู้อย่างนี้วิธีใจ
คงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้
ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที
จิตหวนนี้ปลายจิตคิดออกไป
เห็นธรรมะอันเลิศล้ำโลกา
ก็เลิกถอนเปลื้องปลดได้หมดสิ้น
ใจเชื่องชิตตันจิตคิดไม่ครวญ
พอรู้สึกจิตตันพันโหยหวน
ธรรมดาสังขารปรากฏหมดด้วยกัน

เลื่อมทั้งนั้นคงที่ไม่มีเลย
มักจะเบียดให้จิตไปติดเนย
เมื่อถึงวัยหากรู้เองเพลงของใจ
ท่านว่าวิปัสสนูปกิเลส
รู้ขึ้นเองหมายนามว่าความเห็น
ทั้งตรีกตรองแยกแยะแกะรูปนาม
รู้ขึ้นเองใช้เพลงคิดรู้ตันจิต
ตันจิตรู้ตัวแน่ว่าสังขารเรื่องแปรปรวน
รู้อยู่เพราะหมายคู่ก็ไม่ใช้
จิตรู้ไหวๆ ก็จิตติดกันไป
จิตเป็นสองอาการเรียกว่าสัญญาพาพัวพัน
ใจรู้เลื่อมของตัวก็พันมัวมืด
ขาดค้นคว้าหาเรื่องเครื่องนอกใน
ทั้งโกรธรักเครื่องหนักใจก็ไปจาก
พันหนักใจทั้งหลายโอดโอย
ใจเย็นเพราะไม่ต้องเที่ยวมองคน
ดีหรือชั่วทั้งปวงไม่ห่วงใย
อยู่เฉยๆ ตันจิตไม่คิดอ่าน
ไม่ต้องวุ่นต้องวายหายระวัง
ท่านชี้มรรคพึงหลักแหลม
ยังอีกอย่างทางใจไม่หลุดสมุทัย
ตอบว่า สมุทัย คือ อาลัยรัก
ว่าอย่างต่ำถามคุณห้าเป็นราศี
ถ้าจะจับตามวิธีมีในจิต
เพลินทั้งปวงเคยมาเสียช้านาน
ก็เลยแตกกิ่งก้านฟุ้งซ่านใหญ่
สิ่งใดชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน

ระวังใจเมื่อจำท่าละเอียดย
ใจไม่เที่ยงของใจซ้ำให้เคย
เหมือนดังมายาที่หลอกลวง
จำแลงเพศเหมือนดังจริงที่แท้ไม่ใช่จริง
ไม่ใช่เช่นฟังเข้าใจชั้นใต้ถาม
ก็ใช้ความเห็นเองจงเล็งดู
รู้ตันจิต จิตตันพันโหยหวน
ใช้กระบวนไปดูหรือรู้อะไร
จิตคงรู้จิตเองเพราะเพลงไหว
แยกไม่ได้ตามจริงสิ่งเดียวกัน
ไม่เที่ยงนั้นก็ตัวเองไปเล็งใคร
ใจก็จิตสิ้นรสหมดสงสัย
ความอาลัยทั้งปวงก็ร่วงโรย
เรื่องใจอยากก็หยุดได้หายหวนโหย
เหมือนฝนโปรยใจ ใจเย็นเห็นด้วยใจ
รู้จิตตันปัจจุบันพันหวนไหว
ต้องดับไปทั้งเรื่องเครื่องรุงรัง
ตามแต่การของจิตสิ้นคิดหวัง
นอนหรือนั่งนึกพันอยู่ตันจิต
ช่างต่อแต่แก้วว่างขวางสว่างไสว
ของโปรดชี้ให้พิสดารเป็นการดี
เพลินยิ่งนักทำภพใหม่ไม่หน่ายหนี
อย่างสูงชี้สมุทัยอาลัยฉาน
ก็เรื่องคิดเพลินไปในสังขาร
กลับเป็นการดีไปให้เจริญจิตไปในส่วนที่ผิด
เที่ยวเพลินไปในผิดไม่คิดเขิน
เพลินจนเกินลืมตัวไม่กลัวภัย

เพลินดูโทษคนอื่นตื่นด้วยชั่ว
โทษคนอื่นเขามากลักเท่าไร
โทษของเราเศร้าหมองไม่ต้องมาก
หมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคยเว้นเสียซึ่งโทษนั้น
เมื่อเห็นโทษตนชดริบตัดทิ้ง
เรื่องอยากดีไม่หยุดคือตัวสมุทัย
ดีเลไม่ดีขึ้นเป็นพิษของจิตนึก
กำเรบโรคด้วยพิษผิดสำแลง
ความอยากดีมีมากมักกลากจิต
สรรพชั่วมัวหมองก็ต้องเต็ม
ที่จริงชี้อสมุทัยนี้ใจฉันคร้าม
เมื่อซึมมรรคพึงใจไหวติง

โทษของตัวไม่เห็นเป็นไหน
ไม่ทำให้เราตกนรกเลย
ส่งวิบากไปตกนรกแสนสาหัส
คงได้เซยชมสุขพ้นทุกข์ภัย
ทำอ้อยอิ่งคิดมากจากไม่ได้
เป็นโทษใหญ่กลัวจะไม่ดีนี้ก็แรง
เหมือนใช้หนักถูกต้องของแสง
ธรรมไม่แจ่มเพราะอยากดีนี้เป็นเดิม
ให้เที่ยวคิดวุ่นไปจนใจเหิม
ผิดยิ่งเพิ่มรำไปไกลจากธรรม
พึงเนื้อความไปข้างนุงทางยุ่งยง
ระบับนิ่งใจสงบจบกันที่ ๑

อันนี้ชื่อว่า ชันระวิมุตติสะมังคีธรรมะประจำอยู่กับที่ ไม่มีอาการไปไม่มีอาการมา สภาวธรรม
ที่เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้นและไม่มีเรื่องจะแวะเวียน ลึ้นเนื้อความแต่เพียงเท่านี้ ๑
ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด ๑

พระภริทัตโต (หมั่น)

วัดสระประทุมวัน เป็นผู้แต่ง ๑

หมายเหตุ

การพิมพ์ครั้งนี้ได้พยายามรักษาข้อความตามลายมือของหลวงปู่หมั่น และบางคำได้สะกดตัวอักษร
ตามหลักภาษาไทยสมัยปัจจุบันเพื่อช่วยให้อ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่น คำว่า เดียว เป็น เดียว,
เทียว เป็น เทียว, เพลิน เป็น เพลิน, เป็ลอง เป็น เป็ล้อง, เลื่อยด เป็น ละเอียด, เล้า เป็น เล้า ฯลฯ
ถ้าท่านผู้อ่านมีความสงสัย สามารถเทียบเคียงกับต้นฉบับลายมือขององค์ท่านได้ อนึ่ง หากเกิดความ
ผิดพลาดประการใด คณะผู้เรียบเรียงกราบขอขมาโทษต่อท่านหลวงปู่หมั่น ภริทัตโต และกราบขออภัย
ต่อท่านผู้อ่านทุกๆ ท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วยเถิด

มุตโตทัย

คำชี้แจง

กำเนิดบันทึกพระธรรมเทศนาที่สำคัญของหลวงปู่มั่น คือ “มุตโตทัย” ที่บันทึกครั้งแรก ณ วัดนี้ โดยพระอาจารย์วิริยงค์ ได้เล่าถึงความเป็นมาไว้ในบันทึกใต้สามัญลำนึก ประวัติของท่านดังนี้

“... เพราะได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระอาจารย์มั่นฯ แล้วไพเราะจริงๆ ทำให้ผู้เขียนนั่งกัมมัฏฐานได้รับความสนใจตามที่ได้นำฟังธรรมของท่าน ซึ่งธรรมเทศนานั้นได้เกิดรสชาติที่ซาบซึ้งหาอะไรเปรียบไม่ได้อีกแล้ว ผู้เขียน (พระอาจารย์วิริยงค์) คิดในใจว่า ทำไมจึงดีอย่างนี้ มันสุดแสนจะพรรณนา ทำให้ผู้เขียนระลึกถึงคนอื่นๆ ต่อไปว่า เราจำเป็นที่จะต้องบันทึกธรรมเทศนาของท่านอาจารย์มั่นฯ ให้ได้ เพราะถ้าเราไม่บันทึก ต่อไปธรรมเทศนาอันวิเศษนี้ก็จะหายสูญไปอย่างน่าเสียดาย และธรรมเทศนาเช่นนี้จะพึงแสดงได้ก็แต่ท่านพระอาจารย์มั่นฯ เท่านั้น รูปอื่นถึงแสดงก็ไม่เหมือน จึงทำให้ผู้เขียนได้พยายามอย่างยิ่งที่จะเขียนบันทึกธรรมเทศนาของท่านให้ได้และก็เป็นผลสำเร็จขึ้นเป็นอันดับแรกเพราะยังไม่เคยมีใครบันทึกธรรมเทศนาของท่านเลย

หลังจากผู้เขียนได้บันทึกธรรมเทศนาของท่านแล้ว ก็พยายามทำเป็นความลับไว้ตลอดเวลา วิธีการที่ผู้เขียนทำสำเร็จนั้นคือ เมื่อเวลาท่านแสดงธรรม พยายามกำหนดไว้ในใจอย่างมั่นคง เพราะขณะนั้นความจำของผู้เขียนยังอยู่ในการใช้ได้ เมื่อท่านแสดงธรรมจบแล้ว ผู้เขียนยังต้องมีหน้าที่ถวายการนวดอีกไม่ต่ำกว่า ๒ ชั่วโมง เมื่อถวายการนวดเสร็จแล้ว ก็รีบกลับที่พักจับปากกาเรียบเขียนธรรมเทศนาของท่านก่อนความจำนั้นจะเลือนรางไป ตอนนั้นผู้เขียนจะบอกอะไรสักอย่างว่าเป็นเรื่องที่น่าคิดหนักหนา ตอนนั้นอยู่ในระหว่างสงคราม ปากกา - ดินสอ - น้ำหมึก ไม่ต้องหา ไม่มีใช้ เพลียผู้เขียนมีปากกาอยู่ ๑ ด้าม ติดตัวไป น้ำหมึกไม่มี ผู้เขียนต้องคิดตำราทำน้ำหมึกใช้โดยเอาผลสมอไทย ผลมะเกลือ ผลมะขามป้อม เอามาตำแช่น้ำ แล้วเอาเหล็กที่มีสนิมมาก เช่น ผาลไถนาแช่ลงไปด้วย เมื่อแช่ ๒-๓ วันได้ที่แล้ว เอามากรองด้วยผ้าบางจนใส แล้วก็เอาเขม่าติดกันหม้อสีตำใส่เข้าไปคนจนเข้ากันดีแล้วกรองอีก คราวนี้

ก็เอามาใช้ได้ผล ข้าพเจ้าได้ใช้มันจนเขียนได้เป็นเล่ม แต่เวลาเขียนมันจะไม่แห้งทันที
ต้องรอนานกว่าจะแห้ง

ข้าพเจ้าได้ทำอยู่อย่างนี้ คือฟังเทศน์เสร็จแล้วถวายการนวด เสร็จแล้วกลับมา
เขียนหนังสือตลอดเวลา ๓ เดือน การแสดงธรรมของท่านมิได้แสดงทุกๆ คืน
ในที่สุดข้าพเจ้าทำงานเสร็จ สมกับคำปณิธานที่ได้ตั้งไว้ แล้วก็พยายามทำความลับไว้
มิได้แพร่พรายให้ผู้ใดทราบถึงการกระทำของข้าพเจ้าเลยแม้แต่คนเดียว

เมื่อความสนิทสนมผู้เขียนกับท่านอาจารย์นั้นๆ นับวันแต่จะสนิทยิ่งขึ้น ท่านได้
ให้พรพิเศษ เมตตาพิเศษ แนะนำพิเศษ จนผู้เขียนหายความหวาดกลัวเหมือนอย่าง
แต่ก่อน

อยู่มาวันหนึ่งผู้เขียนคิดว่า ก็กรรมเทศนาที่เราเขียนแล้วนั้นจะปิดเป็นความลับ
ไว้ทำไม เปิดเผยถวายท่านเสียดีกว่า ท่านจะกินเลือดกินเนื้อเราก็ให้รู้ไป จึงเป็นอันว่า
ผู้เขียนได้นำเอาเนื้อความอ่านเล่าถวาย ท่านจึงเอะใจขึ้นว่า “นี่ วิริยงค์ คุณไปเขียน
แต่เมื่อไร” จากนั้นท่านก็ไม่ว่าอะไร และท่านก็ยอมรับว่าการบันทึกนี้ถูกต้อง โลงอก
โล่งใจข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง นึกว่ายังงี้เสียคงโดนด่าหลายกระบุง แต่ท่านกลับให้ความ
ร่วมมือเป็นอย่างดีน่าอัศจรรย์ ...”

พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิริธโร)

เจ้าอาวาสวัดธรรมมงคล

ผู้บันทึกพระธรรมเทศนา

๑. การปฏิบัติ เป็นเครื่องยังพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ธรรมของพระตถาคตเมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้ว ย่อมกลายเป็นของปลอม (สัทธรรมปฏิรูป) แต่ถ้าเข้าไปประดิษฐานในจิตสันดานของพระอริยเจ้าแล้วไซ้ร้ ย่อมเป็นของบริสุทธิ์ แท้จริง และเป็นของไม่ลบเลือนด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อยังเพียรแต่เรียนพระปริยัติถ่ายเดียว จึงยังใช้การไม่ได้ดี ต่อเมื่อมาฝึกหัดปฏิบัติจิตใจกำจัดเหล่ากะปอมก่า คือ อุปกิเลส แล้วนั้นแหละ จึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จเต็มที่ และทำให้พระสัทธรรมบริสุทธิ์ไม่วิปလာสคลาดเคลื่อนจากหลักเดิมด้วย

๒. ฝึกตนดีแล้วจึงฝึกผู้อื่น ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า

ปริสทम्मสารถิ สตุถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควา สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทรมานฝึกหัดพระองค์จนได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็น **พุทฺโธ** ผู้รู้ก่อนแล้วจึงเป็น **ภควา** ผู้ทรงจำแนกแจกธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ **สตุถา** จึงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ฝึกบุรุษผู้มีอุปนิสัยบารมีควรแก่การทรมานในภายหลัง จึงทรงพระคุณปรากฏว่า **กลยาโณ กิตติสฺสโท อพฺภุคฺคโต** ชื่อเสียงเกียรติศัพท์อันดีงามของพระองค์ย่อมฟุ้งเฟื่องไปในจตุรทิศจนตราบนานเท่าทุกวันนี้ แม้พระอริยสงฆ์สาวกเจ้าทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วก็เช่นเดียวกัน ปรากฏว่าท่านฝึกฝนทรมานตนได้ดีแล้วจึงช่วยพระบรมศาสดาจำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชนในภายหลัง ท่านจึงมีเกียรติคุณปรากฏเช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าบุคคลไม่ทรมานตนให้ดีก่อนแล้วและทำการจำแนกแจกธรรมสั่งสอนไซ้ร้ ก็จักเป็นผู้มีโทษ ปรากฏว่า **ปาปโก สฺสโท โหติ** คือเป็นผู้มีชื่อเสียงชั่วฟุ้งไปในจตุรทิศ เพราะโทษที่ไม่ทำตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอริยสงฆ์สาวกเจ้าในกาลก่อนทั้งหลาย

๓. มุลมรดกอันเป็นต้นทุนทำการฝึกฝนตน

เหตุใดหนอ ปราชญ์ทั้งหลายจะสวดกิติ จะรับศีลกิติ หรือจะทำการกุศลใดๆ กิติ จึงต้องตั้ง นโม ก่อน จะตั้ง นโม ไม่ได้เลย เมื่อเป็นเช่นนั้น **นโม** ก็ต้องเป็นสิ่งสำคัญ จึงยกขึ้นพิจารณา ได้ความปรากฏว่า **น** คือธาตุน้ำ **โม** คือ ธาตุดิน พร้อมกับบาทพระคาถาปรากฏขึ้นมาว่า **มาตาเปติกสมภโว โอทนกุมมาสปัจจัย สัมภวธาตุ** ของมารดาบิดาผสมกันจึงเป็นตัวตนขึ้นมาได้ **น** เป็นธาตุของมารดา **โม** เป็นธาตุของบิดา ฉะนั้น เมื่อธาตุทั้ง ๒ ผสมกันเข้าไป ไฟธาตุของมารดาเคี้ยวเข้าจนได้นามว่า **กลละ** คือ น้ำมันหยดเดียว ณ ที่นี้เอง ปฏิสนธิวิญญานเข้าถือปฏิสนธิได้ จิตจึงได้ถือปฏิสนธิในธาตุ **นโม** นั้น เมื่อจิตเข้าไปอาศัยแล้ว **กลละ** ก็ค่อยเจริญขึ้นเป็น **อัมพชะ** คือเป็นก้อนเลือด เจริญจากก้อนเลือดมาเป็น **ชนะ** คือเป็นแท่ง และ **เปสี** คือขึ้นเนื้อ แล้วขยายตัวออกคล้ายรูปจิ้งเหลน จึงเป็น **ปัญจสาขา** คือ แขน ๒ ขา ๒ หัว ๑ ส่วนธาตุ **พ** คือลม **ธ** คือไฟ นั้นเป็นธาตุเข้ามาอาศัยภายหลังเพราะจิตไม่ถือ เมื่อละจาก **กลละ** นั้นแล้ว **กลละ** ก็ต้องทิ้งเปล่าหรือสูญเปล่า ลมและไฟก็ไม่มีคนตาย ลมและไฟก็ดับหายสาปสูญไป จึงว่าเป็นธาตุอาศัย ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ธาตุทั้ง ๒ คือ **นโม** เป็นดั้งเดิม

ในกาลต่อมาเมื่อคลอดออกมาแล้วก็ต้องอาศัย **น** มารดา **โม** บิดา เป็นผู้ทะนุถนอมกลม่อเลี้ยงเลี้ยงมาด้วยการให้ข้าวสุกและขนมกุมมาส เป็นต้น ตลอดจนการแนะนำสั่งสอนความดีทุกอย่าง ท่านจึงเรียกมารดาบิดาว่า **บุพพจารย์** เป็นผู้สอนก่อนใครๆ ทั้งสิ้น มารดาบิดาเป็นผู้มีเมตตาจิตต่อบุตรธิดาจะนับจะประมาณมิได้ มรดกที่ทำให้กล่าวคือ รูปร่างนี้แลเป็นมรดกดั้งเดิม ทรัพย์สินเงินทองอันเป็นของภายนอกก็เป็นไปจากรูปร่างนี้เอง ถ้ารูปร่างนี้ไม่มีแล้วก็ทำอะไรไม่ได้ ชื่อว่าไม่มีอะไรเลย เพราะเหตุนี้ ตัวของเราทั้งตัวนี้เป็น **“มุลมรดก”** ของมารดาบิดาทั้งสิ้น จึงว่า คุณท่านจะนับจะประมาณมิได้เลย ปราชญ์ทั้งหลายจึงหาได้ละทิ้งไม่ เราต้องเอาตัวเราคือ **นโม** ตั้งขึ้นก่อน แล้วจึงทำกริยาน้อมไหว้ลงภายหลัง **นโม** ท่านแปลว่านอบน้อม นั้นเป็นการแปลเพียงกริยา หาได้แปลต้นกริยาไม่ มุลมรดกนี้แลเป็นต้นทุน ทำการฝึกหัดปฏิบัติตนไม่ต้องเป็นคนจนทรัพย์สำหรับทำทุนปฏิบัติ

๔. มูลฐานสำหรับการปฏิบัติ

นโม เมื่อกล่าวเพียง ๒ ธาตุเท่านั้น ยังไม่สมประกอบหรือยังไม่เต็มส่วน ต้องพลิกสระพยัญชนะดังนี้ คือ เอาสระ อะ จากตัว น มาใส่ตัว ม เอาสระ โอ จากตัว ม มาใส่ตัว น แล้วกลับตัว มะ มาไว้หน้าตัว โน เป็น **มโน** แปลว่าใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงได้ทั้งกายทั้งใจเต็มตามสมควรแก่การใช้เป็นมูลฐานแห่งการปฏิบัติได้ **มโน** คือใจนี้เป็นดั้งเดิม เป็นมหาฐานใหญ่ จะทำอะไรก็ย่อมเป็นไปจากใจนี้ทั้งหมด ในพระพุทธพจน์ว่า **มโนปุพฺพคมา ฐมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา** ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติออกไปจากใจ คือมหาฐานนี้ทั้งสิ้น เหตุนี้เมื่อพระสาวกผู้ได้มาพิจารณาตาม จนถึงรู้จัก **มโน** แจ่มแจ้งแล้ว **มโน** ก็สุดบัญญัติ คือพ้นจากบัญญัติทั้งสิ้น สมมติทั้งหลายในโลกนี้ต้องออกไปจากมโนทั้งสิ้น ของใครก็ก้อนของใคร ต่างคนต่างถือเอา ก้อนอันนี้ ถือเอาเป็นสมมติบัญญัติตามกระแสแห่งน้ำโอฆะจนเป็นอวิชชาตัวก่อภพ ก่อชาติด้วยการไม่รู้เท่า ด้วยการหลง หลงถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเราไปหมด

๕. มูลเหตุแห่งสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุ

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เว้นมหาปฏฐาน มีนัยประมาณเท่านั้นเท่านี้ ส่วนคัมภีร์ มหาปฏฐานมีนัยหาประมาณมิได้เป็น “อนันตนัย” เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เท่านั้นที่จะรอบรู้ได้ เมื่อพิจารณาพระบาลีที่ว่า **เหตุปัจจัย** นั้นได้ความว่า เหตุซึ่งเป็นปัจจัยดั้งเดิมของสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุนั้นได้แก่ **มโน** นั่นเอง มโน เป็นตัวมหาเหตุ เป็นตัวเดิม เป็นสิ่งสำคัญ นอกนั้นเป็นแต่อาการเท่านั้น **อารมณ์** จนถึง **อวิคคต** จะเป็นปัจจัยได้ก็เพราะมหาเหตุคือใจเป็นเดิมโดยแท้ ฉะนั้น มโนซึ่งกล่าวไว้ในข้อ ๔ กิติ **จิตฺตฺ** ซึ่งจะกล่าวในข้อ ๖ กิติ และมหาเหตุซึ่งกล่าวในข้อนี้กิติ ย่อมมีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัยกิติ รู้อะไรๆ ได้ด้วย **ทศพลญาณ** กิติ รอบรู้ **สรรพญฺเญยธรรม** ทั้งปวงกิติ ก็เพราะมีมหาเหตุนี้

เป็นดั้งเดิมทีเดียว จึงทรงรอบรู้ได้เป็นอนันตนัย แม้สาวกทั้งหลายก็มีมหาเหตุนี้แล
เป็นเดิม จึงสามารถรู้ตามคำสอนของพระองค์ได้ ด้วยเหตุนี้แล พระอัสสชิเถระผู้เป็น
ที่ ๕ ของพระปัญจวัคคีย์จึงแสดงธรรมแก่ อุปติสฺส (พระสารีบุตร) ว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภา

เตสํ เหตุํ ตถาคโต

เตสญฺจ โย นิโรธ จ

เอวํ วาที มหาสมณ

ความว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ...เพราะว่ามหาเหตุนี้เป็นตัวสำคัญ เป็นตัวเดิม
เมื่อก่อนพระอัสสชิเถระกล่าวถึงที่นี่ (คือมหาเหตุ) ท่านพระสารีบุตรจะไม่หยิ่งจิตลง
ถึงกระแสธรรมอย่างไรเล่า? เพราะอะไร ทุกสิ่งในโลกก็ต้องเป็นไปตามมหาเหตุ
ถึงโลกุตตรธรรมก็คือมหาเหตุ ฉะนั้น **มหาปฏฺฐาน** ท่านจึงว่าเป็น **อนันตนัย** ผู้มา
ปฏิบัติใจคือตัวมหาเหตุจนแจ่มกระจ่างสว่างโร่แล้วย่อมสามารถรู้อะไรๆ ทั้งภายใน
และภายนอกทุกสิ่งทุกประการ สุดจะนับจะประมาณได้ด้วยประการฉะนี้

๖. มूलการของสังสารวัฏฏ์

จิตฺตฺภูตํ อวิชฺชา ปจฺจยา สงฺขารา อุปาทานํ ภโว ชาติ คนเราทุกรูปนามที่ได้
กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ล้วนแล้วแต่มีที่ก่อกำเนิดทั้งสิ้น กล่าวคือ มีบิดามารดาเป็นแดนเกิด
ก็แลเหตุใดท่านจึงบัญญัติปัจจัยการแต่เพียงว่า **อวิชฺชา ปจฺจยา** ฯลฯ เท่านั้น อวิชฺชา
เกิดมาจากอะไร ท่านหาได้บัญญัติไว้ไม่ พวกเราก็ยังมีบิดามารดา อวิชฺชาก็ต้องมีพ่อแม่
เหมือนกัน ได้ความตามบาทพระคาถาเบื้องต้นว่า **จิตฺตฺภูตํ** นั่นเองเป็นพ่อแม่ของอวิชฺชา
จิตฺตฺภูตํ ได้แก่อจิตดั้งเดิม เมื่อ**จิตฺตฺภูตํ** ประกอบไปด้วยความหลงจึงมีเครื่องต่อ กล่าวคือ
อาการของอวิชฺชาเกิดขึ้น เมื่อมีอวิชฺชาแล้วจึงเป็นปัจจัยให้ปรุงแต่งเป็นสังขารพร้อมกับ
ความเข้าไปยึดถือจึงเป็นภพชาติ คือต้องเกิดต่อกันไป ท่านเรียก **ปัจจัยการ**
เพราะเป็นอาการสืบต่อกัน **วิชฺชา**และ**อวิชฺชา**ก็ต้องมาจาก**จิตฺตฺภูตํ**เช่นเดียวกัน เพราะเมื่อ
จิตฺตฺภูตํก่อปรด้วย**อวิชฺชา** จึงไม่รู้เท่าอาการทั้งหลาย แต่เมื่อ**จิตฺตฺภูตํ**ก่อปรด้วย**วิชฺชา**
จึงรู้เท่าอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง นี่พิจารณาด้วย**วฏฺฐานคามินีวิปัสสนา**

รวมใจความว่า **จิติภูต**เป็นตัวการดั้งเดิมของ**สังสารวัฏฏ** (การเวียนว่ายตายเกิด) ท่านจึงเรียกชื่อว่า **“มูลตันไตร”** เพราะฉะนั้น เมื่อจะตัดสังสารวัฏฏให้ขาดสูญ จึงต้องอบรมบ่มตัวการดั้งเดิมให้มี**วิชา**รู้เท่าทันอาการทั้งหลายตามความเป็นจริงก็จะหายหลงแล้วไม่ก่ออาการทั้งหลายใดๆ อีก **จิติภูต**อันเป็นมูลการก่อกำเนิดหมุน หมดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏด้วยประการฉะนี้

๗. อรรคฐาน เป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน

อคฺคํ จานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันดีเลิศนั้นเป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ โดยอธิบายว่าเราได้รับมรดกมาแล้วจาก **นโม** คือ บิดามารดา กล่าวคือตัวของเราแล้ว อันได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นชาติสูงสุด เป็นผู้เลิศตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดีคือมีกายสมบัติ วชิรมบัติ และมโนสมบัติบริบูรณ์ จะสร้างสมเอาสมบัติภายนอก คือทรัพย์สินเงินทองอย่างไรก็ได้ จะสร้างสมเอาสมบัติภายในคือมรรคผลนิพพานธรรมวิเศษก็ได้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระธรรมวินัยก็ทรงบัญญัติแก่นมนุษย์เราเอง มิได้ทรงบัญญัติแก่ ช้าง ม้า โค กระบือ ฯลฯ ที่ไหนเลย มนุษย์นี้เองจะเป็นผู้ปฏิบัติถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้ ฉะนั้น จึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่าตนมีบุญวาสนาน้อย เพราะมนุษย์ทำได้ เมื่อไม่มี ทำให้มีได้ เมื่อมีแล้วทำให้ยิ่งได้ สมด้วยเทศนานัยอันมาในเวสสันดรชาดกว่า **ทานํ เทติ สิลํ รกฺขติ ภาวนํ ภาเวตฺวา เอกจฺโจ สคฺคํ คจฺฉติ เอกจฺโจ โมกฺขํ คจฺฉติ นิสฺสํสยํ** เมื่อได้ทำกองการกุศล คือให้ทานรักษาศีลเจริญภาวนาตามคำสอนของพระบรมศาสดาจารย์เจ้าแล้ว บางพวกทำน้อยก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกทำมากแลขยันทำจริง พร้อมทั้งวาสนาบารมีแต่หนหลังประกอบกัน ก็สามารถเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย พวกสัตว์ดิรัจฉานท่านมิได้กล่าวว่าเลิศ เพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ จึงสมกับคำว่ามีมนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี สามารถนำตนเข้าสู่มรรคผลเข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิ์ได้แล

๘. สติปัญญา เป็นชัยภูมิ คือสนามฝึกฝนตน

พระบรมศาสดาจารย์เจ้า ทรงตั้งชัยภูมิไว้ในธรรมข้อไหน? เมื่อพิจารณาปัญหานี้ ได้ความขึ้นว่า พระองค์ทรงตั้งมหาสติปัญญาเป็นชัยภูมิ

อุปมาในทางโลก การรบทัพชิงชัยมุ่งหมายชัยชนะจำต้องหาชัยภูมิ ถ้าได้ชัยภูมิที่ดี แล้วย่อมสามารถป้องกันอาวุธของข้าศึกได้ดี ณ ที่นั้นสามารถรวบรวมกำลังใหญ่เข้า ฆ่าฟันข้าศึกให้ปราศภัยพ่ายแพ้ไปได้ ที่เช่นนั้นท่านจึงเรียกว่า **ชัยภูมิ** คือที่ที่ประกอบไปด้วยค่ายคูประตูและหอรบอันมั่นคงจับใจ

อุปมาในทางธรรมก็ฉนั้น ที่เอามหาสติปัญญาเป็นชัยภูมิก็โดยผู้ที่จะเข้าสู่ สงครามรบข้าศึก คือ **กิเลส** ต้องพิจารณากายานุปัสสนาสติปัญญาเป็นต้นก่อน เพราะ คนเราที่จะเกิด**กามราคะ** เป็นต้น ขึ้น ก็เกิดที่กายและใจ เพราะตาแลไปเห็นกายทำให้ ใจกำเริบ เหตุนี้จึงได้ความว่า กายเป็นเครื่องก่อเหตุ จึงต้องพิจารณาที่กายนี้ก่อน จะได้เป็นเครื่องดับนิวรณ์ทำให้สงบได้ ณ ที่นี้ พึงทำให้มาก เจริญให้มาก คือพิจารณา ไม่ต้องถอยเลยทีเดียว ในเมื่อ**อุคคหนิมิต**ปรากฏ จะปรากฏกายส่วนไหนก็ตาม ให้พึง ถือเอากายส่วนที่ได้เห็นนั้นพิจารณาให้เป็นหลักไว้ ไม่ต้องย้ายไปพิจารณาที่อื่น จะคิด ว่าที่นี้เราเห็นแล้ว ที่อื่นยังไม่เห็น ก็ต้องไปพิจารณาที่อื่นซิ เช่นนี้หาควรไม่ ถึงแม้จะ พิจารณาจนแยกกายออกมาเป็นส่วนๆ ทุกๆ อากาธอันเป็นธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ได้ อย่างละเอียด ที่เรียกว่า**ปฏิกาค**ก็ตาม ก็ให้พิจารณากายที่เราเห็นที่แรกด้วยอุคคหนิมิต นั้นจนชำนาญ ที่จะชำนาญได้ก็ต้องพิจารณาซ้ำแล้วซ้ำอีก ณ ที่เดียวนั้นเอง เหมือน สวดมนต์จะนั้น อันการสวดมนต์ เมื่อเราท่องสูตรนี้ได้แล้วทิ้งเสีย ไม่เล่าไม่สวดไว้อีก ก็จะลืมเสียไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เพราะไม่ทำให้ชำนาญด้วยความประมาทจับใจ การพิจารณากายก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อได้อุคคหนิมิตในที่ใดแล้วไม่พิจารณาในที่นั้น ให้มาก ปล่อยทิ้งเสียด้วยความประมาท ก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรอย่างเดียวกัน

การพิจารณากายนี้มีที่อ้างมาก ดังในการบวชทุกวันนี้ เบื้องต้นต้องบอก **กรรมฐาน ๕** ก็คือกายนี้เองก่อนอื่นหมดเพราะเป็นของสำคัญ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์

พระธรรมบท ชุททกนิกาย ว่า อาจารย์ผู้ไม่ฉลาด ไม่บอกซึ่งการพิจารณากาย อาจทำลายอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของกุสุมบุตรได้ เพราะฉะนั้น ในทุกวันนี้จึงต้องบอกกรรมฐาน ๕ ก่อน

อีกแห่งหนึ่งท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระชีนาสวเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า จะไม่กำหนดกายในส่วนแห่งโกฏฐาส (คือการพิจารณาแยกออกเป็นส่วนๆ) ไต่ โกฏฐาสหนึ่งมิได้มีเลย จึงตรัสแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้กล่าวถึงแผ่นดินว่า บ้านโน้นมีดินดำดินแดงเป็นต้นนั้นชื่อว่า **พหิททา** แผ่นดินภายนอก ให้พวกท่านทั้งหลายมาพิจารณา **อัมมัตติกา** แผ่นดินภายใน กล่าวคืออัมมัตติกาพรางกายนี้ จงพิจารณาไตร่ตรองให้แยบคาย กระทำให้แจ้งแห่งให้ตลอด เมื่อจบการวิไลชนาปัญหานี้ ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป ก็บรรลุพระอรหัตตผล

เหตุนี้ การพิจารณากายจึงเป็นของสำคัญ ผู้ที่จะพ้นทุกข์ทั้งหมดล้วนแต่ต้องพิจารณากายนี้ทั้งสิ้น จะรวบรวมกำลังใหญ่ได้ต้องรวบรวมด้วยการพิจารณากาย แม้พระพุทธองค์เจ้าจะได้ตรัสรู้ที่แรกก็ทรงพิจารณาลม ลมจะไม่ใช้กายอย่างไร? เพราะฉะนั้น **มหาสติปัฏฐาน** มีกายานุปัสสนาเป็นต้น จึงชื่อว่า **“ชัยภูมิ”** เมื่อเราได้ชัยภูมิดีแล้ว กล่าวคือปฏิบัติตามหลักมหาสติปัฏฐานจนชำนาญแล้ว ก็จงพิจารณาความเป็นจริงตามสภาพแห่งธาตุทั้งหลายด้วยอุบายแห่งวิปัสสนา ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า

๙. อุบายแห่งวิปัสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่ดี อุปมาดังดอกปทุมชาติอันสวยงามๆ ก็เกิดขึ้นมาจากโคลนตมอันเป็นของสกปรกปฏิกูลน่าเกลียด แต่ว่าดอกบัวนั้นเมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้วย่อมเป็นสิ่งที่สะอาด เป็นที่ทศพรของพระราชา อุปราช อำมาตย์ และเสนาบดี เป็นต้น และดอกบัวนั้นก็มิได้กลับคืนไปยังโคลนตมนั้นอีกเลย ข้อนี้เปรียบเหมือนพระโยคาวจรเจ้าผู้ประพาสพิพากเพียรประโยคพยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกน่าเกลียด จิตจึงพ้นจากสิ่งสกปรกน่าเกลียดได้ สิ่งสกปรกน่าเกลียดนั้นก็คือตัวเรานี่เอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโสโครกคือ อุจจาระ ปัสสาวะ (มุตรคู)

ทั้งปวง สิ่งที้ออกจากผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ก็เรียกว่า ขี้ ทั้งหมด เช่น ขี้หัว ขี้เล็บ ขี้ฟัน ขี้โคล เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ร่วงหล่นลงสู่อาหารมีแกงกับ เป็นต้น ก็รังเกียจ ต้องเพี๊ยะ กินไม่ได้ และร่างกายนี้ต้องชำระอยู่เสมอจึงพอเป็นของดูได้ ถ้าหากไม่ ก็จะมีกลิ่นเหม็นสาบ เข้าใกล้ใครก็ได้ ของทั้งปวงมีผ้าแพรเครื่องใช้ต่างๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก็เป็นของสะอาดน่าดู แต่เมื่อมาถึงกายนี้แล้วก็กลายเป็นของสกปรกไป เมื่อปล่อยไว้นานๆ เข้า ไม่ซักฟอก ก็จะเข้าใกล้ใครไม่ได้เลยเพราะเหม็นสาบ ดังนี้ จึงได้ความว่า ร่างกายของเรานี้เป็นเรือนมูตร เรือนคุณ เป็นนุสสุกะ ของไม่งาม ปฏิกุณ น่าเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นถึงปานนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้วยังจะสกปรกหาอะไร เปรียบเทียบมิได้เลย เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายจึงพิจารณาร่างกายอันนี้ ให้ชำนิชำนาญด้วย **โยนิโสมนสิการ** ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อยังเห็นไม่ทันชัดเจน ก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกายอันเป็นที่สบายแก่จิตจนกระทั่งปรากฏเป็น อุคคหนิมิต คือ ปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง แล้วก็กำหนดส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้มาก การเจริญทำให้มากนั้นพึงทราบอย่างนี้ อันชานาเขาทำนา เขาก็ทำที่แผ่นดิน ไถที่แผ่นดิน ดำลงไปในดิน ปีต่อไปเขาก็ทำที่ดินอีกเช่นเคย เขาไม่ได้ ทำในอากาศกลางหาว คงทำแต่ที่ดินอย่างเดียว ข้าวเขาก็ได้เต็มยั้งเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่ต้องร้องเรียกว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงมาเต็มยั้งเต็มฉาง ข้าวก็จะ หลั่งไหลมาเอง และจะห้ามว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงอย่ามาเต็มยั้งเต็มฉางเราเน้อ ถ้าทำนา ในที่ดินนั้นเองจนสำเร็จแล้ว ข้าวก็มาเต็มยั้งเต็มฉางเอง ฉันใดก็ดี พระโยคาวจรเจ้า ก็ฉันนั้น จงพิจารณากายในที่เคยพิจารณาอันถูกนิสัยหรือที่ปรากฏมาให้เห็นครั้งแรก อย่าละทิ้งเลยเป็นอันขาด การทำให้มากนั้นมีไช้หมายแต่การเดินจงกรมเท่านั้น ให้มี สติหรือพิจารณาในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ คิด พูด ก็ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอ จึงจะชื่อว่า **“ทำให้มาก”** เมื่อพิจารณาในร่างกายนั้น จนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่งส่วนแยกส่วนออกเป็นส่วนๆ ตามโยนิโสมนสิการ ตลอดจนกระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และพิจารณาให้เห็นไปตาม นั้นจริงๆ อุปายตอนนี้อย่างแต่ต้นจะใคร่ครวญออกอุบายตามที่ถูกจริตนิสัยของตน แต่อย่าละทิ้งหลักเดิมที่ตนได้รู้ครั้งแรกนั้นเทียว

พระโยคาวจรเจ้าเมื่อพิจารณาในที่นี้ พึงเจริญให้มาก ทำให้มาก อย่าพิจารณา
ครั้งเดียวแล้วปล่อยทิ้งตั้งครั้งเดือน ตั้งเดือน ให้พิจารณาก้าวเข้าไปถอยออกมาเป็น
อนุโลม ปฏิโลม คือเข้าไปสงบในจิตแล้วถอยออกมาพิจารณากาย อย่าพิจารณากาย
อย่างเดียวหรือสงบที่จิตแต่อย่างเดียว พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาอย่างนี้ชำนาญแล้ว
หรือชำนาญอย่างยิ่งแล้ว คราวนี้แลเป็นส่วนที่จะเป็นเอง คือจิตย่อมจะรวมใหญ่
เมื่อรวมพื้ปลง ย่อมปรากฏว่าทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกันคือหมดทั้งโลกย่อมเป็นธาตุ
ทั้งสิ้น นิमितจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่าโลกนี้ราบเหมือนหน้ากลอง เพราะมีสภาพเป็น
อันเดียวกัน ไม่ว่า ป่าไม้ ภูเขา มนุษย์ สัตว์ แม้ที่สุดตัวของเราก็ต้องลราบเป็นที่สุด
อย่างเดียวกัน พร้อมกับ **ญาณสัมปยุตต์** คือรู้ขึ้นมาพร้อมกัน ในที่นี้ตัดความสงสัยแห่ง
ใจได้เลย จึงชื่อว่า **ยถาภูตญาณทัสสนวิปัสสนา** คือทั้งเห็นทั้งรู้ตามความเป็นจริง

ขั้นนี้เป็นเบื้องต้นในอันที่จะดำเนินต่อไป ไม่ใช่ที่สุด อันพระโยคาวจรเจ้าจะ
พึงเจริญให้มากทำให้มาก จึงจะเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งอีกจนรอบจนชำนาญเห็นแจ้งชัดว่า
สังขารความปรุงแต่งอันเป็นความสมมติว่า โน่นเป็นของของเรา โน่นเป็นเรา เป็นความ
ไม่เที่ยง อาศัยอุปาทานความยึดถือจึงเป็นทุกข์ ก็แลธาตุทั้งหลาย เขาหากมีหากเป็น
อยู่อย่างนี้ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เกิด แก่ เจ็บ ตาย เกิดขึ้นเสื่อมไปอยู่อย่างนี้มาก่อน
เราเกิดตั้งแต่เด็กด้าบรรพก็เป็นอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิต ของขันธ ๕ ได้แก่ รูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไปปรุงแต่งสำคัญมั่นหมายทุกภพทุกชาติ นับเป็น
อนกชาติเหลือประมาณมาจนถึงปัจจุบันชาติจึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติ ไม่ใช่
สมมติมาติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้ จะเป็นของมีวิญญาณ
หรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความจริงแล้ว เขาหากมีหากเป็น เกิดขึ้นเสื่อมไป มีอยู่อย่างนั้น
ทีเดียว โดยไม่ต้องสงสัยเลยจึงรู้ขึ้นว่า **ปุพฺพเหตุ อนนุสฺสเหตุ รมฺเมสฺ** ธรรมดาเหล่านี้
หากมีมาแต่ก่อน ถึงว่าจะไม่ได้ยินได้ฟังมาจากใครก็มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว ฉะนั้น
ในความข้อนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงปฏิญาณพระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใคร มิได้เรียน
มาแต่ใคร เพราะของเหล่านี้มีอยู่ มีมาแต่ก่อนพระองค์ดังนี้ ได้ความว่า ธรรมดา
ธาตุทั้งหลายย่อมเป็นย่อมมีอยู่อย่างนั้น อาศัยอาการของจิตเข้าไปยึดถือเอาสิ่งทั้งปวง
เหล่านั้นมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้เป็นไปตามสมตินั้น เป็นเหตุให้**อนุสัย**

ครอบงำจิตจนหลงเชื่อไปตาม จึงเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติด้วยอาการของจิตเข้าไปยึด
ฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้ามาพิจารณาโดยแยกคายลงไปตามสภาพว่า **สพเพ สงฺขารา**
อนิจฺจา สพเพ สงฺขารา ทุกฺขา สังขารความเข้าไปปรุงแต่ง คือ อาการของจิตนั้นแล
ไม่เที่ยง สัตว์โลกเขาเที่ยง คือมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาโดย **อริยสัจธรรม**
ทั้ง ๔ เป็นเครื่องแก้อาการของจิตให้เห็นแน่แท้โดย **ปัจจกฺขลิตฺติ** ว่า ตัวอาการของจิต
นี้เองมันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เพราะเหตุที่ไม่เห็นโดยปัจจกฺขลิตฺติว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์
จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไปแล้วก็เป็นเครื่องแก้อาการของจิต จึงปรากฏขึ้นว่า
สงฺขารา สลฺลสฺตา นตฺถิ สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มี สังขารเป็นอาการของจิตต่างหาก
เปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อนไข
๒ ประการ คือ รู้ว่าสัตว์ก็มีอยู่อย่างนั้น สังขารก็เป็นอาการของจิตเข้าไปสมมติเขา
เท่านั้น **จิตฺตํ** จิตตั้งอยู่เดิมไม่มีอาการเป็นผู้หลุดพ้น ได้ความว่า ธรรมดาหรือธรรม
ทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช้ตนอย่างไร ของเขาหากเกิดมีอย่างนั้น ท่านจึงว่า **สพเพ ธมฺมา**
อนตฺตา ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้าฟังพิจารณาให้เห็นแจ้งประจักษ์
ตามนี้จนทำให้จิตรวมพิบลงไป ให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น โดย **ปัจจกฺขลิตฺติ** พร้อมกับ
ญาณสัมปยุตฺต ปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน จึงชื่อว่า **วฏฺฐานคามินีวັปสฺสนา** ทำในที่นี้
จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์พร้อมกับการรวมใหญ่และญาณสัมปยุตฺต รวม
ทวนกระแสแก่อนุสัยสมมติเป็น**วิมุตติ** หรือรวมลง**ฐิติจิต** อันเป็นอยู่มีอยู่อย่างนั้น
จนแจ้งประจักษ์ในที่นั้นด้วยญาณสัมปยุตฺตว่า **ชีณา ชาติ ฌาณํ โหติ** ดังนี้ ในที่นี้
ไม่ใช่สมมติ ไม่ใช่ของแต่งเอาเดาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ เป็นของ
ที่เกิดเอง เป็นเอง รู้เอง โดยส่วนเดียวเท่านั้น เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็ง
ไม่ทอดอ้อย พิจารณาโดยแยกคายด้วยตนเองจึงจะเป็นขึ้นมาเอง ท่านเปรียบเหมือน
ต้นไม้ต่างๆ มีต้นข้าวเป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว ผลคือรวงข้าว ไม่ใช่สิ่ง
อันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลย เป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว
แต่หาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตาย รวงข้าวก็จะมี
ขึ้นมาให้ฉันใด วิมุตติธรรมก็ฉันนั้นนั่นแล มิใช่สิ่งอันบุคคลจะพึงปรารถนาเอาได้
คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรมแต่ปฏิบัติไม่ถูกหรือไม่ปฏิบัติมัวเกียจคร้าน จนวันตายจะ
ประสบวิมุตติธรรมไม่ได้เลย ด้วยประการฉะนี้

๑๐. จิตเดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มีดมัวไปเพราะอุปกิเลส

ปภัสสรมิตฺ ภิภฺชเว จิตฺตํ ตณฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปฺกิเลสฺสเหติ อุปฺกกิลฺมฺจํ ภิภฺชํ
ทั้งหลาย จิตนี้เลื่อมปภัสสรแจ่มสว่างมาเดิม แต่อาศัยอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองเป็น
อาคันตุกะสัญญาจรมาปกคลุมหุ้มห่อ จึงทำให้จิตมิส่องแสงสว่างได้ ท่านเปรียบไว้ใน
บทกลอนหนึ่งว่า “ไม้สะงกหกพันง่า (กิ่ง) กะปอมกำขึ้นมือฮ้อย กะปอมน้อยขึ้นมือพัน
ครั้งตัวมาប់หัน ขึ้นนำคู่มือฯ” โดยอธิบายว่า คำว่า ไม้สะงก ๖,๐๐๐ ง่า นั้น เมื่อตัดศูนย์กลาง
๓ ศูนย์ออกเสีย เหลือแต่ ๖ คงได้ความว่า ทวารทั้ง ๖ เป็นที่มาแห่งกะปอมกำ คือ
ของปลอม ไม่ใช่ของจริง กิเลสทั้งหลายไม่ใช่ของจริง เป็นสิ่งสัญญาเข้ามาในทวาร
ทั้ง ๖ นับร้อยนับพัน มิใช่แต่เท่านั้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดมีขึ้นก็จะมีทวียิ่งขึ้น
ทุกๆ วัน ในเมื่อไม่แสวงหาทางแก้ ธรรมชาติของจิตเป็นของผ่องใสยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด
แต่อาศัยของปลอม กล่าวคือ อุปกิเลสที่สัญญาเข้ามาปกคลุมจึงทำให้หมดรัศมี
ดุจพระอาทิตย์เมื่อเมฆบดบังจะนั้น อย่าพึงเข้าใจว่าพระอาทิตย์เข้าไปหาเมฆ เมฆไหล
มาบดบังพระอาทิตย์ต่างหาก จะนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายเมื่อรู้โดยปริยายนี้แล้ว
พึงกำจัดของปลอมด้วยการพิจารณาโดยแยบคายตามที่อธิบายแล้วในอุบายแห่ง
วิปัสสนาข้อ ๔ นั้นเกิด เมื่อทำให้ถึงขั้นฐิติจิตแล้ว เชื่อว่าย่อมทำลายของปลอมได้หมดสิ้น
หรือว่าของปลอมย่อมเข้าไม่ถึงฐิติจิต เพราะสะพานเชื่อมต่อถูกทำลายขาดสะบั้น
ลงแล้ว แม้ยังต้องเกี่ยวข้องกับอารมณ์ของโลกอยู่ ก็ย่อมเป็นจุดน้ำกลิ้งบนใบบัว
จะนั้น

๑๑. การทรมานตนของผู้บำเพ็ญเพียร ต้องให้พอเหมาะกับอุปนิสัย

นายสารถีผู้ฝึกม้ามี่ชื่อเสียงคนหนึ่ง มาเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามถึงวิธีทรมาน
เวไนย พระองค์ทรงย้อนถามนายสารถีก่อนถึงการทรมานม้า เขาทูลว่าม้ามี่ ๔ ชนิด
คือ ๑. ทรมานง่าย ๒. ทรมานอย่างกลาง ๓. ทรมานยากแท้ ๔. ทรมานไม่ได้เลย
ต้องฆ่าเสีย พระองค์จึงตรัสว่าเราก็ก็นั่น ๑. **ผู้ทรมานง่าย** คือ ผู้ปฏิบัติทำจิตรวมง่าย
ให้กินอาหารเพียงพอเพื่อบำรุงร่างกาย ๒. **ผู้ทรมานอย่างกลาง** คือ ผู้ปฏิบัติทำจิต
ไม่ค่อยจะลง ก็ให้กินอาหารแต่น้อยอย่าให้มาก ๓. **ทรมานยากแท้** คือ ผู้ปฏิบัติทำจิต
ลงยากแท้ ไม่ต้องให้กินอาหารเลย แต่ต้องเป็น **อตุตถบุญ** รู้กำลังของตนว่าจะทนทาน
ได้สักเพียงไรแค่ไหน ๔. **ทรมานไม่ได้เลย ต้องฆ่าเสีย** คือ ผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ได้
เป็น **ปทปรมะ** พระองค์ทรงชักสะพานเสีย กล่าวคือไม่ทรงรับสั่งสอน อุปมาเหมือน
ฆ่าทิ้งเสียจะนั้น

๑๒. มูลติกสูตร

ติก แปลว่า ๓ **มูล** แปลว่า เค้ามูลรากเหง้า รวมความว่า สิ่งซึ่งเป็นรากเหง้า
เค้ามูลอย่างละ ๓ คือ **รากะ โทสะ โมหะ** ก็เรียก อกุศลมูล ๓ ตัณหา ๓ ก็มี **กามตัณหา**
ภวตัณหา วิภวตัณหา โหระและอาสวะก็มีอย่างละ ๓ คือ **กามะ ภวะ อวิชชา** ถ้าบุคคล
มาเป็นไปกับด้วย ๓ เช่นนี้ **ติปริวตต** ก็ต้องเวียนไปเป็น ๓-๓ ก็ต้องเป็นโลก ๓ คือ
กามโลก รูปโลก อรูปโลก อยู่อย่างนั้นแล เพราะ ๓ นั้นเป็นเค้ามูลโลก ๓

เครื่องแก้ก็มี ๓ คือ **ศีล สมาธิ ปัญญา** เมื่อบุคคลดำเนินตนตามศีล สมาธิ
ปัญญา อันเป็นเครื่องแก้ **น ติปริวตต** ก็ไม่ต้องเวียนไปเป็น ๓-๓ ก็ไม่เป็นโลก ๓
ชื่อว่าพ้นจากโลก ๓ แล

๑๓. วิสุทธิเทวาเท่านั้นเป็นสันตบุคคลแท้

อกุปป์ สัพพทมเมสุ เณยฺยธมฺมา ปเวสฺสนโต บุคคลผู้มีจิตไม่กำเริบในกิเลสทั้งปวง รู้ธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็น**พหิททาธรรม** ทั้งที่เป็น**อชฌัตติกาทรรณ** สนฺโต จึงเป็นผู้สงบระงับ **สันตบุคคล**เช่นนี้แลที่จะบริบูรณ์ด้วย**ทริโอสตัมปะ** มีธรรมบริสุทธิ์สะอาด มีใจมั่นคง เป็นสัตบุรุษผู้ทรงเทวธรรมตามความในพระคาถาว่า **ทริโอสตัมปะสมุปนฺนา สุกกมฺมสมาธิตา สนฺโต สปปุริสา โลเก เทวธมฺมาติ วุจฺจเร อุปฺปตฺติเทวา** ผู้พร้อมด้วยงามคุณ วุ่นวายอยู่ด้วยกิเลส เหตุไฉนจึงจะเป็นสันตบุคคลได้ ความในพระคาถานี้ย่อมต้องหมายถึง**วิสุทธิเทวา** คือ**พระอรหันต์**แน่นอน ท่านผู้เช่นนั้นเป็น**สันตบุคคล**แท้สมควรจะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วย**ทริโอสตัมปะ** และ**สุกกรรม** คือ ความบริสุทธิ์แท้

๑๔. อภิกิริยาเป็นที่สุดในโลก - สุตสมมติบัญญัติ

สจฺจานํ จตุโร ปทา ชีณาสวา ชุตินฺนโต เต โลเก ปรีนิพฺพุตา ลัจฺจรรณํ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ยังเป็นภิกิริยา เพราะแต่ละลัจจะๆ ย่อมมีอาการต้องทำคือ **ทุกข์-ต้องกำหนดรู้ สมุทัย-ต้องละ นิโรธ-ต้องทำให้แจ้ง มรรค-ต้องเจริญ**ให้มาก ดังนี้ล้วนเป็นอาการที่จะต้องทำทั้งหมด ถ้าเป็นอาการที่จะต้องทำก็ต้องเป็น**ภิกิริยา** เพราะเหตุนี้จึงรวมความได้ว่า ลัจจะทั้ง ๔ เป็นภิกิริยา จึงสมกับบาทคาถาข้างต้นนั้น ความว่าลัจจะทั้ง ๔ เป็นเท้าหรือเป็นเครื่องเหยียบก้าวขึ้นไป หรือก้าวขึ้นไป ๔ พัก จึงจะเสร็จกิจ ต่อจากนั้นไปจึงเรียกว่า **อภิกิริยา**

อุปมา ดังเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ แล้วลบ ๑ ถึง ๙ ทั้งเสียเหลือแต่ ๐ (ศูนย์) ไม่เขียนอีกต่อไป คงอ่านว่า ศูนย์ แต่ไม่มีค่าอะไรเลย จะนำไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใดๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น แต่จะปฏิเสธว่าไม่มีหาได้ไม่ เพราะปรากฏอยู่ว่า ๐ (ศูนย์) นี่แหละ คือปัญญารอบรู้ เพราะทำลายภิกิริยา คือ ความสมมติ หรือว่าลบสมมติลงเสียจนหมดสิ้น ไม่เข้าไปยึดถือสมมติทั้งหลาย คำว่า ลบ คือ ทำลาย

กิริยา กล่าวคือ ความสมมติ มีปัญหาสอดขึ้นมาจาก เมื่อทำลายสมมติหมดแล้วจะไปอยู่ที่ไหน? แก้วว่า ไปอยู่ในที่ไม่สมมติ คือ อกิริยา นั่นเอง เนื้อความตอนนี้เป็น การอธิบายตามอาการของความจริงซึ่งประจักษ์แก่ผู้ปฏิบัติโดยเฉพาะ อันผู้ไม่ปฏิบัติหาอาจรู้ได้ไม่ ต่อเมื่อไรฟังแล้วทำตามจนรู้เองเห็นเองนั่นแหละจึงจะเข้าใจได้

ความแห่ง ๒ บาทคาถาต่อไปว่า พระชีณาสวเจ้าทั้งหลายดับโลกสามรุ่งโรจน์อยู่ คือทำการพิจารณาบำเพ็ญเพียรเป็น **ภาวิโต พหุสิกโต** คือทำให้มาก เจริญให้มาก จนจิตมีกำลังสามารถพิจารณาสมมติทั้งหลายทำลายสมมติทั้งหลายลงไปได้จนเป็น อกิริยาก็ย่อมดับโลกสามได้ การดับโลกสามนั้น ท่านชีณาสวเจ้าทั้งหลายมิได้เหาะขึ้นไปในกามโลก รูปโลก อรูปโลก เลยทีเดียว คงอยู่กับที่นั่นเอง แม้พระบรมศาสดาของเรา ก็เช่นเดียวกัน พระองค์ประทับนั่งอยู่ ณ คงไม่โพธิพิกฤษ์แห่งเดียวกัน เมื่อจะดับโลกสาม ก็มีได้เหาะขึ้นไปในโลกสาม คงดับอยู่ที่จิต ที่จิตนั่นเองเป็นโลกสาม ฉะนั้น ท่านผู้ต้องการดับโลกสาม พึงดับที่จิตของตนๆ จึงทำลายกิริยา คือตัวสมมติหมดสิ้นจากจิต ยังเหลือแต่อกิริยา เป็นฐิติจิต ฐิติธรรม อันไม่รู้จักตาย ฉะนั้นแล

๑๕. สัตตาวาส ๙

เทวาพิภพ มนุสสโลก อปายโลก จัดเป็นกามโลก ที่อยู่อาศัยของสัตว์เสพกาม รวมเป็น ๑ **รูปโลก** ที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จรูปฌานมี ๔ **อรูปโลก** ที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จอรูปฌานมี ๔ รวมทั้งสิ้นเป็น ๙ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ ผู้มารู้เท่า **สัตตาวาส ๙** กล่าวคือ พระชีณาสวเจ้าทั้งหลายย่อมจากที่อยู่ของสัตว์ ไม่ต้องอยู่ในที่ ๙ แห่งนี้ และปรากฏในสามฉนรปัญหาข้อสุดท้ายว่า **ทส นาม** ก็ อะไรชื่อว่า ๑๐ แก้วว่า **ทส** **ทสิ** **องเคติ** **สมนุนาคโต** พระชีณาสวเจ้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ ย่อมพ้นจาก สัตตาวาส ๙ ความข้อนี้คงเปรียบได้กับการเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ นั่นเอง ๑ ถึง ๙ เป็นจำนวนที่นับได้ อ่านได้ บวกลบคูณหารกันได้ ส่วน ๑๐ ก็คือ เลข ๑ กับ ๐ (ศูนย์) เราจะเอา ๐ (ศูนย์) ไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใดๆ ก็ไม่ทำให้เลขจำนวนนั้นมีค่าสูงขึ้น และ ๐ (ศูนย์) นี้เมื่ออยู่โดยลำพังก็ไม่มีค่าอะไร แต่จะว่า

ไม่มีก็ได้ เพราะเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ ความเปรียบนี้นั้นใด จิตใจก็ฉันนั้น เป็นธรรมชาติ มีลักษณะเหมือน ๐ (ศูนย์) เมื่อนำไปต่อเข้ากับเลขตัวใด ย่อมทำให้เลขตัวนั้นเพิ่มค่าขึ้นอีกมาก เช่น เลข ๑ เมื่อเอาศูนย์ต่อเข้าก็กลายเป็น ๑๐ (สิบ) จิตใจเรานี้ก็เหมือนกัน เมื่อต่อเข้ากับสิ่งทั้งหลายก็เป็นของวิจิตรพิสดารมากมายขึ้นทันที แต่เมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมจนฉลาดรอบรู้สรรพญะยธรรมแล้ว ย่อมกลับคืนสู่สภาพ ๐ (ศูนย์) คือ ว่างโปร่งพ้นจากการนับการอ่านแล้ว มิได้อยู่ในที่ ๙ แห่งอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ แต่อยู่ในที่หมดสมมติบัญญัติคือ สภาพ ๐ (ศูนย์) หรืออภิชัยดังกล่าวในข้อ ๑๔ นั้นเอง

๑๖. ความสำคัญของปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิมเทศนา

พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน ๓ กาล มีความสำคัญยิ่งอันพุทธบริษัทควรสนใจพิจารณาเป็นพิเศษ คือ

ก. **ปฐมโพธิกาล** ได้ทรงแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี เป็นครั้งแรก เป็นปฐมเทศนา เรียกว่า **ธรรมจักร** เบื้องต้นทรงยกส่วนสุด ๒ อย่าง อันบรรพชิตไม่ควรเสพขึ้นแสดงว่า **เทว เม ภิกขเว อนตา ปพฺพชิตน เสวิตพฺพา** ภิกษุทั้งหลาย ส่วนที่สุด ๒ อย่าง อันบรรพชิตไม่พึงเสพ คือ **กามสุขัลลิกา** และ**อตฺตกิลมถา** อธิบายว่า **กามสุขัลลิกา** เป็นส่วนแห่งความรัก **อตฺตกิลมถา** เป็นส่วนแห่งความชัง ทั้ง ๒ ส่วนนี้เป็น**ตัวสมุทร** เมื่อผู้บำเพ็ญตบธรรมทั้งหลายโดยอยู่ซึ่งส่วนทั้งสองนี้ ชื่อว่ายังไม่เข้าทางกลาง เพราะเมื่อบำเพ็ญเพียรพยายามทำสมาธิ จิตสงบสบายดีเต็มที่ก็ดีใจ ครั้นเมื่อจิตนึกคิดฟุ้งซ่านรำคาญก็เสียใจ ความดีใจนั้น คือ กามสุขัลลิกา ความเสียใจนั้นแล คือ อตฺตกิลมถา ความดีใจก็เป็นราคะ ความเสียใจก็เป็นโทสะ ความไม่รู้เท่าในราคะ โทสะ ทั้งสองนี้เป็นโมหะ ฉะนั้น ผู้ที่พยายามประกอบความเพียรในเบื้องต้นต้องกระทบส่วนสุดทั้งสองนั้นแลก่อน ถ้าเมื่อกระทบส่วน ๒

นั้นอยู่ เชื่อว่าผิดอยู่ แต่เป็นธรรมดาแท้ทีเดียว ต้องผิดเสียก่อนจึงถูก แม้พระบรมศาสดา แต่ก่อนนั้นพระองค์ก็ผิดมาเต็มๆ เหมือนกัน แม้พระอัครสาวกทั้งสอง ก็เข้าเป็น มิจจาหิฐิมาก่อนแล้วทั้งสิ้น แม้สาวกทั้งหลายเหล่าอื่นๆ ก็ล้วนแต่ผิดมาแล้วทั้งนั้น ต่อเมื่อพระองค์มาดำเนินทางกลาง ทำจิตอยู่ภายใต้ร่มโพธิพฤกษ์ ได้ญาณ ๒ ในสองยามเบื้องต้นในราตรี ได้ญาณที่ ๓ กล่าวคือ **อาสวักขยญาณ** ในยามใกล้รุ่ง จึงได้ถูกทางกลางอันแท้จริง ทำจิตของพระองค์ให้พ้นจากความผิด กล่าวคือ...ส่วนสุดท้ายสองนั้นพ้นจาก **สมมติโคตร สมมติชาติ สมมติवास สมมติวงศ์ และสมมติประเพณี** ถึงความเป็น **อริยโคตร อริยชาติ อริยवास อริยวงศ์ และอริยประเพณี** ส่วนอริยสาวกทั้งหลายนั้นเล่าก็มารู้ตามพระองค์ ทำให้ได้ **อาสวักขยญาณ** พ้นจากความผิดตามพระองค์ไป ส่วนเราผู้ปฏิบัติอยู่ในระยะแรกๆ ก็ต้องผิดเป็นธรรมดา แต่เมื่อผิดก็ต้องรู้เท่าแล้วทำให้ถูก เมื่อยังมีจิตใจเสียใจในการบำเพ็ญบุญกุศลอยู่ก็ตกอยู่ในโลกธรรม เมื่อตกอยู่ในโลกธรรมจึงเป็นผู้หวั่นไหวเพราะความดีใจเสียใจนั้นแหละ เชื่อว่าความหวั่นไหวไปมา **อุปฺปนโน โข เม** โลกธรรมจะเกิดที่ไหน เกิดที่เรา โลกธรรมมี ๘ มรรคเครื่องแก้ก็มี ๘ **มรรค ๘ เครื่องแก้โลกธรรม ๘** ฉะนั้น พระองค์จึงทรงแสดง **มัชฌิมาปฏิปทา** แก่ส่วน ๒ เมื่อแก่ส่วน ๒ ได้แล้วก็เข้าสู่ **อริยมรรค** ตัดกระแสโลก ทำให้เป็น **จาโค ปฏินิสสัคโค มุตติ อนาลโย** (สละสลัดตัดขาดวางใจหายห่วง) รวมความว่า เมื่อส่วน ๒ ยังมีอยู่ในใจผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็ยังไม่ถูกทาง เมื่อผู้มีใจพ้นจากส่วนทั้ง ๒ แล้ว ก็ไม่หวั่นไหว หมดรูปสุ ภิษมจากโยคะ จึงว่าเนื้อความแห่งธรรมจักรสำคัญมาก พระองค์ทรงแสดงธรรมจักรนี้ยังโลกธาตุให้หวั่นไหว จะไม่หวั่นไหวอย่างไร เพราะมีใจความสำคัญอย่างนี้ โลกธาตุก็มีใช่อะไรอื่น คือตัวเราเอง ตัวเราก็คือธาตุของโลก หวั่นไหวเพราะเห็นในของที่ไม่เคยเห็น เพราะจิตพ้นจากส่วน ๒ ธาตุของโลกจึงหวั่นไหว หวั่นไหวเพราะจะไม่มาก่อธาตุของโลกอีกแล

ข. **มัชฌิมโพธิกาล** ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในชุมชนพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ ณ พระราชอุทยานเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า **อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธานสาสนํ** พึงเป็นผู้ทำจิตให้ยิ่ง การที่จะทำจิตให้ยิ่งได้ ต้องเป็นผู้สงบระงับ **อิฉฺฉา โลภสมายนโน สมโณ** ก็ **ภวิสฺสตี** เมื่อประกอบด้วยความ

อยากดิ้นรนโลภหลงอยู่แล้ว จักเป็นผู้สงบระงับได้อย่างไร ต้องเป็นผู้ปฏิบัติ คือปฏิบัติ พระวินัยเป็นเบื้องต้น และเจริญกรรมฐานตั้งต้นแต่การเดินจงกรม นั่งสมาธิ ทำให้มาก เจริญให้มาก ในการพิจารณาหาสติปัฏฐาน มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นเบื้องต้น พึงพิจารณาส่วนแห่งร่างกายโดยอาการแห่งปริกรรมสวณะ คือพิจารณาโดยอาการ คาคคະเห็นว่าส่วนนั้นเป็นอย่างนั้นด้วยการมีสติสัมปชัญญะไปเสียก่อน เพราะเมื่อพิจารณาเช่นนั้นใจไม่ห่างจากร่าง ทำให้รวมง่าย

เมื่อทำให้มากในปริกรรมสวณะแล้ว จักเกิดขึ้นซึ่งอุคคหิมิตีให้ชำนาญในที่นั้น จนเป็นปฏิภาค ชำนาญในปฏิภาคโดยยิ่งแล้วจักเป็นวิปัสสนา เจริญวิปัสสนาจนเป็น วิปัสสนาอย่างอุกฤษฏ์ทำจิตเข้าถึงจิตวิมุตติดังกล่าวแล้ว ในอุบายแห่งวิปัสสนาชื่อว่าปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้ว **โมกข์** จึงจะข้ามพ้น จึงพ้นจากโลก ชื่อว่า **โลกุตตรธรรม** **เขม** จึงเกษมจาก **โยคะ** (เครื่องร้อย) ฉะนั้น เนื้อความในมัชฌิมเทศนาจึงสำคัญ เพราะเล็งถึงวิมุตติธรรม ด้วยประการฉะนี้แลฯ

ค. **ปัจฉิมโพธิกาล** ทรงแสดงปัจฉิมเทศนาในที่ชุมนุมพระอริยสาวก ณ พระราช อุทยานสาละวันของมัลลกะษัตริย์ กรุงกุกสินารา ในเวลาจวนจะปรินิพพานว่า **หนุตทานิ อามนตยา มิ ภิภวเต ปฏิเวทยามิ มิ ภิภวเต ขยวยธมมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ** เรบอกท่านทั้งหลายว่า จงเป็นผู้ไม่ประมาท พิจารณาสังขารที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เมื่อท่านทั้งหลายพิจารณาเช่นนั้นจักเป็นผู้แห่งตลอด พระองค์ตรัสพระธรรมเทศนา เพียงเท่านี้ก็ปิดพระโอษฐ์ มิได้ตรัสอะไรต่อไปอีกเลย จึงเรียกว่า **ปัจฉิมเทศนา** อธิบาย ความต่อไปว่า สังขารมันเกิดขึ้นที่ไหน อะไรเป็นสังขาร สังขารมันก็เกิดขึ้นที่จิตของเราเอง เป็นอาการของจิตพาให้เกิดขึ้นซึ่งสมมติทั้งหลาย สังขารนี้แลเป็นด้วยการสมมติ บัญญัติ สิ่งทั้งหลายในโลก ความจริงในโลกทั้งหลายหรือธรรมชาติทั้งหลาย เขามีเขา เป็นอยู่อย่างนั้น แผ่นดิน ต้นไม้ ภูเขา ฟ้า แดด เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นอะไรเลย ตลอดจน ตัวตนมนุษย์ก็เป็นธาตุของโลก เขาไม่ได้ว่าเป็นนั่นเป็นนี่เลย เจ้าสังขารตัวการนี้เข้าไป ประจักษ์ว่าเขาเป็นนั่นเป็นนี่ จนหลงกันว่าเป็นจริง ถือเอาว่าเป็นตัวเรา เป็นของๆ เรา เสียสิ้น จึงมี ราคะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้น ทำจิตตั้งเดิมให้หลงตามไป เกิด แก่ เจ็บ ตาย เวียนว้ายไปไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอนЕКภพ อนЕКชาติ เพราะเจ้าตัวสังขารนั้นแลเป็น

ตัวเหตุ จึงทรงสอนให้พิจารณาสังขารว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ให้เป็นปรีชาญาณชัดแจ้ง เกิดจากผลแห่งการเจริญปฏิภาณเป็นส่วนเบื้องต้น จนทำจิตให้เข้ามัวงัด เมื่อกระแสแห่งมัวงัดหายไป มีญาณเกิดขึ้นว่า “นั่นเป็นอย่างนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์” เกิดขึ้นในจิตจริง ๆ จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์ก็รู้เท่าสังขารได้ สังขารก็จะมาปรุงแต่งให้จิตกำเริบอีกไม่ได้ ในคาถาว่า อกฺขปฺป สพฺพธมฺเมสุ ญฺเอยย ธมฺมา ปเวสฺสนโต เมื่อสังขารปรุงแต่งจิตไม่ได้แล้วก็ไม่กำเริบ รู้เท่าธรรมทั้งปวง สมนโต ก็เป็นผู้สงบระงับถึงซึ่งวิมุตติธรรม ด้วยประการฉะนี้ ปัจฉิมเทศนานี้เป็นคำสำคัญแท้ ทำให้ผู้พิจารณารู้แจ้งถึงที่สุด พระองค์จึงได้ปิดพระโอษฐ์แต่เพียงนี้

พระธรรมเทศนาใน ๓ กาลนี้ ย่อมมีความสำคัญเหนือความสำคัญในทุกๆ กาล ปฐมเทศนาก็ถึงถึงวิมุตติธรรม มัชฌิมเทศนาก็ถึงถึงวิมุตติธรรม ปัจฉิมเทศนาก็ถึงถึงวิมุตติธรรม รวมทั้ง ๓ กาล ล้วนแต่ถึงถึงวิมุตติธรรมทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้

๑๗. พระอรหันต์ทุกประเภท บรรลुทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ

อนาสวํ เจโตวิมุตฺตํ ปัญฺญาวิมุตฺตํ ทิฏฺฐเจว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุกฺปฺปสมฺปชฺช วิหฺรติ พระบาลีนี้แสดงว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่ว่าประเภทใดย่อมบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ ที่ปราศจากอาสวะในปัจจุบัน หาได้แบ่งแยกไว้ว่าประเภทนั้นบรรลุแต่เจโตวิมุตติหรือปัญญาวิมุตติไม่ ที่เกจิอาจารย์แต่งอธิบายไว้ว่า เจโตวิมุตติเป็นของพระอรหันต์ผู้ได้สมาธิก่อน ส่วนปัญญาวิมุตติเป็นของพระอรหันต์สุกขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วนๆ นั้นย่อมขัดแย้งต่อมรรค มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ มีทั้งสัมมาทิฏฐิ ทั้งสัมมาสมาธิ ผู้จะบรรลุมุตติธรรมจำต้องบำเพ็ญมรรค ๘ บริบูรณ์ มิฉะนั้นก็บรรลุมุตติธรรมไม่ได้ ไตรสิกขาก็มีทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา อันผู้จะได้อาสวักขยญาณ จำต้องบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์ทั้ง ๓ ส่วน ฉะนั้น จึงว่าพระอรหันต์ทุกประเภทต้องบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ ด้วยประการฉะนี้แลฯ

พระธรรมเทศนา

ธรรมเทศนาของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ที่พระภิกษุ
ทองคำ ญาโณภาโส กับพระภิกษุวัน อุตตโม ได้จดบันทึกไว้
ในปัจฉิมสมัย ก่อนหน้ามรณภาพเพียงเล็กน้อย คือระหว่าง
พุทธศักราช ๒๔๕๑ ถึง ๒๔๕๒

เรื่องมูลกรรมฐาน

กุลบุตรผู้บรรพชาอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้ว ใครเล่าไม่เคยเรียนกรรมฐานมา บอกได้ทีเดียวว่าไม่เคยมี พระอุปัชฌาย์ทุกองค์เมื่อบวชกุลบุตรจะไม่สอนกรรมฐานก่อนแล้วจึงให้ผ้าภายหลังไม่มี ถ้าอุปัชฌาย์องค์ใดไม่สอนกรรมฐานก่อนอุปัชฌาย์องค์นั้นดำรงความเป็นอุปัชฌายะต่อไปไม่ได้ ฉะนั้น กุลบุตรผู้บวชมาแล้ว จึงได้ชื่อว่าเรียนกรรมฐานมาแล้ว ไม่ต้องสงสัยว่าไม่ได้เรียน

พระอุปัชฌายะสอน**กรรมฐาน ๕** คือ **เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทนต์ ฟัน ตโจ** หนึ่ง ในกรรมฐานทั้ง ๕ นี้ มีหนึ่งเป็นที่สุด ทำไมจึงสอนถึงหนึ่งเท่านั้น? เพราะเหตุว่าหนึ่งมันเป็นอาการใหญ่ คนเราทุกคนต้องมีหนึ่งหุ้มห่อ ถ้าไม่มีหนึ่ง ผม ขน เล็บ ฟัน ก็อยู่ไม่ได้ ต้องหลุดหล่นทำลายไป เนื้อ กระดูก เอ็น และอาการทั้งหมดในร่างกายนี้ก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องแตกต้องทำลายไป คนเราจะหลงรูปก็มาหลงหนึ่ง หมายความว่าสวยงามๆ เกิดความรักใคร่แล้วก็ปรารถนาเพราะมาหมายอยู่ที่หนึ่ง

เมื่อเห็นแล้วก็สำคัญเอาผิวพรรณของมัน คือ ผิว ดำ-ขาว-แดง-ดำแดง-ขาวแดง ผิวอะไรต่ออะไร ก็เพราะหมายสีหนึ่ง ถ้าไม่มีหนึ่งแล้ว ใครเล่าจะหมายว่าสวยงาม? ใครเล่าจะรักจะชอบจะปรารถนา? มีแต่จะเกลียดหน่ายไม่ปรารถนา ถ้าหนึ่งไม่หุ้มห่ออยู่แล้ว เนื้อเอ็นและอาการอื่นๆ ก็จะอยู่ไม่ได้ ทั้งจะประกอบกิจการอะไรก็ไม่ได้ จึงว่าหนึ่งเป็นของสำคัญนัก จะเป็นอยู่ได้ก็เพราะหนึ่ง จะเกิดความหลงสวยหลงงามก็เพราะมีหนึ่ง ฉะนั้น พระอุปัชฌายะท่านจึงสอนถึงแต่หนึ่งเป็นที่สุด ถ้าเรามาตั้งใจพิจารณาจนให้เห็นความเปื่อยเน่าเกิดอสุภานิमितปรากฏแน่แท้ใจแล้ว ย่อมจะเห็น**อนิจจัง สัจจธรรม ทุกขัง สัจจธรรม อนัตตาสัจจธรรม** จึงจะแก้ความหลงสวยหลงงาม อันมันหมายอยู่ที่หนึ่ง ย่อมไม่สำคัญหมาย และไม่ชอบใจ ไม่ปรารถนาเอา เพราะเห็นตามความเป็นจริง เมื่อใดเชื่อคำสอนของพระอุปัชฌายะไม่ประมาทแล้ว จึงจะได้เห็น**สัจจธรรม**

ถ้าไม่เชื่อคำสอนพระอุปัชฌายะ ย่อมแก้ความหลงของตนไม่ได้ ย่อมตกอยู่ในบ่วงแห่งรัชนีอารมณ์ ตกอยู่ในวัฏจักร เพราะฉะนั้น คำสอนที่พระอุปัชฌายะได้สอนแล้ว แต่ก่อนบวชนั้นเป็นคำสอนที่จริงที่ดี แล้วเราไม่ต้องไปหาทางอื่นอีก ถ้ายังสงสัย ยังหาไปทางอื่นอีก เชื่อว่ายังหลงยังมกมาย ถ้าไม่หลงจะไปหาทำไม คนไม่หลงก็ไม่มี การหาคนที่หลงจึงมีการหา หาเท่าไรยังหลงไปไกลเท่านั้น ใครเป็นผู้ไม่หา มาพิจารณาอยู่ในของที่มีอยู่นี้ ก็จะเห็นแจ้งซึ่งกฎธรรม จีติธรรม อันเกษมจากโยคาสวะทั้งหลาย

ความในเรื่องนี้ ไม่ใช้มติของพระอุปัชฌายะทั้งหลายคิดได้แล้วสอนกุลบุตร ตามมติของใครของมัน เนื่องด้วยพุทธพจน์แห่งพระพุทธองค์เจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ให้ อุปัชฌายะเป็นผู้สอนกุลบุตรผู้บวชใหม่ให้กรรมฐานประจำตน ถ้ามีจะนั้นก็ไม่ว่ากับการออกบวชที่ได้สละบ้านเรือนครอบครัวออกมาบำเพ็ญเนกขัมมธรรม หวังโมกขธรรม การบวชก็จะเท่ากับการทำเล่น พระองค์ได้ทรงบัญญัติมาแล้ว พระอุปัชฌายะทั้งหลาย จึงดำรงประเพณีนี้สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระอุปัชฌายะสอนไม่ผิด สอนจริงแท้ๆ เป็นแต่กุลบุตรผู้รับเอาคำสอนไม่ตั้งใจ มัวประมาทลุ่มหลงเอง ฉะนั้น ความในเรื่องนี้ วิญญูชนจึงได้รับรองทีเดียวว่าเป็น **วิสุทธิมรรค** เทียงแท้

๒.

เรื่องศีล

สีล สีลา วีย ศีล คือ ความปกติ อุปมาได้เท่ากับหินซึ่งเป็นของหนักและเป็นแก่นของดิน แม้จะมีวาตธาตุมาเป่าสักเท่าใด ก็ไม่มีการสะเทือนหวั่นไหวเลย แต่ว่าเราจะสำคัญถือแต่เพียงคำว่า ศีล เท่านั้น ก็จะทำให้เรางมกมายอีก ต้องให้รู้จักเสียว่าศีลนั้นอยู่ที่ไหน? มีตัวตนเป็นอย่างไร? อะไรเล่าเป็นตัวศีล? ใครเป็นผู้รักษา? ถ้ารู้จักว่าใครเป็นผู้รักษาแล้ว ก็จักรู้จักว่าผู้นั้นเป็นตัวศีล ถ้าไม่เข้าใจเรื่องศีล ก็จักงมกมายไปถือศีลเพียงนอกๆ เดียวก็ไปหาเอาที่นั่นที่นี้จึงจะมีศีล ไปขอเอาจึงจะมีศีล ไปขอเอาที่นั่นที่นี้จึงมี เมื่อยังเที่ยวหาเที่ยวขอยอยู่ ไม่ใช่หลงศีลดอกหรือ? ไม่ใช่สัลลพตปรามาส ถือนอกๆ ลูบๆ คลำๆ อยู่หรือ?

อิหํ สจฺจาภินิเวสทิฏฺฐิ จะเห็นความมมมายของตนว่าเป็นของจริงเที่ยงแท้ ผู้ไม่หลง
ย้อมไม่ไปเที่ยวขอเที่ยวหา เพราะเข้าใจแล้วว่าศีลก็อยู่ที่ตนนี้ จะรักษาโทษทั้งหลาย
ก็ตนเป็นผู้รักษา ดังที่ว่า “**เจตนาหํ ภิกฺขเว สีลं วทามิ**” เจตนาเป็นตัวศีล **เจตนา** คือ
อะไร? เจตนาจะต้องแปลงอีกจึงจะได้ความ ต้องเอาสระ เอ มาเป็น อิ เอา ต สะกด
เข้าไป เรียกว่า **จิตฺต** คือ จิตใจ คนเราถ้าจิตใจไม่มี ก็ไม่เรียกว่าคน มีแต่กาย
จะสำเร็จการทำอะไรได้? ร่างกายกับจิตต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อจิตใจไม่เป็นศีล
กายก็ประพฤติไปต่างๆ

จึงกล่าวได้ว่า ศีลมีตัวเดียว นอกนั้นเป็นแต่เรื่องโทษที่ควรละเว้น โทษ ๕ โทษ ๘
โทษ ๑๐ โทษ ๒๒๗ รักษาไม่ให้มีโทษต่างๆ ก็สำเร็จเป็นศีลตัวเดียว รักษาผู้เดียวนั้น
ได้แล้วมันก็ไม่มีความหมายเอง ก็จะเป็นปกติแบบเนียนไม่หวั่นไหว ไม่มีเรื่องหลงหา
หลงขอ คนที่หาขอต้องเป็นคนทุกข์ ไม่มีอะไรจึงเที่ยวหาขอ เดียวก็กล่าว ยาจามิฯ
ขอแล้วขอเล่า ขอเท่าไรยังไม่มี ยิ่งอดอยากยากเข็ญ เราได้มาแล้วมีอยู่แล้วซึ่งกายกับจิต
รูปกายก็เอามาแล้วจากบิดามารดาของเรา จิตก็มีอยู่แล้ว ชื่อว่าของเรามีพร้อมบริบูรณ์แล้ว
จะทำให้เป็นศีลก็ทำเสีย ไม่ต้องกล่าวว่าศีลมีอยู่ที่ไหนที่นี่ กาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึง
จะมี ศีลมีอยู่ที่เรานี้แล้ว **อกาลิโก** รักษาได้ไม่มีกาล ได้ผลก็ไม่มีกาล

เรื่องนี้ต้องมีหลักฐานพร้อมอีก เมื่อครั้งพุทธกาลนั้น พวกปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยส
และบิดามารดาภรรยาเก่าของท่านก็ดี ภัทรวคคีย์ชฎิลทั้งบริวารก็ดี พระเจ้าพิมพิสาร
และราชบริพาร ๑๒ นหุตก็ดี ฯลฯ ก่อนจะฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ไม่ปรากฏว่าได้สมาทานศีลเสียก่อนจึงฟังเทศนา พระองค์เทศนาไปที่เดียว ทำไมท่าน
เหล่านั้นจึงได้สำเร็จมรรคผล ศีล สมาธิ ปัญญา ของท่านเหล่านั้นมาแต่ไหน ไม่เห็น
พระองค์ตรัสบอกให้ท่านเหล่านั้นขอเอาศีล สมาธิ ปัญญา จากพระองค์ เมื่อได้ลิ้มรส
ธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมมีขึ้นในท่านเหล่านั้นเอง
โดยไม่มีการขอและไม่มีการเอาให้ **มคฺคสํมคฺคิ** ไม่มีใครหยิบยกให้เข้ากัน จิตดวงเดียว
เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ฉะนั้น เราไม่หลงศีลจึงจะเป็นวิญญูชนอันแท้จริง

เรื่องปาฏิโมกขสังวรศีล

พระวินัย ๕ คัมภีร์ สงเคราะห์ลงมาในปาฏิโมกขุทเทส เมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้องตามพระวินัยย่อมข้ามไม่ได้ ผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพระวินัยแล้ว **โมกข** ชื่อว่าเป็นทางข้ามพ้นวิญญะได้ **ปาฏิโมกข**นี้ก็ยังสงเคราะห์เข้าไปหา**วิสุทธิมรรค**อีก เรียกว่า **ปาฏิโมกขสังวรศีล** ใน**ศีลนิกาย**

ศีลนิกาย นั้นกล่าวถึงเรื่องศีลทั้งหลาย คือ ปาฏิโมกขสังวรศีล ๑ อินทริยสังวรศีล ๑ ปัจฉยสันนิสสิตศีล ๑ อาชีวปาริสุทธิศีล ๑ ส่วนอีก ๒ คัมภีร์นั้นคือ สมาธินิเทศ และปัญญานิเทศ วิสุทธิมรรค ทั้ง ๓ พระคัมภีร์นี้สงเคราะห์เข้าไปในมรรคทั้ง ๘ มรรค ๘ สงเคราะห์ลงมาในสิกขาทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องมรรคแล้ว ความประกอบพยายามปฏิบัติติดตนอยู่ ชื่อว่า เตินมรรค สติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็เรียกว่า มรรค อริยสัจ ๔ ก็ชื่อว่า มรรค เพราะเป็นกิจที่ยังทำอยู่ ยังมีการดำเนินอยู่ ดังภาษิตว่า “**สจฺจานํ จตุโรปทา ชีณาสว ชุตินฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตา**” สำหรับเท่าที่ต้องการเดิน คนเราต้องไปด้วยเท้าทั้งนั้น ฉะนั้น สัจจะทั้ง ๔ ก็ยังเป็นกิจอยู่ เป็นจรรณะเครื่องพาไปถึงวิสุทธิธรรม วิสุทธิธรรมนั้นจะอยู่ที่ไหน? มรรคจะอยู่ที่ไหน? วิสุทธิธรรมก็ต้องอยู่ที่นั่น

มรรคจะไม่มีอยู่ที่อื่น มโนเป็นมหาฐาน มหาเหตุ วิสุทธิธรรมจึงต้องอยู่ที่ใจของเราเอง ผู้เจริญมรรคต้องทำอยู่ที่นี้ ไม่ต้องไปหาที่อื่น การหาที่อื่นอยู่ชื่อว่ายังหลงทำไม่จึงหลงไปหาที่อื่นเล่า? ผู้ไม่หลงก็ไม่ต้องหาทางอื่น ไม่ต้องหากับบุคคลอื่น ศีลก็มีในตน สมาธิก็มีในตน ปัญญาก็มีอยู่กับตน ดังบาลีว่า **เจตนาหํ ภิกฺขเว ลีลํ วทามิ** เป็นต้น กายกับจิตเท่านั้นประพจน์ปฏิบัติเป็นศีลได้ ถ้าไม่มีกายกับจิต จะเอาอะไรมาพูดออกว่าศีลได้ คำที่ว่าเจตนา นั้น เราต้องเปลี่ยนเอาสระ เอ ช้นบน เป็นสระ อิ เอาตัว ต สะกดเข้าไป ก็พูดได้ว่า **จิตตํ** เป็นจิต จิตเป็นผู้คิดงดเว้น เป็นผู้ระวังรักษา เป็นผู้ประพจน์ปฏิบัติซึ่งมรรคและผลให้เป็นไปได้ พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกชีณาสวเจ้า

ก็ดี จะชำระตนให้หมดจดจากสังกิเลสทั้งหลายได้ ท่านก็มีกายกับจิตทั้งนั้น เมื่อท่านจะทำมรรคและผลให้เกิดมีได้ก็ทำอยู่ที่นี้ คือที่กายกับจิต ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่ามรรคมีอยู่ที่ตนของตนเอง เมื่อเราจะเจริญซึ่งสมณะหรือวิปัสสนา ก็ไม่ต้องหนีจากกายกับจิต ไม่ต้องส่งนอก

ให้พิจารณาอยู่ในตนของตนเป็น **โอบนโยโก** แม้จะเป็นของมีอยู่ภายนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น ก็ไม่ต้องส่งออกไป ต้องกำหนดเข้ามาเทียบเคียงตนของตน พิจารณาอยู่ที่นี้ **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูติ** เมื่อรู้ก็ต้องรู้เฉพาะตน รู้ภายในตน ไม่ได้รู้มาแต่่นอก เกิดขึ้นกับตนมีขึ้นกับตน ไม่ได้หามาจากที่อื่น ไม่มีใครเอาให้ ไม่ได้ขอมาจากผู้อื่น จึงได้ชื่อว่า **ฉาณํ ทสฺสนํ สุวิสุทฺธํ อโหสิ** ฯลฯ เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์แท้ ฯลฯ

๔.

ธรรมคติวิมุตติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มิเชื่อว่าพระองค์จะมีปัญญาพิจารณาเอาวิมุตติธรรมให้ได้วันหนึ่งวันเดียว พระองค์ทรงพิจารณามาแต่ยังเป็นฆราวาสอยู่หลายปี นับแต่ครั้ง que พระองค์ได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ พวกพระญาติพระวงศ์ได้แต่งตั้งพระองค์เป็นผู้ใหญ่ เป็นหัวหน้าปกครองดูแลชาวไพร่ประชาราษฎร เมื่อพระองค์ได้เป็นเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่นอนใจ จำเป็นที่พระองค์จะต้องคิดใช้ปัญญาพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างในการปกครองป้องกันราษฎรทั้งขอบเขต และการรักษาครอบครัว ตลอดถึงพระองค์ก็ต้องทรงคิดรอบคอบเสมอ ถ้าไม่ทรงคิดไม่มีพระปัญญา ไฉนจะปกครองบ้านเมืองไพร่ฟ้าให้ผาสุกสบายได้ แม้พระองค์เองก็จะดำรงตำแหน่งหน้าที่ของพระองค์ไว้ไม่ได้ เมื่อพระองค์ทรงคิดในเรื่องของผู้อื่นและเรื่องของพระองค์เองเสมอแล้ว ปัญญาวิวิธน์ของพระองค์จึงเกิดขึ้นว่า เราปกครองบังคับบัญชาได้ก็แต่การบ้านเมืองเท่านั้น ส่วนการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เล่า เราบังคับบัญชาไม่ได้เสียแล้ว จะบังคับบัญชาไม่ให้สัตว์ทั้งหลาย

เกิดก็ไม่ได้ เมื่อเกิดแล้วจะบังคับไม่ให้แก่ชราก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้เจ็บป่วยไข้เป็นโรคาก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้ตายก็ไม่ได้ เราจะบังคับ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ของผู้อื่นก็ไม่ได้ แม้แต่ตัวของเราเองเล่าก็บังคับไม่ได้ ทรงพิจารณาเป็นอนุโลมและปฏิโลม กลับไปกลับมา พิจารณาเท่าไรก็ยิ่งเกิดความสลดสังเวช และท้อพระทัยในการจะอยู่เป็นผู้ปกครองราชสมบัติต่อไป การที่อยู่ในฆราวาสรักษาสมบัติเช่นนี้เพื่อต้องการอะไร? เป็นผู้มีอำนาจเท่านี้ มีสมบัติข้าวของเช่นนี้ จะบังคับหรือจะซื้อหรือประกันซึ่งความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็ไม่ได้ จึงทรงใคร่ครวญไปอีกว่า เราจะทำอย่างไรจึงจะหาทางพ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นี้ได้

จึงได้ความอุปมาขึ้นว่า ถ้ามีร้อนแล้วก็ยังมีเย็นเป็นเครื่องแก้กันได้ มีมืดแล้วยังมีสว่างแก้กัน ถ้ามีเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้ว อย่่างไรก็ยังมีทางไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เป็นแน่ จึงได้ทรงพยายามใคร่ครวญหาทางจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้จนได้ แต่ว่าการจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตาย นี้ เราอยู่ในฆราวาสเช่นนี้คงจะทำไม่ได้ เพราะฆราวาสนี้เป็นที่คับแคบใจยิ่งนัก มีแต่การที่ออกหนีเสียจากการครองราชสมบัตินี้ออกไปผนวชจึงจะสามารถทำได้

ครั้นทรงคิดเช่นนี้แล้ว ต่อมาวันหนึ่ง พอถึงเวลากลางคืน พวกนางสนมทั้งหลายได้พากันมาบำรุงบำเรอ พระองค์อยู่ด้วยการบำเรอทั้งหลาย ในเวลาที่นางสนมทั้งหลายยังบำเรออยู่นั้น พระองค์ทรงบรรทมหลับไปก่อน ครั้นใกล้เวลาพระองค์จะทรงตื่นจากบรรทมนั้น พวกนางสนมทั้งหลายก็พากันหลับเสียหมด แต่ไฟยังสว่างอยู่ เมื่อนางสนมที่บำเรอหลับหมดแล้ว เณริญพระองค์ทรงตื่นขึ้นมา ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาที่พระองค์ทรงคิดไม่เลิกไม่แล้วนั้น ทำให้พระทัยของพระองค์พลิกขณะ เลยเกิดอุคคหิมิตขึ้น ลืมพระเนตรแล้วทอดพระเนตรแลดูพวกนางสนมทั้งหลายที่นอนหลับอยู่นั้นเป็นซากอสุภะไปหมด เหมือนกับเป็นซากศพในป่าช้าผิติดิบ จึงให้เกิดความสลดสังเวชเหลือที่จะทนอยู่ได้ จึงตรัสกับพระองค์เองว่า เราอยู่ที่นี่จะว่าเป็นที่สนุกสนานอย่างไรได้ คนทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นซากศพในป่าช้าทั้งหมด เราจะอยู่ทำไม จำเราจะต้องออกผนวชในเดี๋ยวนี้อ จึงทรงเครื่องฉลองพระองค์ถือพระขรรค์ แล้วออกไปเรียกนายฉันนะ

อำมาตย์ ผู้เป็นนายม้าให้ไปเอาม้ามาพาพระองค์ออกจากเมืองไป เมื่อนายฉันทะนำม้ามาแล้ว พระองค์ก็ทรงม้า มีนายฉันทะอำมาตย์นำทาง เสด็จหนีออกจากเมืองไปโดยไม่ต้องให้ใครรู้จัก ครั้นรุ่งแจ้งก็บรรลุลึงอโนมานที ทรงข้ามฝั่งแม่น้ำแล้วก็ถ้ายเครื่องประดับและเครื่องทรงที่ฉลองพระองค์ออกเสีย จึงส่งเครื่องประดับให้นายฉันทะตรัสสั่งให้กลับไปเมืองพร้อมด้วยอัครราชของพระองค์ ส่วนพระองค์ได้เอาพระขรรค์ตัดพระเมาฬีและพระมัสสุเสีย ทรงผนวชแต่พระองค์เดียว

เมื่อผนวชแล้วจึงเสาะแสวงหาศึกษาไปก่อน คือไปศึกษาอยู่ในสำนักอาฬารดาบส และอุทกดาบส ครั้นไม่สมประสงค์ จึงทรงหลีกไปแต่พระองค์เดียวไปอาศัยอยู่ราวป่า ใกล้แม่น้ำเนรัญชรา แขวงอรุเวลาเสนานิคม ได้มีปัญจวัคคีย์ไปอาศัยด้วย พระองค์ได้ทรงทำประโยชน์พยายามทำทุกกรกิริยาอย่างเข้มแข็งจนถึงสลบตายก็ไม่สำเร็จ เมื่อพระองค์ได้สติแล้วจึงทรงพิจารณาอีกว่า การที่เรากระทำความเพียรนี้จะมาทรมานแต่กายอย่างเดียวเท่านั้นไม่ควร เพราะจิตกับกายเป็นของอาศัยกัน ถ้ากายไม่มี จะเอาอะไรทำประโยชน์พยายาม และถ้าจิตไม่มี กายนี้ก็ทำอะไรไม่ได้ ต่อนั้น พระองค์จึงไปพยุพเพียรร่างกายพอให้มีกำลังแข็งแรงขึ้นพอควร จึงเพียรปัญจวัคคีย์พร้อมกันหนีไป ครั้นปัญจวัคคีย์หนีแล้ว พระองค์ก็ได้ความวิเวกโดดเดี่ยวแต่ผู้เดียว ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร จึงได้เร่งพิจารณาอย่างเต็มที่

เมื่อถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา ในตอนเช้ารับมธุปายาสของนางสุชาดา เสวยเสร็จแล้วก็พักผ่อนอยู่ตามราวป่านั้น ใกล้จะพลบค่ำแล้ว จึงเสด็จดำเนินมาพบ โสตถิยพราหมณ์ๆ ได้ถวายหญ้าคา ๘ กำ แก่พระองค์ พระองค์รับแล้วก็มาทำเป็นที่นั่ง ณ ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์ ผินพระพักตร์ไปทางบูรพาทิศ ผินพระปฤษฎางค์เข้าหาด้านไม้นั้น เมื่อพระองค์ประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงได้พยุพระหฤทัยให้เข้มแข็ง ได้ทรงตั้ง**สังจาธิษฐาน**มั่นในพระหฤทัยว่า ถ้าเราไม่บรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณตามความต้องการแล้ว เราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้ แม้เลือดและเนื้อจะแตกทำลายไป ยังเหลืออยู่แต่พระตจะและพระอัฐิก็ตามที่ ต่อนั้นไปจึงเจริญสมถและวิปัสสนาปัญญา ทรงกำหนดพระอานาปานสติเป็นขั้นต้น ในตอนต้นนี้แหละ พระองค์ได้ทรงชำระนิวรณ์ธรรมเต็มที่

เจ้าเวทนาพร้อมทั้งความฟุ้งซ่านได้มาประสพแก่พระองค์อย่างสาหัส ถ้าจะพูดว่ามารก็ได้แก่ พวกชั้นธมาร มัจจุมาร กิเลสมาร เข้ารังควาญพระองค์ แต่ว่าสัจจาธิษฐานของพระองค์ยังเที่ยงตรงมั่นคงอยู่ สติและปัญญายังพร้อมอยู่ จึงทำให้จำพวกนิรวณเหล่านั้นระงับไป ปิตี ปัสสัทธิ สมาธิ ได้เกิดแล้วแก่พระองค์ จึงได้กล่าวว่า พระองค์ทรงชนะพระยามาราทิราช ในตอนนี้เป็นปฐมยาม เมื่อออกสมาธิตอนนี้ได้เกิด **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ** เมื่อพิจารณาไปก็ไม่เห็นที่สิ้นสุด จึงกลับจิตทวนกระแสเข้ามาพิจารณาผู้มันไปเกิด ไคร่ครวญไปๆ มาๆ จิตก็เข้าภวังค์อีก เมื่อออกจากภวังค์แล้ว จึงเกิด **จุตูปปาตญาณ** ขึ้นมาในยามที่ ๒ คือ **มัชฌิมยาม** ทรงพิจารณาไปตามความรู้ชนิดนี้ ก็ยังไม่มีที่สิ้นสุด จึงทวนทวนกระแสจิตเข้ามาไคร่ครวญอยู่ในเรื่องของผู้พาเป็นไป พิจารณากลับไปกลับมาใน **ปฏิจจสมุปบาทปัจจัยการ** จนจิตของพระองค์เกิดความเบื่อหน่ายสลดสังเวชเต็มที่แล้ว ก็ลงสู่ภวังค์ถึงฐิติธรรมภูตธรรม จิตตอนนั้นถอยออกมาแล้วจึงตัดสินขาดทีเดียว จึงบัญญัติว่า **อัสวักขยญาณ** ทรงทราบว่าจิตของพระองค์สิ้นแล้วจากอาสวะ พ้นแล้วจากบ่วงแห่งมาร ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย พ้นแล้วจากทุกข์ ถึงเอกนัตบรมสุข สันติวิหารธรรม วิเวกธรรม นิโรธธรรม วิมุตติธรรม นิพพานธรรม แล

๕.

เรื่องอัศจรรย์ - อัปภูตธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระบรมศาสดาของพวกเรา เมื่อพระองค์ยังเป็นท้าวศรีธารถ (สิหัตถธราชกุมาร) เสวยราชสมบัติอยู่ ทรงพิจารณา จตุนิมิต ๔ ประการ จึงบันดาลให้พระองค์เสด็จออกสู่มหานิเชทกรรมณทรวงบรรพชา ทรงอธิษฐานบรรพชาที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมาที่ เครื่องสมณบริขารมีมาเอง เลื่อนลอยมาสวมพระกายเอง ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสาธูป สำเร็จด้วยบุญญาภินิหารของพระองค์เอง จึงเป็นการอัศจรรย์ ไม่เคยมีไม่เคยเห็นมาในปางก่อน จึงเป็นเหตุให้พระองค์อัศจรรย์ใจ ไม่ถอยหลัง

ในการประกอบความเพียรเพื่อตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ครั้นทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตภาวนาไม่ทอดยถาเวลา ๖ ปี ได้ตรัสรู้สังขารของจริงโดยถูกต้องแล้ว ก็ยังเป็นเหตุให้พระองค์ทรงอัศจรรย์ในธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้นอีกเป็นอันมาก

ในหมู่ปฐุมสาวกนั้นเล่า ก็ปรากฏเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์เหมือนกัน เช่น ปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและสหายของท่านก็ดี พระสาวกอื่นๆ ที่เป็นเอหิภิกขุก็ดี เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาแล้ว ได้สำเร็จมรรคผลและทูลขอบรรพชาอุปสมบทกับพระองค์ พระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ออกเปล่งพระวาจาว่า **เอหิภิกขุ ท่านจงเป็นภิกษุมารเกิด ธรรมวินัยเรากล่าวดีแล้ว** เพียงเท่านี้ก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา อัฐบริขารเลื่อนลอยมาสวมสวดกาย ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสาธูป มีรูปอันน่าอัศจรรย์น่าเลื่อมใสจริง สาวกเหล่านั้นก็อัศจรรย์ตนเองในธรรมอันไม่เคยรู้ เคยเห็นอันสำเร็จแล้วด้วยบุญฤทธิ์และอำนาจพระวาจาอิทธิปาฏิหาริย์ของพระบรมศาสดาจารย์ ท่านเหล่านั้นจะกลับคืนไปบ้านเก่าได้อย่างไร เพราะจิตของท่านเหล่านั้นพ้นแล้วจากบ้านเก่า และอัศจรรย์ในธรรมอันตนรู้ตนเห็นแล้ว ทั้งบริขารที่สวมสวดกายอยู่ก็เป็นผ้าบังสุกุลอย่างอุกฤษฏ์

ครั้นต่อมา ท่านเหล่านั้นไปประกาศพระพุทธศาสนา มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสใคร่จะบวช พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชด้วย**ติสรณคณูปสัมปทา**สำเร็จ ด้วยการเข้าถึงสรณะทั้ง ๓ คือ อุทิศเฉพาะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภิกษุเต็มที

ครั้นต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระญาณเล็งเห็นการณ์ไกล จึงทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ ทรงประทาน**ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา**ไว้เป็นแบบฉบับ อันหมู่เราผู้ปฏิบัติได้ดำเนินตามอยู่ทุกวันนี้ได้พากันมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา อุทิศเฉพาะพระบรมศาสดาพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์แล้ว ทำความพากเพียร ประโยคพยายามไปโดยไม่ต้องถอยแล้ว ก็คงจะได้รับความอัศจรรย์ใจในพระธรรมวินัยบ้างเป็นแน่ ไม่น้อยก็มากตามวาสนาบารมีของตนโดยไม่สงสัยเลย

๖.

เรื่องวาสนา

กุศลวาสนา อกุศลวาสนา อัปยาคตวาสนา อธิษาศัยของสัตว์เป็นมาแล้วต่างๆ คือ ดี เลว และกลางๆ วาสนาก็เป็นไปตามอธิษาศัย คือ วาสนาที่ยิ่งกว่าตัว วาสนาเสมอตัว วาสนาที่เลวทราม บางคนเป็นผู้มีวาสนายิ่งในทางดีมาแล้วแต่คบกับพาล วาสนาก็อาจเป็นเหมือนคนพาลได้ บางคนวาสนายิ่งอ่อนแต่คบกับบัณฑิต วาสนาก็เลื่อนขึ้นไปเป็นบัณฑิต บางคนคบมิตรเป็นกลางๆ ไม่ดี ไม่ร้าย ไม่หายนะ ไม่เสื่อมทราม วาสนาก็พอประมาณสถานกลาง ฉะนั้น บุคคลพึงพยายามคบบัณฑิตเพื่อเลื่อนภูมิ วาสนาของตนให้สูงขึ้นโดยลำดับ

๗.

เรื่องสนทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอุดม

กาเลน ธรรมสากัจฉา เอตมมมงคลมุตตมัม การปฤกษาไต่ถาม หรือการสดับธรรมตามกาล ตามสมัย พระบรมศาสดาตรัสว่าเป็นมงคลความเจริญอันอุดมเลิศ

หมู่เราต่างคนก็มุ่งหน้าเพื่อศึกษามาเองทั้งนั้น ไม่ได้ไปเชื่อเชิญนิมนต์มา ครั้นมาศึกษามาปฏิบัติก็ต้องทำจริงปฏิบัติจริงตามเยี่ยงอย่างพระบรมศาสดาจารย์เจ้าและสาวกชีณาสวเจ้าผู้ปฏิบัติมาก่อน

เบื้องต้นพึงพิจารณาสังขธรรม คือของจริงทั้ง ๔ ได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อันท่านผู้เป็นอริยบุคคลได้ปฏิบัติกำหนดพิจารณามาแล้ว เกิด เราก็เกิดมาแล้ว คือร่างกายอันเป็นอยู่นี้มิใช่ก่อนเกิดหรือ? แก่ เจ็บ ตาย ก็ก่อนอันนี้แล เมื่อเราพิจารณาอยู่ในอริยาบถทั้ง ๔ เเดินจงกรมบ้าง ยืนกำหนดพิจารณาบ้าง นอนกำหนดพิจารณาบ้าง จิตจะรวมเป็นสมาธิ รวมน้อยก็เป็นขณิกสมาธิ คือจิตรวมลงภวังค์หน่อหนึ่งแล้ว

ก็ถอนออกมา ครั้นพิจารณาอยู่ไม่ถอยจนปรากฏเป็นอุคคหนิมิต จะเป็นนอกก็ตาม ในก็ตาม ให้พิจารณานิมิตนั้นจนจิตวางนิมิตรวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่นานพอประมาณ แล้วถอยออกมา สมาธิในขั้นนี้เรียกว่า **อุปจารสมาธิ**

พึงพิจารณานิมิตนั้นเรื่อยไปจนจิตรวมลงสู่ภวังค์เข้าถึงฐิติจิต เป็น **อัปนาสมาธิ** ปฐมฌาน ถึงซึ่ง**เอกัคคตา** ความมีอารมณ์เดียว ครั้นจิตถอยออกมาก็พึงพิจารณาอีกแล้วๆ เล่าๆ จนขยายส่วนแยกส่วนเป็นปฏิภาคนิมิตได้ต่อไป คือพิจารณาว่าตาย แล้วมันจะเป็นอะไรไปอีก มันจะต้องเปื่อยเน่า ผุพัง ยังเหลือแต่ร่างกระดูก กำหนดทั้งภายในคือกายของตน ทั้งภายนอกคือกายของผู้อื่น โดยให้เห็นส่วนต่างๆ ของร่างกายว่าส่วนนี้เป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ เส้นเอ็นน้อยใหญ่มีเท่าไร กระดูกท่อนน้อยท่อนใหญ่มีเท่าไร โดยชัดเจนแจ่มแจ้ง กำหนดให้มันเกิดขึ้นมาอีกแล้ว กำหนดให้มัน ยืน เดิน นั่ง นอน แล้วตายสลายไปสู่สภาพเดิมของมัน คือไปเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ถึงฐานะเดิมของมันนั้นแล

เมื่อกำหนดจิตพิจารณาอยู่อย่างนี้ทั้งภายนอกทั้งภายใน ทำให้มากให้หลาย ให้มีทั้งตายเก่าตายใหม่ มีแรงกาสนขยี้แย่งกัดกินอยู่ ก็จะเกิดปรีชาญาณขึ้นตามแต่ วาสนาอุปนิสัยของตน ดังนี้แลฯ

๘.

การทำจิตให้ผ่องใส

สจิตตปริโยทปนํ **เอตํ พุทฺธานสาสนํ** การทำจิตของตนให้ผ่องใส เป็นการทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ได้ตรัสสอนกาย วาจา จิต มิได้สอนอย่างอื่น สอนให้ปฏิบัติฝึกหัดจิตใจ ให้เอาจิตพิจารณากายเรียกว่า **กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน** หัดสติให้มากในการค้นคว้าที่เรียกว่า**ธัมมวิจยะ** พิจารณาให้พอทีเดียว เมื่อพิจารณาพอจนเป็น**สติสัมโพชฌงค์** จิตจึงจะเป็นสมาธิรวมลงเอง

สมาธิมี ๓ ขั้น คือ **ขณิกสมาธิ** จิตรวมลงไปสู่จิตขณะแล้วพักอยู่น้อยหนึ่ง
ถอยออกมาเสีย **อุปจารสมาธิ** จิตรวมลงสู่ภวังค์แล้วพักอยู่นานหน่อยจึงถอยออกมา
รู้มีติดอย่างใดอย่างหนึ่ง และ**อัปปนาสมาธิ** สมาธิอันแน่วแน่ ได้แก่วิจิตรวมลงสู่ภวังค์
ถึงจิตธรรมถึงเอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว หยุดนิ่งอยู่กับที่ มีความรู้ตัวอยู่ว่า
จิตดำรงอยู่ และประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ ประการ ค่อยสงบประณีตเข้าไปโดยลำดับ

เมื่อหัดจิตอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าทำจิตให้ยิ่งได้ในพระบาลีว่า **อริจิตเต จ อาโยโค**
เอตํ พุทธานาสสนํ การประกอบความพากเพียรทำจิตให้ยิ่ง เป็นการปฏิบัติตาม
คำสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

การพิจารณากายนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติ อันนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เป็นต้นแสดงไว้ มีหลายนัยหลายประการ ท่านกล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรเรียกว่า
กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในมูลกรรมฐานเรียกว่า **เกสา โลมา นขา ทนต์ตา ตโจ**
ที่พระอุปัชฌายะสอนเบื้องต้นแห่งการบรรพชาเป็นสามเณร และในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร
ว่า **ชาติปิ ทุกขา ชราปิ ทุกขา มรณมปิ ทุกขํ** แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่
ก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ดังนี้ บัดนี้เราก็กเกิดมาแล้วมิใช่หรือ? ครั้นเมื่อ
บุคคลมาปฏิบัติให้เป็น **โอบนโยโก** น้อมเข้ามาพิจารณาในตนนี้แล้วเป็นไม่ผิด เพราะ
พระธรรมเป็น**อกาลโก** มีอยู่ทุกเมื่อ **อาโลโก** สว่างโรยอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มี
อะไรปิดบังเลย

๙.

เรื่องวิธีปฏิบัติของผู้เล่าเรียนมาก

ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์วินัยมาก มีอุบายมาก เป็นปริยายกว้างขวาง ครั้นมา
ปฏิบัติทางจิต จิตไม่ค่อยจะรวมง่าย ฉะนั้น ต้องให้เข้าใจว่าความรู้ที่ได้ศึกษามาแล้ว
ต้องเก็บใส่ตู้ใส่หีบไว้เสียก่อน ต้องมาหัดผู้รู้คือจิตนี้ หัดสติให้เป็นมหาสติ หัดปัญญา
ให้เป็นมหาปัญญา กำหนดรู้เท่ามหาสมมติ-มหานิยม อันเอาออกไปตั้งไว้ว่าอันนั้นเป็น

อันนั้น เป็นวันคืนเดือนปี เป็นดินฟ้าอากาศ กลางหาวดาวนักขัตตฤกษ์ สารพัดสิ่งทั้งปวง อันเจ้าสังขารคืออาการจิต หากออกไปตั้งไว้บัญญัติไว้ว่า เขาเป็นนั่นเป็นนี่ จินรู้เท่าแล้ว เรียกว่ากำหนดรู้ทุกข์ สมุทัย เมื่อทำให้มาก-เจริญให้มาก รู้เท่าเอาทันแล้ว จิตก็จะรวมลงได้ เมื่อกำหนดอยู่ก็ชื่อว่าเจริญมรรค หากมรรคพอแล้ว นิโรธก็ไม่ต้องกล่าวถึง หากจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติเอง เพราะศีลก็มีอยู่ สมาธิก็มีอยู่ ปัญญาก็มีอยู่ในกาย วาจา จิตนี้ ที่เรียกว่า **อภาลิโก** ของมีอยู่ทุกเมื่อ **โอบนยโก** เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณาของที่มีอยู่ **ปจฺจตฺตํ** จึงจะรู้เฉพาะตัว คือมาพิจารณากายอันนี้ให้เป็นของอสุภะ เปื่อยเน่าแตกพังลงไป ตามสภาพความจริงของภูตธาตุ **ปฐฺเพสุ ภูเตสุ ธมฺเมสุ** ในธรรมอันมีมาแต่เก่าก่อน สว่างโรยอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ผู้มาปฏิบัติพิจารณาพึงรู้อุปมา รูปเปรียบดังนี้ อันบุคคลผู้ทำนาก็ต้องทำลงไปในพื้นที่ดิน ลุยตมลุยโคลนตากแดด กรำฝน จึงจะเห็นข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวสุก มาได้ และได้บริโภคอิ่มสบาย ก็ล้วนทำมาจากของมีอยู่ทั้งสิ้นฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ฉันนั้น เพราะ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีอยู่ในกาย วาจา จิต ของทุกคน

๑๐.

ข้อปฏิบัติเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ

ข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติทั้งหลาย ไม่มีปัญหา **โอบนยโก** น้อมจิตเข้ามาพิจารณากาย วาจา จิต **อภาลิโก** อันเป็นของมีอยู่ **อาโลโก** สว่างโรยอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ** อันนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกเจ้าทั้งหลาย ผู้น้อมเข้ามาพิจารณาของมีอยู่นี้ ได้รู้แจ้งจำเพาะตัวมาแล้วเป็นตัวอย่าง ไม่ใช่ว่ากาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึงจะมี ย่อมมีอยู่ทุกกาลทุกสมัย ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ได้เฉพาะตัว คือผิดก็รู้จักถูกก็รู้จักในตนของตนเอง ดีชั่วอย่างไรตัวของตัวย่อมรู้จักดีกว่าผู้อื่น ถ้าเป็นผู้หมั่นพิจารณาไม่มัวประมาทเพลิดเพลिनเสีย

ตัวอย่างที่มีมาแล้วคือ มาณพ ๑๖ คน ซึ่งเป็นศิษย์ของพาวรีพราหมณ์ ท่านเหล่านั้นเจริญมานกิลิน ติดอยู่ในรูปฌานและอรุณฌาน พระบรมศาสดาจารย์ จึงตรัสสอนให้พิจารณาของมีอยู่ในตนให้เห็นแจ้งด้วยปัญญาให้รู้ว่า กามภพเป็นเมืองต่ำ รูปภพเป็นเมืองกลาง อรูปภพเป็นเมืองบน แล้วถอยลงมาให้รู้ว่า อดีตเป็นเมืองต่ำ อนาคตเป็นเมืองบน ปัจจุบันเป็นท่ามกลาง แล้วชักเข้ามาหาตัวอีกให้รู้ว่า **อุทฺธ อโห** **ติริยญาปี มขุเณ** เมืองต่ำแต่ปลายผมลงไป เมืองบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เมืองขวาง กลาง เมื่อท่านเหล่านั้นมาพิจารณาอยู่อย่างนี้ **ปัจจตตํ** จึงรู้เฉพาะขึ้นที่ตัวของตัว โดยแจ่มแจ้ง ลึนความสงสัยข้อปฏิบัติ ไม่ต้องไปเที่ยวแสวงหาที่อื่นให้ลำบาก

๑๑.

เรื่องได้ฟังธรรมทุกเมื่อ

ผู้ปฏิบัติพึงใช้อุบายปัญญาฟังธรรมเทศนาทุกเมื่อถึงจะอยู่คนเดียวก็ตาม คือ อาศัยการสำเนียงกำหนดพิจารณาธรรมอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็เป็นรูปธรรมที่มีอยู่ปรากฏอยู่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็มีอยู่ปรากฏอยู่ ได้เห็นอยู่ ได้ยินอยู่ ได้สูดดม ลิ้ม เลี้ยว และสัมผัสอยู่ จิตใจเล่า? ก็มีอยู่ ความคิดนึก รู้สึกในอารมณ์ต่างๆ ทั้งดีและร้ายก็มีอยู่ ความเสื่อม ความเจริญ ทั้งภายนอกภายใน ก็มีอยู่ ธรรมชาติอันมีอยู่โดยธรรมดา เขาแสดงความจริงคือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้ปรากฏอยู่ทุกเมื่อ เช่น ไข่ม้วนเหลืองหล่นร่วงลงจากต้น ก็แสดง ความไม่เที่ยงให้เห็น ดังนั้นเป็นต้น เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณาด้วยสติปัญญาโดย อุบายนี้อยู่เสมอแล้ว เชื่อว่าได้ฟังธรรมอยู่ทุกเมื่อทั้งกลางวันและกลางคืนแล

เรื่องปริณิญาธรรม

การกำหนดพิจารณาธรรม เรียก **ปริกรรมจิต**ที่กำลังทำการกำหนดพิจารณาธรรมอย่างเอาใจใส่ เมื่อได้ความแน่ใจในเหตุผลของธรรมที่พิจารณานั้นแล้ว จิตจะสงบลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่น้อยหน่าหนึ่งแล้วก็ถอยออก ความสงบในขั้นนี้เรียก **ปริกรรมสมาธิ** หรือ **ขณิกสมาธิ**

การกำหนดพิจารณาธรรมแล้วจิตสงบรวมลงสู่ภวังค์เข้าถึงฐิติธรรม ดำรงอยู่นานหน่าแล้วถอยออกมารู้เห็นอสุภะปรากฏขึ้น ความสงบในขั้นนี้เรียกว่า **อุปจารสมาธิ**

การกำหนดพิจารณาธรรมคืออสุภานิมิต्त ที่ปรากฏแก่จิตที่เรียกว่าอุคคหนิมิต्तนั้นจนเพียงพอแล้ว จิตปล่อยวางนิมิตเสีย สงบรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐิติธรรม ดำรงอยู่นานเป็นเอกัคคตา มีอารมณ์เดียว สงบนิ่งแน่วแน่ มีสติรู้อยู่ว่าจิตดำรงอยู่กับที่ ไม่หวั่นไหวไปมา ความสงบขั้นนี้เรียกว่า **อัปปนาสมาธิ** ส่วน **นิมิต** อันปรากฏแก่ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนาตามลำดับขั้นดังกล่าวนี้ ก็เรียกว่า **ปริกรรมนิมิต** **อุคคหนิมิต** **ปฏิกาคนิมิต** ตามลำดับกัน

อนึ่ง **ภวังค์** คือ ภาพหรือฐานของจิตนั้น ท่านก็เรียกชื่อเป็น ๓ ตามอาการเคลื่อนไปของจิต คือ **ภวังคบาท** **ภวังคจลนะ** **ภวังคุปัจเฉทะ** ขณะที่จิตวางอารมณ์เข้าสู่ฐานเดิมของตนที่เรียกอย่างสามัญว่าปกติจิตนั้นแลเรียกว่า **ภวังคบาท** ขณะที่จิตเริ่มไหวตัวเพื่อขึ้นสู่อารมณ์อีกเรียกว่า **ภวังคจลนะ** ขณะที่จิตเคลื่อนจากฐานขึ้นสู่อารมณ์เรียกว่า **ภวังคุปัจเฉทะ** จิตของผู้บำเพ็ญภาวนาเข้าสู่ความสงบถึงฐานเดิมของจิตแล้วพักเสวยความสงบอยู่ในสมาธินั้นนาน มีอาการครอบงำของฌานจึงเรียกว่า **ฌาน** เมื่อทำการพินิจพิจารณาธรรมด้วยปัญญาจนเพียงพอแล้วจิตรวมลงสู่ภวังค์คือ ฐานเดิมของจิตจนถึงฐิติ ขณะที่ตดกระแสบังค์ขาดหายไปไม่พักเสวยอยู่ เกิดญาณความรู้ตดลันขึ้นว่าภาพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีก ดังนี้เรียกว่า **ฐิติญาณ**

เรื่องขันตันโพธิสัตว์

ปฐมโพธิสัตว์ มัชฌิมโพธิสัตว์ ปัจฉิมโพธิสัตว์ ปฐมโพธิกาล มัชฌิมโพธิกาล
ปัจฉิมโพธิกาล ปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา ปัจฉิมเทศนา

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราเสด็จออกจากคัพโภทรของพระนางเจ้า
สิริมหามายา ณ สวนลุมพินีวัน ระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครเทวหะต่อกัน ครั้นประสูติ
แล้วก็ทรงพระเจริญวัยมาโดยลำดับ ครั้นสมควรแก่การศึกษาศิลปวิทยาเพื่อปกครอง
รักษาบ้านเมืองตามขัตติยประเพณีได้แล้วก็ทรงศึกษาศิลปวิทยา เมื่อพระชนมายุได้
๑๖ พรรษา ก็ได้ปกครองบ้านเมืองสวैयाราชสมบัติแทนพระเจ้าศิริสุทโธทนมหาราช
ผู้พระราชบิดา นับว่าได้เป็นใหญ่เป็นราชาแล้ว พระองค์ทรงพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ
ก็ต้องทรงคิดอ่านการปกครองรักษาบ้านเมืองและไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ร่มเย็น
เป็นสุข ทรงบังคับบัญชาอย่างไร เขาก็ทำตามทุกอย่าง ครั้นทรงพิจารณาหาทางบังคับ
บัญชาความเกิดแก่เจ็บตายให้เป็นไปตามใจหวังก็เป็นไปได้ ถึงอย่างนั้นก็ทำให้ท้อ
พระทัยในการคิดอ่านหาทางแก้เกิดแก่เจ็บตาย ยิ่งเร้าพระทัยให้คิดอ่านพิจารณายิ่งขึ้น
ความคิดอ่านของพระองค์ในตอนนี้อธิบายว่า **บริกรรม** ทรงกำหนดพิจารณาในพระทัย
อยู่เสมอ จนกระทั่งพระสมณทั้งหมดยกพรากให้เห็นเป็นซากอสุภะจุปาฐาฝัสดิบ **จตุณิมิต**
๔ ประการคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงบันดาลให้พระองค์เกิดเบื่อหน่ายในราชสมบัติ
แล้วเสด็จลุ่มหลงในพระกรรม์บรรพชา ตอนนี้อธิบายว่า **ปฐมโพธิสัตว์** เป็นสัตว์พิเศษ
ผู้จะได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษเป็นพระอรหันต์ลัทธิมาลัมพุทเจ้าเที่ยงแท้ก่อนแต่กาลนี้ไม่นับ
นับเอาแต่กาลปัจจุบันทันตาเห็นเท่านั้น ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จลุ่มหลงในพระกรรม์
บรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำโนมานที ทรงตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์ อธิษฐานบรรพชา
อุปัชฌายะมีมาเองด้วยอำนาจบุญฤทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์เป็นผ้าบังสุกุลจีวร เหตุอัศจรรย์
อย่างนี้มีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ต่อมาต้องทรงแสวงหา เหล่าปฐมสาวกก็เหมือนกัน
อุปัชฌายะเกิดขึ้นด้วยบุญฤทธิ์เพียงครั้งแรกเท่านั้น ครั้นทรงบรรพชาแล้วทรงทำ

ทุกกรกิจยาประโยชน์พยายามพิจารณาอุคคหณิมิตที่ทรงรู้ครั้งแรก แยกออกเป็นส่วนๆ เป็นปฏิภาคนิมิต จนถึงเสด็จประทับนั่ง ณ ควางแห่งมหาโพธิพฤกษ์ ทรงชนะมารและเสนามารเมื่อเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต ยัง**บุพเพนิวาสานุสสติญาณ**ให้เกิดใน**ปฐมยาม** ยัง**จตุปปาตญาณ**ให้เกิดใน**มัชฌิมยาม** ทรงตามพิจารณาจิตที่ยังปัจจัยให้สืบต่อที่เรียกว่า **ปัจจัยการ** ตอนเวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ตอนนี้เรียกว่า **มัชฌิมโพธิสัตว์**

ครั้นเมื่อทรงพิจารณาตามเหตุผลเพียงพอสมควรแล้ว จิตของพระองค์หยั่งลงสู่ความสงบถึงฐิติธรรมดำรงอยู่ในความสงบพอแล้ว ตัดกระแสภวังค์ขาดไป เกิดญาณความรู้ตัดสิ้นขึ้นในขณะนั้นว่า ภาพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีกแล้ว ดังนี้เรียกว่า **อัสวักขยญาณ** ประหารเสียซึ่งกิเลสอาสวะทั้งหลายให้ขาดหายไปจากพระชั้นธรรมาภิบาลสรรพปรีชาญาณต่างๆ อันสำเร็จมาแต่บุพพवासนาบารมีก็มาชุมนุมในขณะจิตอันเดียวนั้น จึงเรียกว่าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ระยะเวลาตอนนี้เรียกว่า **ปัจฉิมโพธิสัตว์**

ครั้นตรัสรู้แล้ว ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ในที่ ๗ สถานที่ ตลอดกาล ๔๙ วันแล้วแล ทรงเทศนาสั่งสอนเวไนยนิกร มีพระปัญจวัคคีย์ เป็นต้น จึงถึงทรงตั้งพระอัครสาวกทั้ง ๒ และแสดง**มัชฌิมเทศนา** ณ เวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร จัดเป็น**ปฐมโพธิกาล**

ต่อแต่นั้นมาก็ทรงรฆานสั่งสอนเวไนยนิกรตลอดเวลา ๔๕ พระพรรษา จัดเป็น**มัชฌิมโพธิกาล** ตั้งแต่เวลาทรงประทับไสยาสน์ ณ พระแท่นมรณมัญจาคาสน์ ณ ระหว่างนางรังทั้งคู่นิสาณโนทยานของมัลลกะษัตริย์ กรุงกุสินาราราชาธานี และทรงแสดง**พระปัจฉิมเทศนา**แล้วปิดพระโอษฐ์ เสด็จดับขันธปรินิพพาน ระยะเวลาตอนนี้จัดเป็น**ปัจฉิมโพธิกาล** ด้วยประการฉะนี้

เรื่องโสฬสกิจ

กิจในพระธรรมวินัยนี้ที่นับว่าสำคัญที่สุดเรียกว่า **โสฬสกิจ** เป็นกิจที่โยคาวจร
กุลบุตรพึงพากเพียรพยายามทำให้สำเร็จบริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท

โสฬสกิจ ได้แก่ กิจใน**อริยสัจ ๔** ประการ คือ **ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค** ชั้นโสดาบัน
ก็ประชุม ๔ ชั้นสัทธาคามิกิประชุม ๔ สองสัทธิเป็น ๘ ชั้นอนาคามิกิประชุม ๔
ชั้นอรหัตตกิประชุม ๔ สองสัทธิเป็น ๘ สองแปดเป็น ๑๖ กำหนดลัทธิจะทั้ง ๔ รวมเป็น
องค์อริยมรรคเป็นชั้นๆ ไป

เมื่อเรามาเจริญอริยมรรคทั้ง ๘ อันมีอยู่ในกายในจิต คือ **ทุกข์** เป็นสัจจะของจริง
ที่มีอยู่ก็รู้ว่ามิอยู่ เป็น**ปริณญายะ** ควรกำหนดรู้ก็ได้กำหนดรู้ **สมุทัย** เป็นสัจจะ
ของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามิอยู่ เป็น**ปหาดัตตพะ** ควรละก็ละได้แล้ว **นิโรธ** เป็นสัจจะของจริง
ที่มีอยู่ก็รู้ว่ามิอยู่ เป็น**สัจฉิกาดัตตพะ** ควรทำให้แจ้งก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว **มรรค** เป็นสัจจะ
ของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามิอยู่ เป็น**ภาเวดัตตพะ** ควรเจริญให้มากก็ได้เจริญให้มากแล้ว
เมื่อมากำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้สำเร็จ

มรรค อยู่ที่ **กาย** กับ **จิต** คือ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ รวมเป็น ๖ ลิ่น ๑ เป็น ๗
กาย ๑ เป็น ๘ มาพิจารณารู้เท่าสิ่งทั้ง ๘ นี้ ไม่หลงไปตาม ลาม ยศ สรรเสริญ สุข
เสื่อมลาม เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อันมาถูกต้องตนของตน จิตไม่หวั่นไหว โลภธรรม ๘
เป็นคู่ปรับกับมรรค ๘ เมื่อรู้เท่าส่วนทั้งสองนี้แล้วเจริญมรรคให้บริบูรณ์เต็มที
ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้ ก็เป็น **พญจสุต โลกธมเมทธิ จิตุตํ ยสุต น กมฺปติ อโสภํ**
วิรัช เขมํ เอตมฺมงฺคฺลฺมฺตฺตมํ โลภธรรมถูกต้องจิตผู้ใดแล้ว จิตของผู้นั้นไม่หวั่นไหว
เมื่อไม่หวั่นไหวก็ไม่เศร้าโศก เป็นจิตปราศจากเครื่องย่อมน เป็นจิตเกษมจากโยคะ
จัดว่าเป็นมงคลอันอุดมเลิศ ฉะนั้นแล

เรื่องสำคัญتناว่าได้บรรลุหัตตผล

กิร ดังได้สดับมา ยังมีภิกษุ ๒ รูป ในพระศาสนาของพระบรมศาสดาของเรานี้ องค์หนึ่งมีพรรษาแก่กว่า อีกองค์หนึ่งมีพรรษาอ่อนกว่า เป็นสหธรรมิกที่มีความรักใคร่ในกันและกัน แต่จากกันไปเพื่อประกอบความเพียร องค์อ่อนพรรษากว่าได้สำเร็จพระอรหัตตผล เป็นพระอรหันต์ก่อน องค์แก่พรรษาได้แต่เพียงกำลังสมาธิสมาบัติและเป็นผู้ชำนาญในวสี จะพิจารณาอธิษฐานให้เป็นอย่างไรก็ได้ดังประสงค์ และเกิดปฏิญญาสำคัญว่ารู้ทั่วแล้ว ส่วนองค์หย่อนพรรษา ครั้นพิจารณาดูก็ทราบได้ด้วยปัญญาญาณ จึงสั่งให้องค์แก่พรรษากว่าไปหา ท่านองค์นั้นไม่ไป สั่งสองสามครั้งก็ไม่ไป องค์หย่อนพรรษาจึงไปหาเสียเอง แล้วยังกันและกันให้ยินดี พอสมควรแล้วจึงพูดกับองค์แก่กว่าว่า ถ้าท่านสำคัญว่ารู้จริง ก็จงอธิษฐานให้เป็นสระ ในสระให้มีดอกบัวหลวง ๑ ดอก ในดอกบัวหลวงให้มีนางพ่อนสวยงาม ๗ นาง องค์แก่พรรษาก็เนรมิตได้ตามนั้น ครั้นเนรมิตแล้ว องค์อ่อนพรรษากว่าจึงสั่งให้เฟ่งดู ครั้นเฟ่งดูนางพ่อนอยู่ กามราคะกิเลสอันล้นสมมาแล้วหลายร้อยอรรถภาพก็กำเริบ จึงทราบได้ว่าตนยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ครั้นแล้วองค์อ่อนพรรษาจึงเตือนให้รู้ตัวและให้เร่งทางปัญญาวิปัสสนาญาณ องค์แก่พรรษากว่า ครั้นปฏิบัติตามทำความพากเพียรระโยคพยายามอยู่ มิช้ามิหนานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ชีณาสวะบุคคลในพระพุทธานุศาสนาด้วยประการฉะนี้

อปรา ยังเรื่องอื่นอีก มีเนื้อความอย่างเดียวกันแต่นิมิตต่างกัน คือให้เนรมิตช้างสารซั่มมันตัวร้ายกาจวิ่งเข้ามาหา หลงรูปเนรมิตของตนเอง เกิดความสะดุ้งตกใจกลัวเตรียมตัววิ่งหนี เพื่อนสหธรรมิกผู้ไปช่วยเหลือได้จับเอาไว้ และกล่าวตักเตือนสั่งสอนโดยนัยหนหลังจึงหยุดยั้งใจได้ และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสหธรรมิกผู้ช่วยเหลือนั้น ไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ชีณาสวะบุคคลในพระบวรพุทธานุศาสนาด้วยประการเช่นเดียวกัน แม้เรื่องนี้ก็พึงถือเอาเป็นปฏิญญาคุณุตติ เช่นเดียวกับเรื่องก่อนนั้นแล

นี่เป็นนิทานที่เป็นคติสำหรับผู้ปฏิบัติจะพึงอนุวัติตามคือ ผู้เป็นสหธรรมิก ประพฤติธรรมร่วมกันทุกคน จงมาเป็นสหายกันในกิจที่ชอบ ทั้งที่เป็นกิจภายใน ทั้งที่เป็นกิจภายนอก ยังประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จด้วยดีเถิด

๑๖.

เรื่องอุณทิสสวัชยสูตร

ผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสภาวะที่พึงแล้ว ผู้นั้นย่อม ชะนะได้ซึ่งความร้อน **อุณทิสส** คือความร้อนอันเกิดแก่ตน มีทั้งภายในและภายนอก ภายใน มีเลือดสางคางแดง ภูตผีปีศาจ เป็นต้น ภายใน คือกิเลส วัชย คือความชนะ ผู้ที่มาน้อมเอาสภาวะทั้งสามนี้เป็นที่พึงแล้วย่อมจะชนะความร้อนเหล่านั้นไปได้หมด ทุกอย่างที่เราเรียกว่า **อุณทิสสวัชย**

อุณทิสสวัชโย ธมฺโม โลเก อนุตฺตโร พระธรรมเป็นของยิ่งในโลกทั้งสาม สามารถชนะซึ่งความร้อนกร้อนใจอันเกิดแต่ภัยต่างๆ **ปรีวชฺเช ราชทนฺเต พยคฺเช นาคเ วิเส ภูเต อกาลมรณเณ วา สพฺพสฺมา มรณา มุตฺโต** จะเว้นห่างจากอันตรายทั้งหลายคือ อาชญาของพระราชา เลือดสาง นาค ยาพิษ ภูตผี ปีศาจ หากว่ายังไม่ถึงคราว ถึงกาลที่จักตายแล้ว ก็จักพ้นไปได้จากความตายด้วยอำนาจ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ตนน้อมเอาเป็นสภาวะที่พึงที่นับถือนั้น

ความข้อนี้อันมีพระบาลีสาธกดังจะยกมาอ้างอิง ในสมัยเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยพระอรหันต์หนุ่ม ๕๐๐ รูป ประทับอยู่ในราวป่ามทวันใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เทวดาทั้งหลายพากันมาดูแล้วกล่าวคาถาขึ้นว่า **เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เสน เต คมิสฺสฺสนฺติ อปายภูมึ ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปรีปฺปฺเรสฺสนฺติ** แปลความว่า บุคคล บางพวกหรือบุคคลใดๆ มาถึงพระพุทธเจ้าเป็นสภาวะที่พึงแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อม ไม่ไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ มีนรกเป็นต้น เมื่อละร่างกายอันเป็นของมนุษย์นี้แล้ว จักไป เป็นหมู่แห่งเทพดาทั้งหลายดังนี้

สธนะทั้ง ๓ คือ **พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์** มิได้เสื่อมสูญอันตรธานไปไหน
ยังปรากฏอยู่แก่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอยู่เสมอ ผู้ใดมายุติถือเป็นที่พักของตนแล้ว ผู้นั้นจะอยู่
กลางป่าหรือเรือนว่างก็ตาม สธนะทั้งสามก็ปรากฏแก่เขาอยู่ทุกเมื่อ จึงว่าเป็นที่พักแก่
บุคคลจริง เมื่อปฏิบัติตามสธนะทั้งสามจริงๆ แล้ว จะคลาดแคล้วจากภัยทั้งหลาย
อันก่อให้เกิดความร้อนนกร้อนใจได้แน่นอนทีเดียว

វិធីបទបទដ្ឋាន

ธรรมเนียมบรยายของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ นี้ ปรากฏมีในสมุดของเก่า
ที่มอบให้เป็นมรดกแก่พระภิกษุทองคำ ญาณภาโส อุปัฏฐากใกล้ชิดในปัจฉิมสมัย
เขียนด้วยอักษรธรรม เป็นลายมือของท่านพระอาจารย์มั่นเหมือนกัน สังเกตดูเป็น
ของเก่า ท่านคงตัดย่อความเอามามีอธิบายข้อธรรมในโสฬสปัญหาบ้าง อภิธรรมบ้าง
กรรมฐานบ้าง วินัยกรรมบางอย่างบ้าง ในการคัดลอกบทธรรมบรยายซึ่งเป็น
อักษรธรรมลงสู่อักษรไทยนั้น ได้อาศัยกำลังของพระภิกษุฉัตร โสมบุตร จิรปัญโญ
พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานฌาปนกิจศพท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

๑.

วิเวกธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงวิเวกธรรมแก่เมตตคฤมาณดังต่อไปนี้

อุปกิเลสมีประเภท ๑๐ ประการ คือ ๑. ตัณหา ๒. ทิณฺณิ ๓. กิเลส ๔. กรรม ๕. ทุจริตความประพฤติชั่วด้วย กาย วาจา และใจ ๖. อาหาร ๗. ปฏิฆะ ๘. อุปาทินนกะ ๙. ธาตุสี่ ๑๐. อายตนะหก ๑๐. วิญญานกายหก ทุกข์ทั้งหลายมีชาติทุกข์ เป็นต้น ย่อมมีอุปกิเลสเหล่านี้เป็นเหตุ เป็นนิสสัย เป็นปัจจัย เมื่อบุคคลมารู้ทั่วถึง รู้แจ้งประจักษ์ชัดด้วยวิปัสสนาปัญญาว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา หรือมารู้ทั่วถึงว่า **ยํ ภิกขุ สมุทยธมฺมํ สพฺพหนฺตํ นิโรธธมฺมํ** สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับเป็นธรรมดา ดังนี้แล้วเห็นผู้ตาม เป็นซึ่งชาติว่าเป็นแดนเกิดแห่งวิญญูทุกข์ และมาเห็นว่าอุปธิเป็นแดนเกิดแห่งชาติทุกข์ เป็นต้นแล้ว ก็ไม่พึงทำอุปธิมีตัณหา เป็นต้น ให้เจริญขึ้นในสันดานเลย

เมื่อจะทรงแสดงธรรมเครื่องข้ามตัณหา จึงตรัสพระคาถาว่า **ยํ ภิกขุ สยฺขานาสึ อุกฺกํ อโธ ติโยญจาปิ มชฺเฌ เอเตสุ นนฺทิกญจ ปนุชฺชยิณฺณํ ภเว น ติณฺณ** ดูก่อน ท่านทั้งหลาย ท่านจงรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งในเบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องขวางสถานกลางแล้ว จงบรรเทาเสีย จงละเสีย ซึ่งความเพติดเพลิน และความถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น วิญญานของท่านก็จะไม่ตั้งอยู่ในภพดังนี้

คำว่า เบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลาง นั้นทรงแสดงไว้ ๖ นัย คือนัยที่ ๑ อนาคตเป็นเบื้องบน อดีตเป็นเบื้องต่ำ ปัจจุบันเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ ๒ เหล่าธรรมที่เป็นกุศลเป็นเบื้องบน เหล่าธรรมที่เป็นอกุศลเป็นเบื้องต่ำ เหล่าธรรมที่เป็นอัปยากฤตเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ ๓ เทวโลกเป็นเบื้องบน อบายโลกเป็นเบื้องต่ำ มนุสสโลกเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ ๔ สุขเวทนาเป็นเบื้องบน ทุกขเวทนาเป็นเบื้องต่ำ อุเบกขาเวทนาเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ ๕ อรูปธาตุ

เป็นเมืองบน กามธาตุเป็นเมืองต่ำ รูปธาตุเป็นเมืองขวางสถานกลาง นัยที่ ๖ กำหนดแต่พื้นเท้าขึ้นมาเมืองบน กำหนดแต่ปลายผมลงไปเป็นเมืองต่ำ ส่วนท่ามกลางเป็นเมืองขวางสถานกลาง เมื่อท่านมาสำคัญหมายรู้เมืองบน เมืองต่ำ เมืองขวางสถานกลาง ทั้ง ๖ นัยนี้แล้ว เมื่อยังใดอย่างหนึ่ง ฟังบรรเทาเสียซึ่ง**นันทิ** ความยินดี เพลิดเพลิน และ**อภินิเวส** ความถึมนั่นด้วยตันทาและทัญญูในเมืองบน เมืองต่ำ เมืองขวางสถานกลาง เสียให้สิ้นทุกประการ แล้ววิญญานของท่านจะไม่ตั้งอยู่ในภพและปฏนภพอีกเลย เมื่อบุคคลมารู้ชัดด้วยญาณจักขุในส่วนเมืองบน เมืองต่ำ เมืองขวางสถานกลาง ไม่ให้ตันทาเข้าไปในภพน้อยภพใหญ่ มีญาณหยั่งรู้ในอริยสัจ ๔ เป็นผู้ไม่มีกังวล คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และทุจริตต่างๆ ละกังวลทั้งปวงเสียแล้ว **กามภเว อสตุต** ก็เป็นผู้ไม่ข้องเกี่ยวพัวพันในวัตรุกามและกิเลสกามในกามภพ และปฏนภพอีกเลย ท่านนั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะห้วงลึกที่กตสัตว์ให้จมอยู่ในวัฏฏสงสาร **โอฆะ** นั้น ๔ ประการคือ ๑) กามโอฆะ ๒) ภวโอฆะ ๓) ทิฏฐิโอฆะ ๔) อวิชชาโอฆะ **ติณฺณ จ ปรี** ท่านนั้นย่อมข้ามห้วงทั้ง ๔ ไปยังฝั่งปากโน้น คือ พระนิพพานธรรม **อชีณ** เป็นผู้ไม่มีตะปูคือกิเลสเป็นเครื่องตรึงแล้ว กิเลสทั้งหลายที่เป็นประธาน คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และกิเลสที่เป็นบริวาร มี **โกโธ อุปนาโ** เป็นต้น จนถึง**อกุศลอภิสังขาร** ซึ่งเป็นประหนึ่งตะปูเครื่องตรึงจิตให้แนบแน่นอยู่ ยากที่สัตว์จะหลุดจะถอนให้เคลื่อนให้หลุดได้ เมื่อบุคคลมาละเสียแล้ว ตัดขึ้นพร้อมแล้ว เผลาเสียด้วยเพลิงคือญาณแล้ว เป็นนรชนผู้รู้ผู้ดำเนินด้วยปัญญาอันเป็นเครื่องรู้แจ้งชัด เป็น**เวทญ** ผู้ถึงฝั่งแห่งวิทยาในพระศาสนา นี้ไม่มีความสงสัยในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และปฏิจจสมุปบาทธรรม ปัจจยาการ ย่อมบรรลุถึงวิเวกธรรม คือพระอมฤตนิพพาน ด้วยประการฉะนี้

๒.

สันติธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงซึ่งสันติธรรมแก่โศตกมาณพ จึงตรัสพระคาถาว่า ยม กิณฺณิ สณฺขานาสี โธตก อุทฺธํ อโธ ติโยณฺณปิ มชฺฌเณ เอตํ วิทิตฺวา สงฺโคติ โลเก ภาวภาย มากาลิ ตณฺหํ แปลความว่า ดูกรโธตกะ ท่านมา กำหนดรู้หมายซึ่งอารมณ์อันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นเบื่องบน เบื่องต่ำ เบื่องขวางสถานกลาง ว่าเป็นเครื่องข้องอยู่ในโลก เครื่องเกี่ยวสัตว์ไว้ในโลก ดังนี้แล้ว อย่าได้ทำซึ่งต้นหา ความปรารถนาเพื่อภพน้อยภพใหญ่เลยดังนี้

อธิบายว่า ท่านมารู้แจ้งสัญญาด้วยปัญญาว่าเป็นเครื่องข้องเครื่องติดอยู่ในโลก ดังนี้แล้ว อย่าได้ทำต้นหาความปรารถนาเพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ส่วนคำว่า เบื่องบน เบื่องต่ำ เบื่องขวางสถานกลาง ในพระคาถานั้น ก็มีนัยอธิบายเป็น ๖ นัยเช่นเดียวกับ เรื่องวิเวกธรรมที่กล่าวมาแล้ว

ทรงแสดงที่อาศัยแห่งกิเลสปัญจธรรมมีสัญญาเป็นนิทานว่า **ตัณหา มานะ ทิณฺณิ** อันทำให้สัตว์เนิ่นช้า ๓ ประการนี้ มีสัญญาความสำคัญหมายเป็นเหตุให้เกิด เมื่อบุคคลมาสำคัญหมายในส่วนอดีต อนาคต ปัจจุบัน สุข ทุกข์ อุเบกขา กุศล อกุศล อภัยกฤต สามชาตฺ สามภพ ด้วยประการใดๆ ปัญจสังขารที่ทำให้เนิ่นช้า คือ ตัณหา มานะ ทิณฺณิ บังเกิดกล้าเจริญทวีขึ้นด้วยประการใดๆ ทำให้บุคคลเกิดความ เห็นถือนั่นด้วยตัณหาวา **เอตํ มม** นั่นเป็นของเรา ถือนั่นด้วยมานะว่า **เอโสหฺมสมิ** เราเป็นนั่น ถือนั่นด้วยทิณฺณิว่า **เอโส เม อตฺตนา** นั่นเป็นตัวตนแก่นสารของเรา ดังนี้ แล้วก็ข้องอยู่ในอารมณ์นั้นๆ ด้วยฉันท์หะ รากะ สเนหา อาลัยผูกพันจิตใจไว้ไม่ให้ เปลื้องปลดออกได้ สัญญาอันเป็นนิทานเป็นเหตุเกิดแห่งตัณหา มานะ ทิณฺณิ ก็ดี ตัณหา มานะ ทิณฺณิ อันเกิดแต่สัญญานั้นก็ดี **สงฺโค** เป็นเครื่องข้องเครื่องติดเครื่อง เกี่ยวสัตว์ไว้ในโลกไม่ให้พ้นไปได้ **เอตํ วิทิตฺวา สงฺโคติ โลเก** ท่านรู้แจ้งประจักษ์ว่า สัญญาเป็นเหตุแห่งตัณหา มานะ ทิณฺณิ ตัณหา มานะ ทิณฺณิ มีสัญญาเป็นเหตุดังนี้แล้ว

ท่านอย่าได้ทำตณหา คือความปรารถนาดีนรณด้วยจํานงหวังต่างๆ เพื่อภพน้อย
ภพใหญ่เลย ท่านจงหยั่งญาณรู้ซึ่งด้วยตราฐ คือปัญญา แล้วเห็นประจักษ์แจ้งชัดว่า
เป็นเครื่องผูกจํา เป็นเครื่องเกี่ยวลัดไว้ในโลก ท่านอย่าได้ทำซึ่งตณหาเพื่อภพน้อย
ภพใหญ่เลย ตณหาอันเป็นไปในอาหารวิสัยคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ธรรมารมณ์ แตกต่างโดย**อาการบัญญัติ**เป็น ๓ ประการ คือ กามตณหา ภวตณหา
วิภวตณหา ตณหา ๖ หมู่ตามอารมณ์ สามอย่างตามอาการที่เป็นไปในภพ เป็นธรรม
อันเกิดอีก เกิดขึ้นเป็นไปพร้อมกับทุกข์ คือ **อุปาทานขันธ** ท่านอย่าได้ทำตณหานั้น
เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ท่านจงละตณหานั้นเสีย จงบรรเทาเสีย ทำตณหานั้นให้มี
ที่สุด ท่านจงยังตณหานั้นให้ถึงซึ่งอันจะยังเกิดตามไม่ได้ ท่านจงละตณหานั้นด้วย
สมุจเฉทปหาน เลิศๆ

๓.

อนุปาทาปรินิพพาน

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงอนุปาทาปรินิพพานของพระอริยสาวก
ผู้บรรลุนิพพานด้วยตนสมบัติแก่อุปสีวมาณพ โดยหลักเสียงสัสสสวาหะและ
อุจเฉทวาหะทั้งสองเสีย จึงตรัสพระคาถาว่า

**อจณียตา วาตเวเคน จิตฺตา อตถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ เอวํ มุนิ นาม กายา
วิมุตฺโต อตถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ**

แปลว่า เปลวเพลิงอันกำลังมอดดับไป ย่อมนับไม่ได้ว่าไปไหนฉันใด ท่านผู้เป็น
มุนีพ้นพิเศษแล้วจากนามกาย ย่อมถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้ นับไม่ได้ว่าไปไหนฉันนั้น

วาตา อันว่าลมทั้งหลาย โดยปริยายในนิเทศว่าลมมาแต่ทิศบูรพา ปัจฉิม อุตฺร
ทักษิณ ลมมีรูลี ลมไม่มีรูลี ลมเย็น ลมร้อน ลมอ่อน ลมกล้า ลมเวรัมภา พัดมา
แต่พื้นดินขึ้นไปได้โดยชนหนึ่ง ลมปิกัสสวํ ปิกครุฑ ลมไบताल ลมเปลวเพลิง อันกำลัง
ลมเหล่านั้นพัดแล้วเปลวเพลิงย่อมถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมดับสงบจางไป ย่อมไม่ถึง

ซึ่งอันนับ ย่อมไม่ถึงซึ่งไวยาหาร ว่าเปลวเพลิงไปแล้วยังทึบไฉนๆ ดังนี้ฉันใด บุคคลผู้บรรลุนิพพานด้วยสมาบัติเป็นสมาบัติเป็นสมาบัติเป็นผู้พ้นวิเศษแล้วจากรูปกายในกาลก่อนเป็นปกติ ให้มรรคที่ ๔ เกิดขึ้นในสมาบัตินั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วจากนามกายอีก เพราะความที่พ้นแห่งนามกายอันท่านได้กำหนดรู้แล้วเป็นอุทกาทิภาควิมุตติ พ้นวิเศษแล้วจากส่วนสอง ด้วยส่วนสองเป็นชีณาสวรรค์อันถึงซึ่งอันไม่ตั้งอยู่คืออนุภาทปรินิพพาน แล้วตรัสพระคาถาต่อไปว่า

**อตถิ ตสฺส น ปมาณมตฺติ เยน น วชฺชํ ตํ ตสฺส นตฺติ สพฺเพสฺส สมฺมุตฺเตสฺส
สมฺมุตฺตา วาทปถาปิ สพฺเพ**

แปลว่า สิ่งสภาวะเป็นประมาณของพระชีณาสวรรค์คงคตดับแล้วย่อมไม่มี บุคคลทั้งหลายจะพึงกล่าวว่าท่านนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นของท่านก็ไม่มี ธรรมทั้งหลายมีขั้นเป็นต้น อันพระชีณาสวรรค์พร้อมแล้ว แม้ทางแห่งวาทะทั้งปวงที่บุคคลจะพึงกล่าว พระชีณาสพท่านก็ตัดขึ้นพร้อมแล้ว

สิ่งสภาวะอันเป็นธรรมนั้น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมไม่มีแก่ท่าน ท่านละเสียแล้ว ตัดขึ้นพร้อมแล้ว ท่านเผาเสียด้วยเพลิงคือญาณแล้ว เมื่อขั้นอายตนะ ธาตุ คติ อุบัติ ปฏิสนธิ ภพสังขาร และวัฏฏะ ท่านถอนขึ้นเสียสิ้นแล้ว ตัดเสียขาดแล้ว มีอันไม่บังเกิดต่อไปเป็นธรรมดา วาทะอันเป็นคลองเป็นทางที่จะพึงกล่าวด้วยกิเลสและขั้น และอภิสังขาร ท่านเพิกถอนสละละวางเสียสิ้นทุกประการแล้ว ด้วยประการฉะนี้

๔.

ปริญญา ๓ ประการ

การกำหนดรู้ตถะหานั้น กำหนดรู้ด้วยปริญญา ๓ ประการ คือ

(๑) **ญาตปริญญา** คือ ความกำหนดรู้ชัดเจนว่า นี้รูปตถะหานี้ สัททตถะหานี้ คันธตถะหานี้ รสตถะหานี้ โสภณตถะหานี้ ภูมิฐัพพะตถะหานี้ มมตถะหานี้ อย่างนี้แลชื่อว่า ญาตปริญญา

(๒) **ตีสณปริณญา** นั่นคือ ภิกษุกระทำตันทะทั้ง ๖ ให้เป็นอันตนรู้แล้ว พิจารณาใคร่ครวญซึ่งตันทะโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคเสียตาง เป็นต้นอย่างนี้แลชื่อว่า ตีสณปริณญา

(๓) **ปหานปริณญา** นั่นคือ ภิกษุมานิยามใคร่ครวญละแล้ว ละเสียซึ่งตันทะ บรรเทาเสีย ถอนเสีย และกระทำให้สิ้นไป ให้ถึงซึ่งความไม่เป็นต่อไป อย่างนี้แลชื่อว่า ปหานปริณญา

๕.

อาสวะ ๔ ประการ

อนาสวา ผู้ซึ่งว่าไม่มีอาสวะ คือไม่มีอาสวะ ๔ ประการ ได้แก่ ๑. กามาสวะ ๒. ภวาสวะ ๓. ภิณฐาสวะ ๔. อวิชชาสวะ บุคคลผู้ใดมาละเสีย ตัดเสียขาดแล้ว ซึ่งอาสวะทั้งหลายเหล่านั้นมิให้มันบังเกิดขึ้นได้ต่อไป ผู้นั้นเป็นอนาสวะ คือผู้ไม่มีอาสวะแล

๖.

อตตานุกิณฺณิ

อตตานุกิณฺณิ วุจฺจติ วิสตีวตฺถก สกฺกายกิณฺณิ สกฺกายกิณฺณิอันมีวัตถุ พุทฺธบัณฺฑิต เรียกว่า อตตานุกิณฺณิ ความตามเห็นซึ่งอาตมะตัวตนได้ในชั้น ๕ ชั้น ๔ วัตถุ บรรจบเป็นวัตถุ ๒๐ ทิศ ถือปุณฺณผู้ไม่ได้สดับฟัง ณ โลกนี้

- (๑) **รูป อตฺตโต สมฺนุสฺสติ** เห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง
- (๒) **รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ สมฺนุสฺสติ** เห็นตนเป็นรูปบ้าง
- (๓) **อตฺตานิ วา รูป สมฺนุสฺสติ** เห็นรูปมีในตนบ้าง
- (๔) **รูปสฺมี วา อตฺตานํ สมฺนุสฺสติ** เห็นตนมีในรูปบ้าง ดังนี้

แม้ในเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีวัตถุอย่างละ ๔ เช่นเดียวกัน จึงบรรจบเป็นลักกายทวิภูติ ๒๐ วัตถุ ด้วยประการฉะนี้

เมื่อบุคคลตรัสรู้ริยสัจ ๔ ประชุมลงในขณะจิตอันเดียวได้แล้วชื่อว่า เป็นผู้ละลักกายทวิภูติ เมื่อบุคคลใดมาเช่นฆ่าซึ่งอัตตานุทวิภูติ คือความเห็นผิดว่าเป็นอัตตาตัวตนลงเสียได้แล้ว ก็จะเป็นบุคคลผู้ข้ามมฤตยูความตายเสียได้ **เอว โลก อเวกชนตัม จจฺจราชา น ปสฺสตี** เมื่อบุคคลมาเห็นซึ่งโลกทั้งหลาย คือ ชันธโลก อายตนโลก และธาตุโลก โดยความเป็นของสูญ สังหารอัตตานุทวิภูติลงเสียได้อย่างนี้ มฤตยูราช คือความตายย่อมไม่เห็น เพราะบุคคลผู้นั้นพ้นสัตว์วิสัยเสียแล้ว มัจจุราชย่อมไม่เห็น ซึ่งผู้นั้น ผู้นั้นย่อมถึงพระนิพพาน ธรรมอันไม่เป็นวิสัยแห่งมฤตยูราช ล่วงวิสัยมฤตยูราชเสียได้ด้วยประการฉะนี้

๗.

สังสารทุกข์

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาซึ่งสังสารทุกข์ไว้ว่า สังสارهการท่องเที่ยวเกิดตายของสัตว์เปรียบเหมือนสระ คือเป็นโอกาสที่เกี่ยวที่ลงของสัตว์ทั้งหลาย

สโรติ วุจฺจติ สํสาโร ก็ที่ท่านเรียกว่า **สังสاره** นี้หมายถึงความท่องเที่ยวไปด้วยการบังเกิดและจุติ **อาคมนํ** การมาสู่โลกนี้ **คมนํ** การไปสู่โลกหน้า **คมนาคมนํ** ทั้งไปและมา **กาลํ** กาลกิริยา คือ มรณะชาติชีวิตอินทรีย์ **คติ** ความไป **ภาวภาโว** ภพน้อยภพใหญ่ **จุติ** ความเคลื่อนจากภพ **อุปฺปตฺติ** ความเข้าถึงอภิปภพ **นิพฺพตฺติ** ความปรากฏชัดแห่งขั้น **ชาติ** ความเกิด **ชรา** ความแก่ **มรณํ** ความตาย

ความท่องเที่ยว บังเกิด กำเนิด เกิด แก่ ตาย อันเป็นประหนึ่งโคถูกสวมคอเข้าไว้ในแอกฉะนั้น ได้ชื่อว่า **สังสاره** คือ เลือกไต่ด้นไป ซึ่งแสดงไว้ว่า **ขนฺธานํ ปฏิปาทิยา ธาตุอายตนา นนฺจ อนฺโนจฺจินฺนํ ฆฏฺฐมานา สํสาโรติ วุจฺจติ** ลำดับแห่งขั้นธาตุและอายตนะทั้งหลายเป็นไปอยู่ไม่ขาดสาย ผู้รู้ท่านกล่าวว่า **สํสาโร** คือ ความเลือกชานท่องเที่ยวไป

สังสารนี้ เมื่อจะกำหนดนามในสาคร ๔ เป็นดังนี้ คือ สังสารสาคร ๑ ชลสาคร ๑
นยสาคร ๑ ญาณสาคร ๑ สังสารสาคร ชื่อว่า **สโร** คือ สังสาระเปรียบเหมือนสระ

บทว่า **มขฺเณ สรฺสฺมิ ติฏฺฐจํ** นั้นแสดงว่า สระสังสาระสาครนี้เป็นมัธยมสถานกลาง
เพราะว่าที่สุดเบื้องต้นและที่สุดเบื้องปลายแห่งสังสาระนั้นอันบุคคลหาทั่วรู้ชัดไม่
ในเงื่อนไขเบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งสังสาระนั้นไม่ปรากฏ จึงเป็นมัธยมสถานกลาง
ด้วยประการฉะนี้

มขฺเณ สํสาเร สตฺตา จิตา ก็แลสัตว์ทั้งหลายได้ตั้งอยู่แล้วในสังสาระอันเป็น
สถานกลาง ซึ่งเกิดโอฆะห้วงน้ำใหญ่ท่วมท้น คือ ๑ กามโอฆะ ๒ ภวโอฆะ ๓ ทิฏฐิโอฆะ
๔ อวิชชาโอฆะ โอฆะทั้ง ๔ แต่ละอย่างๆ อาศัยปัจจัยนั้นๆ แล้วเกิดขึ้นเจริญทวีมากขึ้น
เป็นห้วงพัดพาสัตว์ให้เพียบด้วยทุกข์ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในสระสังสาระนั้น
ถูกภัยใหญ่เบียดเบียนร่ำไป **ภัยใหญ่** คือ **ชาติ** ความเกิด **ชรา** ความแก่ **พยาธิ**
ความเจ็บป่วยไข้ **มรณ** ความตายแตกขาดแห่งชีวิตตินทรีย์ **ทุกข์** ความทุกข์กาย
ลำบากใจ เหล่านี้แหละเป็นภัยใหญ่หลวงหนักเมื่อเคลื่อนกล่นอยู่ในสระสังสาระ
ชรามจุปเรตานิ เหล่าสัตว์ผู้ตั้งอยู่ ณ สังสาระ อันเป็นสถานกลาง เกิดห้วงและมีภัย
ใหญ่หลวง เป็นสัตว์อันความแก่และความตายแวดล้อมเบียดเบียนเป็นนิตย์
ความแก่และความตาย ท่านกำหนดเป็นประธานแห่งความทุกข์ทั้งหลาย **เอวมา ทิตฺตเก**
โลเก ชราย มรณเณ จ โลกคือชั้นนี้ ชาติอายุตนะ รุ่งเรืองร้อนแต่ต้นเพราะความแก่
และความตายเข้าจุดเผาเหล่าสัตว์ที่ตั้งอยู่ ณ สระสังสาระ อันเป็นสถานกลางเกิดห้วง
และภัยใหญ่หลวงล้อมเบียดเบียนด้วยประการฉะนี้

๘.

เนกขัมมธรรม

เนกขมฺมํ ปสฺส เขมโต ท่านจงเห็น **เนกขัมมะ** โดยความเป็นธรรมเกษมจากโยคะ
ทั้งปวงเถิด

พระนิพพาน ก็ชื่อว่า **เนกขัมมะ** ปฏิปทาที่จะให้สัตว์ถึงพระนิพพานก็ชื่อว่า **เนกขัมมะ นิพพานคามินีปฏิปทา** ชื่อว่าเนกขัมมะ นั่นคือ **สัมมาปฏิปทา** ปฏิบัติดำเนินกาย วาจา จิต ชอบ **อนุโลมปฏิปทา ปฏิบัติอนุโลม** แก่ธรรมนั้น **อปจฺจนิกปฏิปทา** ปฏิบัติไม่เป็นข้าศึกแก่พระนิพพาน **อนุวตฺตปปฏิปทา** ปฏิบัติไปตามเนื้อความแห่งพระนิพพาน **ธมฺมานุธมฺมปฏิปทา** ปฏิบัติซึ่งธรรมอันสมควรแก่โลกุตตรธรรม คือบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ รักษาवारในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในโภชนะ ประกอบตามซึ่งธรรมของผู้ตื่นอยู่ คือ สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อัฏฐังคิกมรรค ๘ นิพพานคามินีปฏิปทามีศีลสังวรเป็นต้นนี้ชื่อว่า **เนกขัมมธรรม** เป็นเบื้องต้นที่จะให้บรรลุถึงเนกขัมมะคือพระนิพพาน **ปสฺสิตวา** เมื่อบุคคลมาเห็นแล้วเลือกแล้วให้มีการแจ้ง แล้วกระทำให้ปรากฏแล้วซึ่งเนกขัมมะคือพระนิพพานอันเป็นธรรมเกษม ย่อมพ้นทุกข์ทั้งปวง เป็นผู้ปลอดภัยในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อแล

๙.

อุปสันตบุคคล

สิ่งอันใดหรืออารมณ์อันใดที่ได้ยึดไว้แล้ว จับต้องแล้ว ถือมันแล้ว ด้วยอำนาจ ตัณหา มานะ และ ทิฏฐิ อันมีอยู่ในสันดาน สิ่งอันนี้หรืออารมณ์อันนี้ ท่านพึงสละวางเสีย พึงปลดเปลื้องเสียให้สิ้น พึงละเสีย พึงบรรเทาเสีย พึงกระทำให้มีที่สุด พึงให้ถึงซึ่งอันบังเกิดตามไม่ได้ **มา เต วิชฺชตุ กิณฺจนํ** กังวลในภายหลัง อย่าให้มีในสันดาน **มชฺฌเ เจ โน คเหสุสฺสิ** ท่านอย่าได้ถือเอา ณ ท่ามกลาง **อุปสนฺโต จริสุสฺสิ** ท่านก็จักเป็นคนสงบระงับแล้วเที่ยวอยู่

๑๐.

กุมารกัสสปะ เทวตาปุจฉิต ปัญหาพยากรณ์

ปัญหาว่า มีจอมปลวกแห่งหนึ่ง กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นเปลว ฯลฯ พราหมณ์สั่งให้ศิษย์ชื่อ สุเมธ ชูด้วยคัสตรา สิ่งเหล่านี้ได้แก่อะไร?

พระพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า จอมปลวก ได้แก่ ร่างกายอันเจือด้วยลัมภวธาตุของมารดาบิดาและมหาภูตธาตุทั้ง ๔ จึงเกิดมีขึ้นได้ กลางคืนเป็นคว้น หมายถึงการตรัสรู้ที่นึกคิดของบุคคล กลางวันเป็นเปลว หมายถึงการประกอบกิจการงานตามที่ตั้งใจไว้ของบุคคล พราหมณ์ ได้แก่ พระตถาคต สุเมธ ได้แก่ ภิกษุผู้มีปัญญาดีในพระธรรมวินัยนี้ การชู หมายถึงความเพียร คัสตรา หมายถึงอริยปัญญาญาณอันสามารถประหารกิเลสได้ในแล้ว

๑๑.

เหตุเกิดความเพียร

เมื่อความเพียรจะเกิดขึ้นก็เพราะ สังเวควัตถุเบื้องต้น ๘ ประการ คือ ชาติทุกข์ ๑ ชราทุกข์ ๑ พยาธิทุกข์ ๑ มรณทุกข์ ๑ อภัยทุกข์ ๑ อดีตทุกข์ ๑ อนาคตกทุกข์ ๑ อาหารคเวลีทุกข์ ๑

ภทเทกัรตตสูตร

สมัยสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับที่พระเชตวนาราม กรุงสาวัตถี ได้ตรัสภทเทกัรตตสูตรแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ผู้มีปัญญาไม่ควรให้สิ่งล่วงไปแล้วมาตาม ไม่ควรหวังสิ่งซึ่งยังไม่มาถึง เพราะว่สิ่งใดล่วงพ้นไปแล้ว สิ่งนั้นอันเราละเสียแล้ว อื่น สิ่งใดซึ่งยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็ยังไม่มาถึง เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาจึงไม่ควรให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้วมาตาม ไม่ควรหวังสิ่งซึ่งไม่มาถึง ก็ผู้มีปัญญาได้มาเห็นธรรมซึ่งเป็นปัจจุบัน เกิดขึ้นจำเพาะหน้าแจ้งชัดอยู่ในที่นั้นๆ ความเห็นแจ้งธรรมซึ่งเป็นปัจจุบันของท่านนั้นไม่ถาวร ไม่กำเริบด้วยดี ผู้มีปัญญาอันมาได้ความเห็นแจ้งในธรรมซึ่งเป็นปัจจุบัน อันไม่ถาวรและไม่กำเริบด้วยดีแล้ว ควรเจริญความเห็นนั้นไว้เรื่อยๆ ความเพียรเผากิเลสให้เราร้อนอันผู้มีปัญญาควรริบทำลายในวันทีเดียว ใครจะพึงรู้ว่าความตายจะมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่กลัวความหนาวเหนียว ความผูกพันกับด้วยมฤตยู ความตาย ซึ่งมีเสนาใหญ่โตนั้นไม่ได้เลย เพราะฉะนั้น ความเพียรเผากิเลสให้เราร้อนอันผู้มีปัญญาควรทำลายในวันทีเดียว นักปราชญ์ผู้สงบระงับย่อมกล่าวสรรเสริญผู้มีปัญญาซึ่งมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ มีความเพียรเผากิเลสให้เราร้อน ไม่เกียจคร้าน ขยันหมั่นเพียรทั้งกลางวันและกลางคืนอย่างนี้ ผู้นั้นแล้วผู้มีราตรีเดียวเจริญ ดังนี้ เมื่อตรัสอุเทศนี้จบแล้วจึงตรัสวิภังค์ต่อไปว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้วมาตามอยู่เป็นไฉน? บุคคลมาคิดว่า ฌ กาลล่วงไปแล้ว เมื่อก่อนเราได้เป็นผู้มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างนี้ๆ แล้ว นำความเพลิตเพลิตในขันธ มีรูปขันธ เป็นต้น ซึ่งล่วงไปแล้วนั้นมาตามอยู่ ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แลชื่อว่าบุคคลให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้วมาตามอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลไม่ให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้วมาตามอยู่เป็นไฉนเล่า? บุคคลมาคิดว่า ฌ กาลไกลล่วงไปแล้ว เราได้เป็นผู้มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างนี้ๆ แล้วไม่นำความเพลิตเพลิตในขันธ มีรูปขันธ เป็นต้น ซึ่งล่วงไปแล้วนั้นมาตามอยู่ ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แล ชื่อว่าบุคคลไม่ให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้วมาตามอยู่ เบื้องหน้าก็ไม่ปรารถนาไม่ให้มาตามอยู่ และ

ปัจจุบันก็ไม่ให้มาตามอยู่ ไม่ถือว่าเราว่าเขา ชื่อว่าไม่อ่อนแออยู่ในธรรมทั้งหลาย พระอริยสาวกและสัตบุรุษ ท่านไม่ตามเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตัวตนบ้าง ไม่ตามเห็นตัวตนว่ามีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ บ้าง ไม่ตามเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในตัวตนบ้าง ไม่ตามเห็นตัวตนในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ บ้าง ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แลชื่อว่า บุคคลไม่อ่อนแอ อยู่ในธรรมทั้งหลายซึ่งเกิดขึ้นจำเพาะหน้าจะนี้แล

๑๓.

พหุเวทนิยสูตร

สูตรนี้ว่าด้วยเวทนา เวทนา ๒ นั้นคือ เวทนาทางกายอย่าง ๑ เวทนาทางจิต อย่าง ๑ เวทนา ๓ นั้น คือ สุข ๑ ทุกข์ ๑ อุเบกขา ๑ เวทนา ๕ นั้นคือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ โสมนัสสเวทนา ๑ โทมนัสสเวทนา ๑ อุเบกขาเวทนา ๑ เวทนา ๖ อย่าง นับตามทวาร ๖ เวทนา ๑๘ เวทนา ๓๖ เวทนา ๑๐๘

๑๔.

พึงเป็นคนมีสติ

อย่าถือนั่นกังวลในโลกทั้งปวง ความเลื่อมปัญญา นักปราชญ์ท่านติเตียน ความเจริญปัญญาเลิศกว่าความเจริญทั้งปวง

๑๕.

อนุตตริยะะ ๖

พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กิจทั้งหลาย ไม่มีกิจอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าสิ่งเหล่านี้คือ ความเห็น ๑ ความฟัง ๑ ความได้ศรัทธา ๑ ความศึกษา ๑ ความบำเรอปฏิบัติ ๑ ความระลึก ๑

๑๖.

อปัณณกกรรม

ความสำรวมอินทรีย์ ๖ ไม่ดูด้วยนิมิต ไม่ดูด้วยอนุพยัญชนะ ให้ดูด้วยอสุภนิมิต ความรู้ประมาณในโภชนะ และชาคริยานุโยค ความพากเพียรอย่างผู้ตื่นอยู่ โดยกำหนดเวลาไว้ดังนี้ ตั้งแต่อรุณขึ้นไปตลอดถึงพลบค่ำเวลา ๑ ตั้งแต่ย่ำค่ำไปจนถึงหนึ่งยามเวลา ๑ ยามกลางตั้งแต่ ๔ ทุ่มนอนจนถึง ๘ ทุ่มลุกขึ้น ตั้งแต่มยามกลางล่วงไปแล้วจนตลอดอรุณขึ้นมาใหม่เวลา ๑ แบ่งเวลาเป็นที่ชำระจิตให้บริสุทธิ์ เป็น ๓ เวลาจะให้ผู้ประกอบความเพียรทำอย่างนี้จึงชื่อว่า **ชาคริยานุโยค**

กรรม ๓ ประการ จะให้กำจัดเสียซึ่งอาสวะ เรียกว่า **อปัณณกกรรม** ผู้ปฏิบัติตามชื่อว่าความเพียรไม่ผิดดังนี้

๑๗.

อริยทรัพย์

ลัทธิ ๑ หิริ ๑ โอตตปปะ ๑ พาหุสัจจะ ๑ วิริยะ ๑ สติ ๑ ปัญญา ๑

๑๘.

ธรรมเป็นเหตุเจริญเจโตวิมุตติ

ก. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี อันนี้เป็นไปเพื่อความแก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้แค้น

ข. ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยธรรม เครื่องสำรวมคือปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมารยาท และที่เกี่ยวไปอันสมควรอยู่เป็นนิตย เห็นภัยในโทษ มีประมาณน้อยโดยปกติ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้งหลาย ธรรมอันนี้เป็นไปด้วยดีเพื่อความแก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้แค้น

ค. ภิกษุเป็นผู้พากระเทียมหมั้น ไม่ทอดธุระในการกุศล ธรรมอันนี้เป็นไปเพื่อความ
แก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติ

ง. ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันเห็นความเลื่อมและความดับของ
สังขารทั้งหลาย เป็นปัญญาอย่างประเสริฐ อาจแทงกิเลสได้โดยไม่เหลือ เป็นไปเพื่อความ
สิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นไปเพื่อความแก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติ

๑๙.

สัลเลขกถา

ถ้อยคำเครื่องขัดเกลาภิเลส ๑๐ ประการ คือ เจรถึงความมกน้อย ๑ เจร
ถึงความสันโดษยินดีด้วยของที่มีอยู่ ๑ เจรถึงความสงัด ๑ เจรถึงความไม่ระคน
ด้วยหมู่ ๑ เจรถึงความปรารภซึ่งความเพียร ๑ เจรถึงความสำรวมกายวาจา ๑
เจรถึงความสมาธิความที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว ๑ เจรถึงความรู้
ทั่วถึง ๑ เจรถึงความวิมุตติความพ้นวิเศษ ๑ เจรถึงความวิมุตติญาณทัสสนะ ปัญญาที่รู้
เห็นในวิมุตติ ๑ รวมเป็น ๑๐ ประการดังนี้

๒๐.

วิธีถายถอนกิเลส

พึงเจริญอสุภภาวนาเพื่อละราคะเสีย พึงเจริญเมตตาเพื่อละพยาบาทเสีย พึงเจริญ
อานาปานสติเพื่อเข้าไปตัดวิตกเสีย พึงเจริญอนิจจสัญญาเพื่อถอนอัสสมิมานะเสีย
อนัตตสัญญา ก็พึงเห็นพึงตั้งใจไว้ด้วยดี ความถอนอัสสมิมานะขึ้นเสียได้ เป็นบริณิพพาน
ในทิวฏฐธรรมภาพปัจจุบันนี้ทีเดียว

พหูธาตุกสูตร

ณ กาลใด ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ เป็นผู้ฉลาดในอายตนะ เป็นผู้ฉลาดใน
ปฏิจจสมุปบาทธรรม เป็นแดนอาศัยเกิดขึ้นพร้อม เป็นผู้ฉลาดในฐานะ อฐานะ คือ
สิ่งที่เป็นได้ เป็นไม่ได้ ภิกษุผู้ฉลาดอย่างนี้ นักปราชญ์เรียกว่าเป็นบัณฑิตผู้มีปัญญา
ไต่สวน

ธาตุ ๑๘ คือ จักขุธาตุ ๑ รูปธาตุ ๑ จักขุวิญญาณธาตุ ๑ โสตรธาตุ ๑ สัทธาธาตุ ๑
โสตรวิญญาณธาตุ ๑ ฆานธาตุ ๑ คันธธาตุ ๑ ฆานวิญญาณธาตุ ๑ ชิวหาธาตุ ๑
รสธาตุ ๑ ชิวหาวิญญาณธาตุ ๑ กายธาตุ ๑ โผฏฐัพพธาตุ ๑ กายวิญญาณธาตุ ๑
มโนธาตุ ๑ ัมมธาตุ ๑ มโนวิญญาณธาตุ ๑

ธาตุ ๖ คือ ปรฐ्वีธาตุ ๑ อาโปธาตุ ๑ เตโชธาตุ ๑ วาโยธาตุ ๑ อากาษธาตุ ๑
วิญญาณธาตุ ๑

ธาตุ ๖ อื่นอีก คือ สุขธาตุ ธาตุคือสุข ๑ ทุกขธาตุ ธาตุคือทุกข์ ๑ โสมนัสสธาตุ
ธาตุคือผู้มีใจดี ๑ โทมนัสสธาตุ ธาตุคือผู้มีใจชั่ว ๑ อุเบกขาธาตุ ๑ อวิชชาธาตุ ๑

ธาตุเหล่านี้ คือ กามธาตุ ธาตุคือกาม ๑ เนกขัมมธาตุ ธาตุคือความออกไปจาก
กาม ๑ พยาบาทธาตุ ธาตุคือพยาบาท ๑ อพยาบาทธาตุ ธาตุคือความไม่พยาบาท ๑
วิหิสธาตุ ธาตุคือความเบียดเบียน ๑ อวิหิสธาตุ ธาตุคือความไม่เบียดเบียน ๑
รวมเป็น ๖ ประการ

ธาตุ ๓ เหล่านี้ คือ กามธาตุ ธาตุคือกาม ๑ รูปธาตุ ธาตุคือรูป ๑ อรูปธาตุ
ธาตุคืออรูป ๑ ฯ

ธาตุ ๒ เหล่านี้ คือ สังขตธาตุ ธาตุอันปัจจัยตกแต่ง ๑ อสังขตธาตุ ธาตุอันปัจจัย
ไม่ตกแต่ง ๑ ฯ

ก็อ้ายตนะทั้งหลายที่เป็นภายใน ๖ ที่เป็นภายนอก ๖ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้ฉลาด
ในปฏิจจสมุปบาทธรรม อันมีวิชาเป็นต้น ไปจนถึง **สงฆิตฺเตน ปญฺจุปาทาน ขนฺธปิ
ทุกฺขา** นั้น ย่อมรู้ชัดว่า บุคคลได้บรรลุพระโสดาบันแล้วเป็นคนไม่ถ่อมมัน ปุณฺณชนย่อม
ถ่อมมันในสังขาร ถือว่าตัวตนเราเขาว่าเที่ยงแท้

ธรรมปริยายนี้ชื่อ **พทุฏฺฐกสูตร** ว่าด้วยธาตุมาก เรียกว่า **จตุปรีวัฏฺฐิ** เวียนรอบ ๔ บ้าง
ว่า **ธัมมาทาสา** แวนสองธรรมบ้าง ว่า **มตฺกนฺนุภิก** กลองอมฤตเกรียวบ้าง ว่า **อนุตฺตรสงฺคามวิชย**
เครื่องชนะสงครามอันเยี่ยมบ้าง

๒๒.

พระอภิธรรมปรมัตถสังคหะ

**นมตฺถ สฺวคตฺตสฺสํ สมฺมาสมฺพุทฺทมตฺถํ สสฺสทฺธมฺม คณฺฐตฺตมํ อภิวกาติย ภาสิสฺสํ
อภิธมฺมตถ สงฺคหํ ตตฺถ วุตฺตาทิธมฺมตฺถา จตฺตา ปรมตฺถโต จิตฺตํ เจตสิกํ รูป
นิพฺพานมิตฺติ สพฺพภาติ**

บัดนี้ จะแสดงพระอภิธรรมปรมัตถสังคหะที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคบรม-
ศาสดาจารย์ญาณลัทธิปัญญ ผู้เป็นบรมครูเจ้าได้ตรัสไว้ อันท่านอนุรุธททอาจารย์นำมา
ประพันธ์เป็นคาถา ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

พระอภิธรรมที่พระบรมศาสดาตรัสไว้โดยปรมัตถนัย ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก
รูป นิพพาน เป็นการสรุปรวมยอด รวมสังขตธรรม และอสังขตธรรม ไว้ในที่เดียวกัน

สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง จัดโดยหมวดเป็น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ สงเคราะห์ลงเป็น ๓ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป วิญญาณชั้น
เป็นจิต เวทนา สัญญา สังขาร เป็นเจตสิก รูปชั้นแยกเป็นภูตรูป และอุปาทายรูป
ส่วน **อสังขตธรรม** นั้นได้แก่ พระนิพพาน ซึ่งมีอารมณ์เดียวแห่งด้วยอริยมรรคจิต-
อริยผลจิตแล้ว

จิต แยกเป็น ๔ ประเภทโดยภูมิ คือ กามาวจรจิต ๑ รูปาวจรจิต ๑ อรูปาวจรจิต ๑ โลกุตตรจิต ๑ จิตซึ่งเป็นไปในสันดานของสัตว์ซึ่งเกิดในกามภพ ๑๑ คือ อบายภูมิ ๔ กามสุขคติภูมิ ๗ ชื่อว่า กามาวจรจิต ๕๔ ดวง จิตซึ่งเป็นไปโดยมากในสันดานของสัตว์ซึ่งเกิดในรูปภพชื่อว่า รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง จิตซึ่งเป็นไปโดยมากในสันดานของสัตว์ซึ่งเกิดในอรูปภพชื่อว่า อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง จิตซึ่งข้ามขึ้นจากโลก คือปัญจูปาทานชั้น ๓ ไม่มีอาสวะ ชื่อว่า โลกุตตรจิต คือ อริยมรรคจิต ๔ อริยผลจิต ๔ เป็น ๘ ดวง สิริรวมเป็นจิต ๘๙ ดวง ด้วยประการฉะนี้

เจตสิก ๒๕ ดวง เป็นธรรมเป็นไปในจิต เกิดกับดับพร้อมกับจิต ซึ่งแจกโดยประเภทและอาการแตกต่างกันแห่งหมวดธรรม นับได้ ๒๕ ดวง ด้วยประการฉะนี้

ธรรมสังคหะ ๖ อาการ คือ เวทนา ๖ เหตุ ๖ กิจ ๖ ทวาร ๖ อารมณ์ ๖ วัตถุ ๖ ด้วยประการฉะนี้

ฉันทะ ๖ คือ วัตถุ ๖ ทวาร ๖ อารมณ์ ๖ วิญญูณ ๖ วิธีจิต ๖ วิสยปวัตติ ๖

จตุกกะ ๔ คือ ภูมิจตุกกะ ได้แก่ภูมิทั้ง ๔ คือ อบายภูมิ ๑ กามสุขคติภูมิ ๑ รูปาวจรภูมิ ๑ อรูปาวจรภูมิ ๑ **ปฏิสันธิจตุกกะ** ท่านจำแนกปฏิสันธียออกเป็น ๔ คือ อบายภูมิปฏิสันธิ ๑ กามสุขคติปฏิสันธิ ๑ รูปาวจรปฏิสันธิ ๑ อรูปาวจรปฏิสันธิ ๑ **กัมมจตุกกะ** ท่านแสดงกรรมโดยประเภทแห่งกิจ ๔ คือ ชนกกรรม ๑ อุปถัมภกรรม ๑ อุปปีฬกรรม ๑ อุปฆาตกรรม ๑ ยังกรรมอีก ๔ ประการคือ คุรุกรรม ๑ อาสันนกรรม ๑ อาจิณณกรรม ๑ กตัตตากรรม ๑ อธิบายคุรุกรรมนั้นคือ กรรมหนักฝ่ายบุญ ได้แก่ ฌาณสมบัติ ฝ่ายบาป ได้แก่ อนันตริยกรรมทั้ง ๕ อาสันนกรรมนั้นได้แก่กุศลกิจและอกุศลกิจที่ทำไถ่เวลามรณะ อาจิณณกรรม นั้นได้แก่กุศลและอกุศลที่บุคคลทำอยู่เนืองๆ กตัตตากรรม นั้นได้แก่กุศลและอกุศลที่กำลังอ่อนยังกรรมอีก ๔ ประการคือ ทิฏฐูวาทนียกรรม ๑ อุปปชชวาทนียกรรม ๑ อปรามรณนียกรรม ๑ โอลิกรรม ๑

มรณจตุกกะ ท่านแสดงลักษณะมรณะ ๔ ประการ คือ อายุขยมรณะ ๑ กัมมัขยมรณะ ๑ อุภยัขยมรณะ ๑ อุปัจเฉทกัมมุนามรณะ ๑ ชาติทุกข์เป็นเบื้องต้น ชราพยาธิเป็นท่ามกลาง มรณทุกข์เป็นเบื้องปลาย

รูปสังคหะสังเขป ๕ ประการ คือ สมุทเทศนัย ๑ วิกาคนัย ๑ สมุฏฐานนัย ๑ กลาปนัย ๑ ปวัตติกนัย ๑ อธิบายว่าลักษณะที่แสดงรูปโดยย่อชื่อว่า **สมุทเทศนัย** วิธีจำแนกรูปทั้งปวงโดยส่วนหนึ่งๆ ชื่อว่า **วิกาคนัย** วิธีแสดงปัจจัยที่เป็นเหตุให้เกิดรูปมีกุศลากุศลเป็นต้น ชื่อว่า **สมุฏฐานนัย** วิธีแสดงรูปบรรดาที่เกิดดับพร้อมกันเป็นหมู่เป็นแผนกมีจักขุทสกะเป็นต้น ชื่อว่า **กลาปนัย** วิธีแสดงความเป็นลำดับแห่งภพและกาลของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า **ปวัตติกนัย**

นิพพาน ปน โลกุตตร อสงขต ก็นิพพาน บัณฑิตกล่าวว่า โลกุตตรธรรม สังขตธาตุไม่มีเครื่องปรุงเป็นของบริสุทธ์ ไม่มีเรื่องเกิดและดับ พระนิพพานนั้นเป็นธรรมชาติอันบุคคลจะพึงทำให้แจ้งได้ด้วยอริยมรรคญาณทั้ง ๔ เมื่ออริยมรรคธรรมเกิดขึ้นแล้วจึงเห็นพระนิพพาน เอกวิธมปิ พระนฤพาน นั้นเมื่อกล่าวโดยสภาพก็มีอย่างเดียวกัน เพราะเหตุฉะนั้นแหละ พระนิพพานนี้จึงเป็นเอกปฏิวะชาภิสมัย ตรัสรู้ได้ในขณะจิตเดียว ด้วยประการฉะนี้

สมุจจัยสังคหะ ๔ คือ อกุศลสังคหะ ๑ มิสกสังคหะ ๑ โพธิปักขิยสังคหะ ๑ สัพพัตถสังคหะ ๑ อกุศลสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เป็นอกุศลเป็นอาการ ๓๕ มิสกสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมทั้งกุศลและอกุศลเจือปนกัน โพธิปักขิยสังคหะ นั้นท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งปัญญา เครื่องตรัสรู้ ๓๗ ประการ สัพพัตถสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์ธรรมส่วนที่เรียกว่า ชันธ์ อายตนะ ธาตุ อริยสัจ

จะแสดง **สมุจจัยสังคหะ** ตามที่ได้ยกนิเชบปขึ้นตั้งไว้นั้นสืบไป

ใน **อกุศลสังคหะ** นั้น ท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เปือกุศลสังกิเลส ๗ หมวด คือ อาสวะ ๔ โอฆะ ๔ โยคะ ๔ คันถะ ๔ อุปาทาน ๔ นิรวรณ ๕ สังโยชน์ ๑๐

ใน **มิสกสังคหะ** นั้น ท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เจือกันทั้งกุศล อกุศล เป็น ๗ หมวด คือ ธาตุ ๖ หมวด ๑ องค์ฌาน ๕ หมวด ๑ आयตนะ ๑๒ หมวด ๑ อินทรีย์ ๒๒ หมวด ๑ พละ ๕ หมวด ๑ อธิปติ ๔ หมวด ๑ อาหาร ๔ หมวด ๑

ใน **โพธิปักขิยสังคหะ** นั้น ท่านสงเคราะห์ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งโพธิญาณ ๗ หมวด คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

ใน **ลัทธิสังคหะ** นั้น ท่านสงเคราะห์ธรรมที่ไม่ได้เรียกว่าสัตว์ บุคคล จัดไว้ ๕ หมวด คือ ชันธ ๕ อุปาทานชันธ ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจ ๔

จะแสดงปัจจัยสังคหะปริเนทที่ ๘ สืบไป

ปัจจัยสังคหะ นี้ ท่านสงเคราะห์ซึ่งธรรมปัจจัยตามนัย ๒ ประการ คือ ปฏิจจสมุปบาทปัจจัยนัย ๑ สมันตมหาปัฏฐานปัจจัยนัย ๑ นัยอันใดที่พระบรมครู สัพพัญญูเจ้าตรัสเทศนาไว้ในปฏิจจสมุปบาทธรรม นัยอันนั้นชื่อว่า **ปฏิจจสมุปบาทนัย** นัยอันใดซึ่งพระองค์ตรัสเทศนาไว้ในพระคัมภีร์สมันตมหาปัฏฐาน นัยอันนั้นชื่อว่า **ปัฏฐานนัย**

ในปัจจัยสังคหะนี้ พระอรรถกถาจารย์ยกเอานัยทั้งสองประการนั้นประชุมกัน แสดงออกให้พิศดารเพื่อให้สาธุชนได้ทราบ ว่า ธรรมเหล่านี้เป็นปัจจัย ธรรมเหล่านี้เกิดแต่ปัจจัย โดยนัยพระบาลีในปฏิจจสมุปบาทธรรมว่า **อวิชชา ปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารา ปจฺจยา วิญฺญาณํ** ดังนี้ เป็นต้น มีเนื้อความว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาน วิญญานเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกปริทเวะ ทุกขโทมนัส อุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายย่อมอาศัยเหตุปัจจัยต่อๆ กันด้วยประการฉะนี้

ใน **ปฏิกฐานัย** นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาจำแนกปัจจัย ๒๔ ประการ มีเหตุปัจจัยเป็นต้น มีอวิคตปัจจัยเป็นที่สุด

ก็ **เหตุปัจจัย** นั้นได้แก่ ธรรมเป็นเหตุ เป็นคำ เป็นมูล ในฝ่ายกุศลมี ๓ คือ อโลภะ ความไม่โลภ อโทสะ ความไม่โกรธ อโมหะ ความไม่หลง ในฝ่ายอกุศลก็มี ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ นี่แหละท่านว่าเหตุปัจจัย

อาร์มมณปัจจัย นั้นได้แก่ อาร์มณทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ อาร์มณทั้ง ๖ นี้ ย่อมเป็นที่ยึดหน่วงแห่งจิตและเจตสิกทั้งปวงอันเกิดขึ้นในทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวารเป็นต้น จึงชื่อว่าอาร์มมณปัจจัย

อธิปัตติปัจจัย นั้นได้แก่ ธรรมอันเป็นอุปการะด้วยความเป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลาย อันเนื่องกัน **อนันตรปัจจัย** แล **สมนันตรปัจจัย** นั้นได้แก่ ธรรมอันบังเกิดก่อนแล้วจึงเป็นอุปการะปัจจัยให้โอกาสแก่ธรรมอันบังเกิดภายหลัง หาธรรมอื่นขึ้นในระหว่างมิได้ **สหชาติปัจจัย** นั้นได้แก่ ธรรมอันเป็นอุปการะด้วยความเป็นของเกิดขึ้นพร้อมกัน ประหนึ่งเปลวประทีปกับแสงสว่างอันเกิดพร้อมกันฉะนั้น **อัญญมัญญปัจจัย** นั้นได้แก่ ธรรมที่เกิดอาศัยกันและกันจึงตั้งอยู่ได้ ดังไม้สามท่อนอันอิงอาศัยกันและกันฉะนั้น

นิสสัยปัจจัย นั้นได้แก่ ธรรมอันเป็นอุปการะคือที่อาศัย ประหนึ่งแผ่นดินเป็นที่อาศัยแห่งต้นไม้แลภูเขาฉะนั้น **อุปนิสสัยปัจจัย** นั้นได้แก่ ธรรมอันเป็นอุปการะ คือเป็นอุปนิสสัยติดตามตน **ปุเรชาติปัจจัย** นั้นได้แก่ รูปธรรมอันเกิดขึ้นก่อนแล้วเป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกอันบังเกิด ณ ภายหลัง **ปัจฉาชาติปัจจัย** นั้นได้แก่ จิตและเจตสิกอันเกิดภายหลัง แล้วเป็นอุปการะแก่รูปอันเกิดก่อน **อาเสวนปัจจัย** นั้นได้แก่ ชวนจิตอันมีชาติเสมอกันย่อมให้กำลังในกิจที่เป็นบุญและบาปทุกประการ **กัมมปัจจัย** นั้นได้แก่ กุศลและอกุศลอันเป็นปัจจัยให้สำเร็จผลคือสุขและทุกข์แก่สัตว์ **วิปากปัจจัย** นั้นได้แก่ วิปากจิตอันบังเกิดเป็นอุปการะแก่สัตว์อันเสวยสุขและทุกข์ **อาหารปัจจัย** นั้นได้แก่ อาหาร ๔ ประการ คือ ผัสสาหาร ๑ มโนสัณฺญาเจตนาหาร ๑ วิญญาณาหาร ๑ กวฬิงการาหาร ๑ **อินทริยปัจจัย** นั้นได้แก่ ปสาทรูปทั้ง ๕ มีจักขุปสาทเป็นต้น เป็นใหญ่ในที่จะกระทำ

ให้วิญญาณทั้ง ๕ เป็นไปในอำนาจ หรือรูปชีวิตินทรีย์เป็นใหญ่ในที่จะกระทำให้กำลังรูป ประพฤติเป็นไปในอำนาจ **ฉานปัจจัย** นั้นได้แก่ องค์ฉานมีวิตกวิจารณ์เป็นต้น เป็นปัจจัยให้กำลังแก่นามและรูป **มคคปัจจัย** นั้นได้แก่ มรรคมงคล ๘ ประการ ทั้งฝ่าย โลเกียและโลกุตตระเป็นปัจจัยให้กำลังแก่นามธรรมและรูปธรรมอันเกิดพร้อมกัน **สัมปยุตตปัจจัย** นั่นคือ จิตและเจตสิกอันเป็นปัจจัยแก่กัน เกิดกับดับพร้อมกัน มีอารมณ์ เป็นอันเดียวกัน **วิปยุตตปัจจัย** นั่นคือ รูปธรรมกับนามธรรมอันไม่ประกอบกัน มิได้ระคนกัน **อตถิปัจจัย** นั่นคือ รูปธรรมนามธรรมที่ยังไม่ดับ ย่อมเป็นปัจจัยให้กำลัง แก่กัน **นตถิปัจจัย** คือ นามและรูปดับแล้ว มีปัจจัยให้บังเกิดต่อไปในเบื้องหน้า **วิคตปัจจัย** นั้นมีเนื้อความเหมือนนตถิปัจจัย **อวิคตปัจจัย** นั้นก็มีเนื้อความเหมือนอตถิปัจจัย การที่ ตรัสพญฺชนะได้ต่างกันแต่เนื้อความเป็นอย่างเดียวกันนั้น ก็ด้วยทรงอนุโลมตาม อริยาคัยของเวไนยสัตว์ที่ควรรู้ได้ด้วยอรรถพญฺชนะประการใด ก็ทรงภาษิตไว้ด้วย ประการนั้นจะนั้นแล

จะแสดงกรรมฐานภาวนาต่อไป กรรมฐานภาวนามี ๒ ประการ คือ สมถกรรมฐาน ภาวนา ๑ วิปัสสนากรรมฐานภาวนา ๑ ก็ในกรรมฐานสังคหะ ๒ ประการนั้น จะแสดงสมถสังคหะก่อน ก็สมถกรรมฐานนี้มีอารมณ์เป็นเครื่องยึดหน่วงแห่งจิต ทำจิตให้สงบถึง ๔๐ ทศ จัดเป็นหมวดได้ ๗ หมวด คือ กลิน ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปมัณฺญาพรหมวิหาร ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ ธาตุวัตถาน ๑ อรูปกรรมฐาน ๔

ก็สมถกรรมฐานนี้มีอารมณ์มากถึง ๔๐ ทศ นั้นท่านแสดงไว้โดยสมควรแก่จิต ของโยคาวจรบุคคล เพราะบุคคลย่อมมีจิตต่างๆ กันถึง ๖ ประการคือ

(๑) **โยคาวจรที่เป็นราคจริต** มากไปด้วยความกำหนัดยินดีในเบญจกามคุณ ควรเจริญอสุภะ ๑๐ และกายคตาสติเป็นอารมณ์ จึงเป็นที่สบาย

(๒) **โยคาวจรที่เป็นโทสจริต** มักโกรธมักประทุษร้าย ควรเจริญพรหมวิหาร ๔ และวรรณกลิน ๔ คือ นีลกลิน ๑ ปิตกกลิน ๑ โลหิตกกลิน ๑ โอทาทกกลิน ๑ จึงเป็นที่สบาย

(๓) - (๔) **โยคาวจรที่เป็นโมหจริต** มักลุ่มหลงมาก กับที่เป็นวิตกจริตมัก
ตรึกตรองมาก ควรเจริญอานาปานสติกรรมฐาน จึงเป็นที่สบาย

(๕) **โยคาวจรที่เป็นสัทธาจริต** มักเชื่อคนพูดง่าย ๆ ควรเจริญพุทธานุสสติ
ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวตานุสสติ จึงเป็นที่สบาย

(๖) **โยคาวจรที่เป็นพุทธิจริต** มากไปด้วยปัญญา ควรเจริญมรณัสสติ อุปमानุสสติ
อาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุธาตุววัตถาน จึงเป็นที่สบาย

ส่วนกรรมฐานที่เหลือ ๑๐ ประการ คือ รูปกสิณ ๔ ได้แก่ ปรุวิ-อาโป-เตโช-
วาโยกสิณ อรูปกสิณ ๒ คือ อาโลกกสิณ และอากาศกสิณ และอรูปกรรมฐาน ๔
ย่อมเป็นที่สบายแก่จริตทั้งปวง

จะแสดงวิปัสสนากรรมฐานสืบไป ในวิปัสสนากรรมฐาน ท่านแบ่งเป็น ๔ ประเภท
คือ วิสุทธิ ๑ วิโมกข์ ๑ อริยบุคคล ๑ สมบัติ ๑

วิสุทธิ นั้นแจกออกเป็น ๗ ประการ คือ สीलวิสุทธิ ๑ จิตตวิสุทธิ ๑ ทิณฺณวิสุทธิ ๑
กัมมวิตรณวิสุทธิ ๑ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ ญาณทัสสนวิสุทธิ ๑

วิโมกข์ นั้นแจกออกเป็น ๓ ประการ คือ สุกญฺตวิโมกข์ ๑ อนิมิตตวิโมกข์ ๑
อัปปณฺหิตวิโมกข์ ๑

บุคคลนั้น ท่านจำแนกออกเป็นอริยบุคคล ๘ จำพวก มีพระโสดาอมรรคบุคคล
เป็นต้น พระอรหันตผลบุคคลเป็นที่สุด

สมบัติ นั้น ท่านจำแนกเป็นรูปสมบัติ ๔ อรูปสมบัติ ๔ เป็นสมบัติ
๘ ประการ ด้วยประการฉะนี้แล

วิธีเจริญกรรมฐานภาวนา

จะแสดงวิธีเจริญกรรมฐานภาวนาเพื่อโยคาวจรกุลบุตรได้อาศัยศึกษาและปฏิบัติสืบไป โยคาวจรผู้ใดจะเจริญกรรมฐานภาวนา พึงตรวจดูจิตของตนให้รู้ชัดว่าตนเป็นคนมีจิตอย่างไรใดแน่นอนก่อน แล้วพึงเลือกเจริญกรรมฐานอันเป็นที่สบายแก่จิตนั้นๆ ดังได้แสดงไว้แล้วนั้นเถิด

อนึ่ง พึงทราบคำกำหนดความดังต่อไปนี้ไว้เป็นเบื้องต้นก่อน คือ **ปริกรรมนิมิต** หมายถึงอารมณ์ของกรรมฐานที่นำมากำหนดพิจารณา **อุคคหนิมิต** หมายถึงอารมณ์ของกรรมฐานอันปรากฏขึ้นใหม่ในทวารขณะที่กำลังทำการเจริญภาวนาอยู่อย่างชัดแจ้งคล้ายเห็นด้วยตาเนื้อ **ปฏิกากนิมิต** หมายถึงอารมณ์ของกรรมฐานอันปรากฏแจ่มแจ้งแก่ใจของผู้เจริญภาวนา ยิ่งขึ้นกว่าอุคคหนิมิต และพึงทราบลำดับแห่งภาวนาดังนี้ **ปริกรรมภาวนา** หมายถึงการเจริญกรรมฐานในระยะแรกเริ่มใช้สติระคองใจกำหนดพิจารณาในอารมณ์กรรมฐานอันใดอันหนึ่ง **อุปจารภาวนา** หมายถึงการเจริญกรรมฐานในขณะที่เมื่ออุคคหนิมิตเกิดปรากฏใหม่ในทวาร **อัปปนาภาวนา** หมายถึงการเจริญภาวนาในขณะที่เมื่อปฏิกากนิมิตปรากฏ จิตเป็นสมาธิแนบเนียน มีองค์ฌานปรากฏขึ้นครบบริบูรณ์

ปริกรรมภาวนาได้ทั่วไปในกรรมฐานทั้งปวง อุปจารภาวนาได้ในกรรมฐาน ๑๐ ประการ คือ อนุสสติ ๘ ตั้งแต่พุทธานุสสติ ถึงมรณัสสติ กับอาหาเรปฏิกูลสัญญาและจตุธาตววัตถาน เพราะเป็นกรรมฐานสุขุมละเอียดยิ่งนัก ส่วนอัปปนาภาวนานั้นได้ในกรรมฐาน ๓๐ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อานาปานสติ ๑ กายคตาสติ ๑ พรหมวิหาร ๔ และอรูปรกรรมฐาน ๔

กรรมฐาน ๑๑ คือ อสุภะ ๑๐ กับกายคตาสติ ๑ ให้สำเร็จเพียง รูปาวจรปฐมฌาน พรหมวิหาร ๓ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ให้สำเร็จรูปาวจรฌานทั้ง ๔ ประการ อุเบกขาพรหมวิหารให้สำเร็จแต่ปัญจมรฐาปนาวจรฌานอย่างเดียว อรูปรกรรมฐาน ๔ ให้สำเร็จแต่อรูปราวจรฌานอย่างเดียว

(๑) วิธีเจริญปฏิภาณ

กุลบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญกรรมฐานภาวนาอันชื่อว่าปฏิภาณ ฟังตัด ปลิโพธกังวลห่วงใยน้อยใหญ่เสียให้สิ้นแล้วไปยังที่เงียบสงัด เพ่งพิจารณาดินที่ตน ตกแต่งเป็นดวงกลืนเป็นอารมณ์ หรือจะเพ่งพิจารณาดินที่แผ่นดินหรือที่ลานข้าว เป็นต้นเป็นอารมณ์ก็ได้ เมื่อจะพิจารณาดินที่ได้ตกแต่งไว้เป็นดวงกลืนนั้น ฟังกำหนด ให้มีที่สุดโดยกลมเท่าตะแกรงกว้างคืบ ๔ นิ้วเป็นอย่างใหญ่ เท่าขอบปากขันเป็น อย่างเล็ก อย่ากำหนดให้ใหญ่หรือเล็กกว่ากำหนดนี้ แล้วฟังกรรมภาวนาว่า **ปฏิภาณ ดินฯ** ดังนี้รำไป ถ้ามีวาสนาบารมีเคยได้สั่งสมอบรมมาแต่ชาติก่อนๆ แล้วก็อาจได้สำเร็จฉฉาน ถ้าหาวาสนาบารมีมิได้ ก็ยากที่จะสำเร็จฉฉานด้วยการเพ่งแผ่นดินอย่างว่านี้ จำจะต้อง ทำเป็นดวงกลืน เมื่อจะทำ ฟังหาดินสีแดงดังแสงพระอาทิตย์แรกอุทัยมาทำ อย่าทำใน ที่คนสัญจรไปมาพลุกพล่าน ฟังทำในที่สงัดเป็นที่ลับที่กำบังดวงกลืนนั้น จะทำตั้งไว้ กะที่ที่เดียวหรือจะทำชนิดยกไปได้ก็ตาม ดินที่จะทำดวงกลืนนั้นฟังชำระให้หมดจด ทำเป็นวงกลมกว้างคืบ ๔ นิ้ว ชัดให้ราบเสมอดังหน้ากลอง ฟังปิดกวาดที่นั้นให้ เตียนสะอาดปราศจากหยากเยื่อเพื่อฝอย แล้วฟังชำระกายให้หมดเหงื่อไคล เมื่อจะ นั่งภาวนาฟังนั่งบนตั่งที่มีเท้าสูง คืบ ๔ นิ้ว นั่งห่างดวงกลืนออกไปประมาณ ๒ ศอกคืบ ฟังนั่งขัดสมาธิเท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง ผินหน้าไปทาง ดวงกลืน แล้วฟังพิจารณาโทษกามคุณต่างๆ และตั้งจิตใจให้ดีในฉฉานธรรมอันเป็น อุบายที่จะยกตนออกจากกามคุณและจะล่วงพ้นกองทุกข์ทั้งปวง แล้วฟังระลึกถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ยังปริดาปราโมทย์ให้เกิดขึ้น แล้วฟังทำจิตให้เคารพรักใคร่ใน พิธีทางปฏิบัติให้มั่นใจว่าปฏิบัติดังนี้ได้ชื่อว่า **เนกขัมมปฏิบัติ** พระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จะได้ละเว้นหามิได้ ล้วนแต่ปฏิบัติดังนี้ทุกๆ พระองค์ ครั้นแล้ว ฟังตั้งจิตว่า เราจะได้เสวยสุขอันเกิดแต่วิเวกด้วยปฏิบัติอันนี้โดยแท้ ยังความอดุทธาหะ ให้เกิดขึ้นแล้วจึงลืมหักขุขึ้นดูดวงกลืน เมื่อลืมหักขุขึ้นนั้น อย่าลืมหักขึ้นให้กว้างนัก จะลำบากหักขุ อนึ่ง มณฑลกลืนจะปรากฏแจ้งเกินไป ครั้นลืมหักขุขึ้นน้อยนัก มณฑลกลืนก็จะไม่ปรากฏแจ้ง จิตที่จะถือเอากลืนนิमितเป็นอารมณ์นั้นก็ย่อหย่อน ห่อถอยเกียจคร้านไป เหตุฉะนี้ ฟังลืมหักขุขนาดส่องเงาหน้าในกระจก อนึ่ง เมื่อเลดู

ดวงกลืนนั้นอย่าพิจารณาสิ พึงกำหนดว่าสิ่งนี้เป็นดินเท่านั้น แต่สื่อดินนั้นจะละเอียด
ก็มีได้เพราะว่าสื่อกับดวงกลืนเนื่องกันอยู่ ดูดวงกลืนก็เป็นอันดูสื่อกับด้วย เหตุฉะนั้น
พึงรวมดวงกลืนกับสื่เข้าด้วยกัน แลดูดวงกลืนกับสื่อนั้นให้พร้อมกัน กำหนดว่าสิ่งนี้
เป็นดิน แล้วจึงปริกรรมภาวนาว่า **ปฐวีๆ ดินๆ** ดังนี้รำไป ร้อยครั้งพันครั้ง เมื่อกระทำ
ปริกรรมภาวนาว่า **ปฐวีๆ** อยู่ นั้น อย่าลืมจักขุเป็นนิตย์ พึงลืมจักขุอยู่หนึ่งแล้ว
หลับลงเสีย หลับลงสักหน่อยแล้วพึงลืมขึ้นมาดูอีก พึงปฏิบัติโดยทำนองนี้ไปจนกว่า
จะได้อุคคหนิมิต ก็กลืนนิมิตอันเป็นอารมณ์ที่ตั้งแห่งจิตในขณะที่เมื่อทำปริกรรมภาวนา
ชื่อว่า **ปริกรรมนิมิต** กิริยาที่ทำการปริกรรมว่าปฐวีนั่นชื่อว่า **ปริกรรมภาวนา** เมื่อตั้งจิต
ในกลืนนิมิตกระทำปริกรรมว่า **ปฐวีๆ** นั้น ถ้ากลืนนิมิตมาปรากฏในมโนทวาร
หลับจักขุลงกลืนนิมิตก็ปรากฏอยู่ในมโนทวาร ดังลืมจักขุแล้วกาลใด ชื่อว่าได้
อุคคหนิมิต ณ กาลนั้น เมื่อได้อุคคหนิมิตแล้ว พึงตั้งจิตไว้ในอุคคหนิมิตนั้นกำหนด
ให้ยิ่งวิเศษขึ้นไป เมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้ก็จะข่มนิวรณ์ธรรมโดยลำดับๆ กิเลสก็จะสงบ
ระงับจากสันดาน สมาธิก็จะแก่กล้าเป็นอุچارสมาธิ ปฏิภาคนิมิตก็จะปรากฏขึ้น
อุคคหนิมิตกับปฏิภาคนิมิตมีลักษณะต่างกัน คืออุคคหนิมิตยังประกอบด้วยกลืนโทษ
คือยังปรากฏเป็นสื่อดินอยู่อย่างนั้น ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏบริสุทธิ์ดังงามดัง
แว่นกระจกที่บุคคลถอดออกจากฝักจากถุงฉะนั้น จำเดิมแต่ปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นแล้ว
นิวรณ์ทั้งสี่ก็จะระงับไป จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุچارสมาธิ สำเร็จเป็นกามาพจรสมาธิภาวนา
เมื่อได้อุچارสมาธิแล้ว ถ้าพากเพียรพยายามต่อขึ้นไปไม่หยุดหย่อนก็จะได้สำเร็จ
อัปปนาสมาธิซึ่งเป็นรูปาวจรฌาน และเมื่อกระทำเพียรจนบรรลุถึงอัปปนาฌานเกิดขึ้น
ในสันดานแล้วก็พึงกำหนดไว้ว่า (๑) เราประพตติวิริยาบถอย่างนี้ๆ (๒) อยู่ในเสนาสนะ
อย่างนี้ๆ (๓) โภชนาหารอันเป็นที่สบายอย่างนี้ๆ จึงได้สำเร็จฌาน การที่ให้กำหนดไว้นี้
เผื่อว่าฌานเสื่อมไปก็จะได้เจริญสืบต่อไปใหม่โดยวิธีเก่า ฌานที่เสื่อมไปนั้นก็จะเกิดขึ้น
ได้โดยง่ายในสันดานอีก ครั้นเมื่อได้สำเร็จปฐมฌานแล้ว พึงปฏิบัติในปฐมฌานนั้นให้
ชำนาญคล่องแคล่วด้วยดีก่อนแล้วจึงเจริญทุติยฌานสืบต่อไป ก็ปฐมฌาน
ที่จะชำนาญคล่องแคล่วด้วยดีต้องประกอบด้วยวลีทั้ง ๕ คือ (๑) **อวัชชนวลี** ชำนาญ
คล่องแคล่วในการนึก ถ้าปรารถนาจะนึกถึงองค์ฌานที่ตนได้ก็นึกได้เร็วพลัน มิได้

เนิ่นช้า มิต้องนานถึงชวนจิตที่ ๔-๕ ตกลง ยังภวังค์จิต ๒-๓ ขณะถึงองค์ฌานที่ตนได้ (๒) **สมาปัชฌาวลี** คือ ชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะเข้าฌาน อาจเข้าฌานได้ในลำดับ อาวัชชนจิต อันพิจารณาซึ่งอารมณ์คือปฏิภาคนิมิตมิได้เนิ่นช้า (๓) **อธิษฐานวลี** คือ ชำนาญในอันดำรงรักษามานจิตไว้มิให้ตกภวังค์ ตั้งฌานจิตไว้ได้ตามกำหนด ปราปรณา จะตั้งไว้นานเท่าใดก็ตั้งไว้ได้นานเท่านั้น (๔) **วุฒฐานวลี** คือชำนาญคล่องแคล่วในการ ออกจากฌาน กำหนดไว้ว่าเวลานั้นๆ จะออกก็ออกได้ตามกำหนด ไม่คลาดเวลาที่ กำหนดไว้ (๕) **ปัจจเวกชนวลี** คือ ชำนาญคล่องแคล่วในการพิจารณาองค์ฌานที่ตนได้ อย่างรวดเร็ว มิได้เนิ่นช้า ถ้าไม่ชำนาญในปฐมฌานแล้วอย่าพึงเจริญทุติยฌานก่อน ต่อเมื่อชำนาญชำนาญคล่องแคล่วในปฐมฌานด้วยวลีทั้ง ๕ ดังกล่าวแล้ว จึงควรเจริญ ทุติยฌานสืบต่อไป เมื่อชำนาญในทุติยฌานจึงเจริญตติยฌาน จตุตถฌาน และ ปฐมฌาน ขึ้นไปตามลำดับ

องค์ของฌานเป็นดังนี้ **ปฐมฌาน** มีองค์ ๕ คือ **วิตก** ความตรึกคิดมีลักษณะ ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์เป็นองค์ที่ ๑ **วิจาร** ความพิจารณามีลักษณะไตรตรองอารมณ์ เป็นองค์ที่ ๒ **ปีติ** เจตสิกธรรมที่ยังกายและจิตใจให้อิ่มเต็มมีประเภท ๕ คือ (๑) **ขุททกปีติ** กายและจิตอึดจนขนพองชูชันทำให้น้ำตาไหล (๒) **ขณิกาปีติ** กายและ จิตอึดมีแสงสว่างดั่งฟ้าแลบปรากฏในจักรุทวาร (๓) **โอกกันติกาปีติ** กายและจิตอึด ปรากฏดั่งคลื่นและละลอกคลื่นทำให้ไหวให้สั่น (๔) **อุพเพกคาปีติ** กายและจิตอึด และกายเบาเลื่อนลอยไปได้ (๕) **ผรณาปีติ** กายและจิตอึดเย็นสบายซาบซ่า นทั่วสรรพางค์กาย ปีติทั้ง ๕ นี้ อันใดอันหนึ่งเป็นองค์ที่ ๓ สุขอันเป็นไปในกายและ จิตเป็นองค์ที่ ๔ และเอกัคคตา ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านไปมา จัดเป็นองค์ ครบ ๕ ฌานที่พร้อมด้วยองค์ ๕ นี้ชื่อว่า ปฐมฌาน ทุติยฌาน มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา ตติยฌาน มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา จตุตถฌาน มีองค์ ๒ คือ เอกัคคตา อุเบกขา นี่จัดโดยฌานจตุกกนัย ถ้าจัดโดยฌานปัญจกนัยเป็นดังนี้ ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ทุติยฌาน มีองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ตติยฌาน มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา จตุตถฌาน มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา ปัญจฌาน มีองค์ ๒ คือ เอกัคคตา อุเบกขา

กุลบุตรผู้เจริญกลืนนี้อาจได้สำเร็จฉนสมบัตินโดยจตุกกนัย หรือปัญจกนัย
ดังกล่าวมานี้

(๒) วิธีเจริญอาโปกลืน

โยคาวจรกุลบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญอาโปกลืน ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมี
เคยได้สั่งสมอาโปกลืนมาแต่ชาติก่อนๆ แล้ว ถึงจะมีได้ตกแต่งกลืนเลย เพียงแต่พอง
ดูน้ำในที่ใดที่หนึ่ง เช่น ในสระในบ่อ ก็อาจสำเร็จอุคคหนิมิตและปฏิกาคนิมิตโดยง่าย
ถ้ากุลบุตรอันหาวาสนาบารมีในอาโปกลืนมิได้พึงเจริญอาโปกลืนในปัจจุบันชาตินี้
ก็พึงทำอาโปกลืนด้วยน้ำที่ใสบริสุทธิ์ เอาน้ำใส่ภาชนะ เช่น บาตรหรือขันให้เต็มเพียง
ขอบปาก ยกไปตั้งไว้ในที่กำบัง ตั้งม้อสี่เหลี่ยมสูงคืบ ๔ นิ้ว กระทำพิธีทั้งปวงโดยทำนองที่
กล่าวไว้ในวิธีเจริญปฐวีกลืนนั้นเถิด คำบริกรรมภาวนาในอาโปกลืนว่า **อาโปๆ น้ำๆ**
พึงบริกรรมดังนี้รำไปร้อยครั้งพันครั้งจนกว่าจะได้สำเร็จอุคคหนิมิต ปฏิกาคนิมิต และ
อัปปนาฉน โดยลำดับ ก็อุคคหนิมิตในอาโปกลืนนี้ปรากฏดุจไหวๆ กระเพื่อมๆ อยู่
ถ้าน้ำนั้นประกอบด้วยกลืนโทษคือเจือปนด้วยเปลือกตมหรือฟอง ก็จะปรากฏใน
อุคคหนิมิตด้วย ส่วนปฏิกาคนิมิตปราศจากกลืนโทษ เป็นดุจกาบข้าวตาลแก้วมณีที่จะ
ประดิษฐานในอากาศ มิฉะนั้น ดุจมณฑลแว่นแก้วมณี เมื่อปฏิกาคนิมิตเกิดแล้ว
โยคาวจรกุลบุตรทำปฏิกาคนิมิตให้เป็นอารมณ์ บริกรรมไปว่า **อาโปๆ น้ำๆ** ดังนี้ จะได้
ถึงจตุตถฉนหรือปัญจฉนตามลำดับ

(๓) วิธีเจริญเตโชกลืน

โยคาวจรกุลบุตรผู้มีวาสนาบารมีเคยเจริญเตโชกลืนมาแล้วในชาติก่อน
เพียงแต่พองเปลวไฟในที่ใดที่หนึ่ง บริกรรมภาวนาว่า **เตโชๆ ไฟๆ** ดังนี้ ก็อาจได้สำเร็จ
อุคคหนิมิตและปฏิกาคนิมิตโดยง่าย ถ้าผู้ไม่เคยบำเพ็ญมาแต่ชาติก่อนปรารถนาจะ
เจริญเตโชกลืน พึงหาไม้แก่นที่สนดีมาตากไว้ให้แห้ง บั่นออกไว้เป็นท่อนๆ แล้วนำไป
ไต้ต้นไม้อหรือในที่ใดที่หนึ่งซึ่งเป็นที่ที่สมควร แล้วกองฟืนเป็นกองๆ ดังจะอบบาตร จุดไฟ
เข้าให้รุ่งเรือง แล้วเอาเลื้อยลำแพน หรือแผ่นหนัง หรือแผ่นผ้า มาเจาะเป็นช่องกลมกว้าง

ประมาณคืบ ๔ นิ้ว แล้วเอาซึ่งไว้ตรงหน้า นั่งตามพิธีที่กล่าวไว้ในปฐูวีกถิน แล้วตั้งจิตกำหนดว่า อันนี้เป็นเตโชธาตุ แล้วจึงบริกรรมว่า **เตโชๆ ไฟๆ** ดังนี้รำไปจนกว่าจะได้สำเร็จอุคคหนิमितและปฏิกากนิमितโดยลำดับไป

อุคคหนิमितในเตโชกถินนี้ ปรากฏดุจเปลวเพลิงลุกไหม้ไหวๆ อยู่เสมอ ถ้ามีได้ทำดวงกถิน พิจารณาไฟในเตาเป็นต้น เมื่ออุคคหนิमितเกิดขึ้น กถินโทษก็จะปรากฏด้วย เช่น ท่อนฟืนที่ไฟติดอยู่ หรือกองถ่าน ถ้า ควัน ก็จะมีปรากฏด้วย ส่วนปฏิกากนิमितปรากฏมีได้ห้วนไหว จะปรากฏดุจท่อนผ้ากำพลแดงอันประดิษฐานอยู่บนอากาศ หรือเหมือนกาบข้าวตาลทองคำ ฉะนั้น เมื่อปฏิกากนิमितปรากฏแล้ว โยคาวจรก็จะได้สำเร็จตามลำดับจนถึงจตุตถฌาน ปัญจฌาน

(๔) วิธีเจริญวโยกถิน

ให้เพ่งลมที่พัดอันปรากฏอยู่ที่ยอดอ้อย ยอดไผ่ ยอดไม้ หรือปลายผม ที่ถูกลมพัดไหวอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วพึงตั้งสติไว้ว่า ลมพัดต้องในที่นี้ หรือลมพัดเข้ามาในช่องหน้าต่าง หรือช่องฝา ถูกระหว่างกายในที่ใดก็พึงตั้งสติไว้ในที่นั้น แล้วพึงบริกรรมว่า **วโยๆ ลมๆ** ดังนี้รำไปจนกว่าจะสำเร็จอุคคหนิमितและปฏิกากนิमित อุคคหนิमितในวโยกถินนี้ จะปรากฏไหวๆ เหมือนโอแห่งข้าวปายาสอันบุคคลปลงลงจากเตาใหม่ๆ ปฏิกากนิमितจะปรากฏอยู่เป็นอันตมิได้ห้วนไหว เมื่อปฏิกากนิमितเกิดแล้ว โยคาวจรกฤษทุตรก็จะได้สำเร็จตามโดยลำดับ

(๕) วิธีเจริญนิลกถิน

โยคาวจรกฤษทุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญนิลกถิน พึงพิจารณานิमितสี่เขียวเป็นอารมณ์ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมีเคยได้เจริญนิลกถินมาแต่ชาติก่อนๆ แล้ว เพียงแต่เพ่งดูดอกไม้สี่เขียวหรือผ้าเขียวเป็นต้น ก็อาจได้อุคคหนิमितและปฏิกากนิमित ส่วนผู้พึงจะเจริญนิลกถินในชาติปัจจุบันนี้ พึงทำดวงกถินก่อน พึงเอาดอกไม้อย่างใดอย่างหนึ่งที่มีสีเขียวล้วนอย่างเดียวมาลำดับลงในผอบหรือฝากล่องให้เสมอขอบปาก อย่าให้

เกสรแลก้านปรากฏ ให้แลเห็นแต่กลีบสีเขียวอย่างเดียว หรือจะเอาผ้าเขียวซึ่งลงที่ขอบปากผอบหรือผากล่อง ทำให้เสมอดังหน้ากลองก็ได้ หรือจะเอาของที่เขียว เช่น คราม เป็นต้น มาทำเป็นดวงกลืนเหมือนอย่างปฐวีกลืนก็ได้

เมื่อทำดวงกลืนเสร็จแล้ว พึงปฏิบัติพิธีโดยทำนองที่กล่าวไว้ในปฐวีกลืนนั้นเถิด พึงบริกรรมภาวนาว่า **นึลๆ เขียวๆ** ดังนี้รำไป จนกว่าอุคคหนิमितและปฐภาคินิมิตจะเกิดขึ้น อุคคหนิमितในนึลกลืนนี้มีกลืนโทษอันปรากฏ ถ้ากลืนนั้นกระทำด้วยดอกไม้ ก็เห็น เกสร ก้าน ระหว่างกลีบปรากฏ ส่วนปฐภาคินิมิตจะปรากฏดุจขาบข้าวตาลแก้วมณี ตั้งอยู่ในอากาศ เมื่อปฐภาคินิมิตเกิดแล้ว อุปจารฆาน และอัปปนาฆาน ก็จะได้เกิดดังกล่าวไว้ในปฐวีกลืน

(๖-๗-๘) วิธีเจริญปีตกลืน-โลหิตกลืน-โอหาตกลืน

วิธีเจริญกลืน ๓ นี้ เหมือนกันกับนึลกลืนทุกอย่าง ปีตกลืน พง์สีเหลือง บริกรรมว่า **ปีตๆ เหลืองๆ** โลหิตกลืน พง์สีแดง บริกรรมว่า **โลหิตๆ แดงๆ** โอหาตกลืน พง์สีขาว บริกรรมว่า **โอหาตๆ ขาวๆ** ดังนี้รำไป จนกว่าจะเกิดอุคคหนิमितและปฐภาคินิมิต ลักษณะอุคคหนิमितและปฐภาคินิมิตก็เหมือนในนึลกลืน ต่างกันแต่สีอย่างเดียวเท่านั้น

(๙) วิธีเจริญอาโลกกลืน

โยคาวจรกฤษทุตรผู้จะเจริญอาโลกกลืนนี้ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมีเคยได้เจริญมาแต่ชาติก่อนๆ แล้ว เพียงแต่พองดูแสงพระจันทร์หรือแสงพระอาทิตย์หรือแสงไฟอันส่องเข้ามาตามช่องฝาหรือช่องหน้าต่างเป็นต้น ที่ปรากฏเป็นวงกลมอยู่ที่ฝาหรือที่พื้นนั้นๆ ก็อาจสำเร็จอุคคหนิमितและปฐภาคินิมิตโดยง่าย ส่วนโยคาวจรที่พึงจะเจริญกลืนในชาติปัจจุบันนี้ เมื่อจะเจริญต้องทำดวงกลืนก่อน พึงหาหม้อมาเจาะให้เป็นช่องกลมประมาณคืบ ๔ นิ้ว เอาประทีปตามไว้ข้างใน ปิดปากหม้อเสียให้ดี ผินช่องหม้อไปทางฝา แสงสว่างที่ออกทางช่องหม้อก็จะปรากฏเป็นวงกลมอยู่ที่ฝา พึงนั่งพิจารณา

ตามวิธีที่กล่าวไว้ในปฐวิภิกขิน บรรณว่า **อาโลโกฯ แสงสว่างฯ** ดังนี้ว่าไป จนกว่าจะได้สำเร็จอุคคหนิमितและปฐกาคนิमित อุคคหนิमितในอาโลกกสินนี้ ปฐกาคอุจวงกลมอันปรากฏที่ผ้านั้นแล ส่วนปฐกาคนิमितปรากฏผ่องใสเป็นแห่งที่บดบังดวงแห่งแสงสว่างจะนั้น

(๑๐) วิธีเจริญอากาศกสิน

โยคาวจรกุลบุตรผู้ปรารถนาจะเจริญอากาศกสินนี้ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมีเคยสั่งสมมาแล้วแต่ชาติก่อน เพียงแต่เพ่งดูช่องฝา ช่องดาน หรือช่องหน้าต่าง เป็นต้น ก็อาจสำเร็จอุคคหนิमितและปฐกาคนิमितโดยง่าย ถ้าไม่มีวาสนาบารมีในกสินข้อนี้มาก่อน ต้องทำดวงกสินก่อน เมื่อจะทำดวงกสิน พึงเจาะฝาเจาะแผ่นหนังหรือเลื้อล้าแพนให้เป็นวงกลมกว้างคืบ ๔ นิ้ว ปฏิบัติการทั้งปวงโดยทำนองที่กล่าวไว้ในปฐวิภิกขิน บรรณว่า **อากาศฯ อากาศฯ** ดังนี้ว่าไปจนกว่าจะเกิดอุคคหนิमितและปฐกาคนิमितนั้นเกิด อุคคหนิमितในอากาศกสินนี้ปรากฏรูปวงกลมอากาศแต่มีที่สุดฝาเป็นต้น เจือปนอยู่บ้าง ส่วนปฐกาคนิमितปรากฏเป็นวงกลมอากาศเท่ากับวงกสินเด่นอยู่ และสามารถแผ่ออกให้ใหญ่ได้ตามต้องการ

(๑๑) วิธีอุทumatกอสุมกรรณฐาน

โยคาวจรกุลบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญกรรณฐานนี้ พึงไปสู่ที่พิจารณาอุทumatกอสุมกนิमित อย่าไปไต่ลม พึงไปเหนือลม ถ้าทางข้างเหนือลมมีรั้วและหนามกั้นอยู่หรือมีโคลนตมเป็นต้น ก็พึงเอาผ้าหรือมือปิดจมูกไป เมื่อไปถึงแล้วอย่าเพ่งแลดูออสุมกนิमितก่อน พึงกำหนดทิศก่อน ยืนอยู่ในทิศใดเห็นซากออสุมกไม่ถนัด น้ำจิตไม่ควรแก่ภาวนากรรม พึงเว้นทิศนั้นเสีย อย่ายืนในทิศนั้น พึงไปยืนในทิศที่เห็นซากออสุมกถนัด น้ำจิตก็ควรแก่กรรมฐาน อนึ่ง อย่ายืนในที่ไต่ลม กลืนออสุมกจะเปียดเบียน อย่ายืนข้างเหนือลม หม่อมมนุษย์ที่สิงอยู่ในซากออสุมกจะโกรธเคือง พึงหลีกเลี่ยงเสียสักหน่อย อนึ่ง อย่ายืนใกล้นักใกล้นัก ยืนไกลนักซากออสุมกไม่ปรากฏแจ้ง ยืนใกล้นักจะไม่สบาย เพราะกลืนออสุมกและปฏิภูลด้วยซากศพ ยืนชิดเท่านั้น ชิดศีรษะนัก จะไม่ได้เห็นซาก

อสุภะหมดทั้งกาย พึงยืนในที่ท่ามกลางตัวอสุภะในที่ที่สบาย เมื่อยืนอยู่ดังนี้ ถ้าก้อนศิลา จอมปลวกต้นไม้หรือกอหญ้าเป็นต้น ปรากฏแก่จักขุ จะเล็กใหญ่ ขาวดำ ยาวสั้น สูงต่ำ อย่างไร ก็พึงกำหนดรู้เช่นนั้นๆ แล้วต่อไปพึงกำหนดอุทุมตกอสุภะโดยอาการ ๖ อย่าง คือ สี ภาท ลัญฐาน ทิศ ที่ตั้ง และปริเฉท กำหนดสีของอสุภะนี้เป็นร่างกาย ของคนดำคนขาวเป็นต้น กำหนดภาท นั่นคือกำหนดว่าซากอสุภะนี้เป็นร่างกายของ คนที่ตั้งอยู่ในปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย กำหนดลัญฐาน นั่นคือกำหนดว่านี่เป็น ลัญฐานศีรษะ - ท้อง - สะเอว - เป็นต้น กำหนดทิศ นั่นคือกำหนดว่าในซากอสุภะนี้ มีทิศ ๒ คือ ทิศเบื้องต่ำ-เบื้องบน ท่อนกายตั้งแต่นาภีลงมาเป็นทิศเบื้องต่ำ ตั้งแต่นาภี ขึ้นไปเป็นทิศเบื้องบน กำหนดที่ตั้ง นั่นคือกำหนดว่ามีอยู่ข้างนี้ เท้าอยู่ข้างนี้ ศีรษะ อยู่ข้างนี้ ท่ามกลางกายอยู่ที่นี้ กำหนดปริเฉท นั่นคือกำหนดว่าซากอสุภะนี้มีกำหนด ในเบื้องต่ำด้วยพื้นเท้า มีกำหนดในเบื้องบนคือปลายผม มีกำหนดในเบื้องขวางด้วย หนึ่งเต็มไปด้วยเครื่องเนา ๓๑ ส่วน โยคาวจรพึงกำหนดพิจารณาอุทุมตกอสุภานิमित्तนี้ ได้เฉพาะแต่ซากอสุภะอันเป็นเพศเดียวกับตน คือถ้าเป็นชายก็พึงพิจารณาเฉพาะแต่ เพศชายอย่างเดียว

เมื่อพิจารณาอุทุมตกอสุภะนั้น จะนั่งหรือยืนก็ได้ แล้วพึงพิจารณาให้เห็น อาณิสสในอสุภกรรมฐาน พึงสำคัญประหนึ่งดวงแก้วตั้งไว้ซึ่งความเคารพรักใคร่ยิ่งนัก ผูกจิตไว้ในอารมณ์คืออสุภะนั้นไว้ให้มั่น ด้วยคิดว่าอาตมาจะได้พ้นจากชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ ด้วยวิธีปฏิบัติดังนี้แล้ว พึงลึ้มจักขุขึ้นแลดูอสุภะถือเอาเป็นนิमित แล้วเจริญ บริกรรมภาวนาไปว่า **อุทุมตกํ ปฏิภูณํ** ซากศพพองขึ้นเป็นของน่าเกลียดดังนี้รำไป ร้อยครั้งพันครั้ง ลึ้มจักขุดูแล้วพึงหลับจักขุ พิจารณาทำอยู่ดังนี้เรื่อยไป จนเมื่อหลับ จักขุก็เห็นอสุภะเหมือนเมื่อลึ้มจักขุดูเมื่อใด ชื่อว่าได้อุคคหนิมิตในกาลเมื่อนั้น ครั้นได้อุคคหนิมิตแล้วถ้าไม่ละความเพียรพยายามก็จะได้ปฏิกาคณิมิต อุคคหนิมิต ปรากฏเห็นเป็นของพึงเกลียดพึงกลัว และแปลกประหลาดยิ่งนัก ปฏิกาคณิมิตปรากฏ ดุจบุรุษมีกายอันอ้วนพี กินอาหารอิ่มแล้วนอนอยู่ฉะนั้น เมื่อได้ปฏิกาคณิมิตแล้ว นิเวศธรรมทั้ง ๕ มีกามฉันทะเป็นต้น ก็ปราศจากสันดาน สำเร็จอุปจารฌาน อปปนาฌาน และความชำนาญแคล่วคล่องในฌานโดยลำดับไป

(๑๒) วิธีเจริญวินีลกอสกกรรมฐาน

วินีลกอสภาะนั้น คือชาคคพก่ำล้งพองเขียว วิธีปฏิบัติทั้งปวงเหมือนในอุทฐมาตก-
อสภาะ แปลกแต่คำบริกรรมว่า **วินีลํ ปฏิภูลํ** อสภะขึ้นพองเขียวน่าเกลียดดังนี้
อุคคหนิมิตในอสภะนี้ปรากฏมีสีต่างๆ แปรกกัน ปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นสีแดง
ขาว เขียว เจือกัน

(๑๓) วิธีเจริญวิบุพพกอสกกรรมฐาน

วิบุพพกอสภาะนี้ คือชาคคพมีน้ำหนองไหล วิธีปฏิบัติเหมือนในอุทฐมาตกอสภาะ
ทุกประการ แปลกแต่คำบริกรรมว่า **วิบุพพํ ปฏิภูลํ** ชาคคพมีน้ำหนองไหลน่าเกลียด
ดังนี้เท่านั้น อุคคหนิมิตในอสภะนี้ปรากฏเหมือนมีน้ำหนองน้ำเหลืองไหลอยู่มีขาด
ส่วนปฏิภาคนิมิตนั้นปรากฏเหมือนดังร่างอสภาะสงบนิ่งอยู่มิได้หวั่นไหว

(๑๔) วิธีเจริญวินิทกอสกกรรมฐาน

อสภาะนี้ได้แก่ชาคคพที่ถูกตัดออกเป็นท่อนๆ ทั้งอยู่ในที่มีสนามรบหรือป่าช้า
เป็นต้น วิธีปฏิบัติทั้งปวงเหมือนในอุทฐมาตกอสภาะ แปลกแต่คำบริกรรมว่า **วินิทกํ
ปฏิภูลํ** ชาคคพขาดเป็นท่อนๆ น่าเกลียดดังนี้เท่านั้น อุคคหนิมิตปรากฏเป็นชาคคพ
ขาดเป็นท่อนๆ ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏเหมือนมีอวัยวะครบบริบูรณ์ มิเป็นช่องขาด
เหมือนอย่างอุคคหนิมิต

(๑๕) วิธีเจริญวิชายิตกอสกกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพิจารณาชาคคพอันสัตว์มีเร้งกาและสุนัขเป็นต้น กัดกินแล้วอวัยวะ
ขาดไปต่างๆ บริกรรมว่า **วิชายิตกํ ปฏิภูลํ** ชาคคพที่สัตว์กัดกินอวัยวะต่างๆ เป็นของ
น่าเกลียด ดังนี้รำไปกว่าจะได้สำเร็จอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต ก็อุคคหนิมิตในอสภาะ
นี้ปรากฏเหมือนชาคคพอันสัตว์กัดกินกลิ้งอยู่ในที่นั้นๆ ปฏิภาคนิมิตปรากฏบริบูรณ์
ล้นทั้งกาย จะปรากฏเหมือนที่สัตว์กัดกินนั้นมิได้

(๑๖) วิธีเจริญวิจิตตกอสุภกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพิจนํามาเองหรือให้ผู้อื่นนํามาซึ่งซากอสุภะที่ตกทิ้งเรี่ยรายอยู่ในที่ต่างๆ แล้วมากองไว้ในที่เดียวกัน แล้วกำหนดพิจารณาปริกรรมว่า **วิจิตตํ ปฏิภูลํ** ซากศพอันซัดไปในที่ต่างๆ เป็นของน่าเกลียด ดังนี้รำไปจนกว่าจะได้อุคคหนิमितและปฏิภาคนิमित อุคคหนิमितในอสุภะนี้ปรากฏเป็นช่องๆ เป็นระยะๆ เหมือนร่างอสุภะนั้นเอง ปฏิภาคนิमितปรากฏเหมือนกายบริบูรณ์ จะมีช่องมีระยะหาได้

(๑๗) วิธีเจริญทตวิจิตตกอสุภกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพิจนํามาหรือให้ผู้อื่นนํามาซึ่งซากอสุภะที่คนเป็นข้าศึกลับฟันกันเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ทิ้งไว้ในที่ต่างๆ ลำดับเข้าให้ห่างกันประมาณนิ้วมือหนึ่ง แล้วกำหนดพิจารณาปริกรรมว่า **ทตวิจิตตํ ปฏิภูลํ** ซากศพขาดเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ เป็นของน่าเกลียด ดังนี้รำไปจนกว่าจะได้อุคคหนิमितและปฏิภาคนิमित อุคคหนิमितในอสุภะนี้ปรากฏดูจรรอยปากแผลอันบุคคลประหาร ปฏิภาคนิमितปรากฏดั่งเต็มบริบูรณ์ทั้งกายมิได้เป็นช่องเป็นระยะ

(๑๘) วิธีเจริญโลหิตกอสุภกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพิจารณาซากศพที่คนประหารลับฟันในอวัยวะมีมือแลเท้าเป็นต้น มีโลหิตไหลออกอยู่และทิ้งไว้ในที่ทั้งหลายมีสนามรบเป็นต้น หรือพิจารณาอสุภะที่มีโลหิตไหลออกจากแผล มีแผลเป็นต้นก็ได้ ปริกรรมว่า **โลหิตํ ปฏิภูลํ** อสุภะนี้โลหิตไหลเประอะเปื้อนเป็นของน่าเกลียด ดังนี้รำไปจนกว่าจะได้อุคคหนิमितและปฏิภาคนิमित อุคคหนิमितในอสุภะนี้ปรากฏดูจ้ำแดงอันต้องลมแล้วแล้ไหวๆ อยู่ ปฏิภาคนิमितปรากฏเป็นอันดี จะได้ไหวหาได้

(๑๙) วิธีเจริญพุทฺธกอสุมมจฺจน

ให้โยคาวจรพิจารณาซากศพของมนุษย์หรือสัตว์มีสุนัขเป็นต้นที่มีหนอนคลาคล่ำอยู่ บริกรรมว่า **พุทฺธํ ปฏิกุลํ** อสุภะที่หนอนคลาคล่ำอยู่เป็นของน่าเกลียด ดังนั้นรำไปกว่าจะได้อุคคหนิमितและปฏิกาคนิमित อุคคหนิमितในอสุภะนี้ปรากฏมีอาการหัวนโหวดงหมุ่นอนอันสัญจรคลานอยู่ ปฏิกาคนิमितปรากฏมีอาการอันสงบเป็นอันดี ดูกองข้าวสาธิตาจะนั้น

(๒๐) วิธีเจริญอภฺยภูทิกอสุมมจฺจน

ให้โยคาวจรพิจารณาซึ่งซากศพที่เหลือแต่กระดูกอย่างเดียว จะพิจารณาร่างกระดูกที่ติดกันอยู่ทั้งหมดยังไม่เคลื่อนหลุดไปจากกันเลยก็ได้ จะพิจารณาร่างกระดูกที่เคลื่อนหลุดไปจากกันแล้วโดยมากยังติดกันอยู่บ้างก็ได้ จะพิจารณาท่อนกระดูกอันเดียวก็ได้ ตามแต่จะเลือกพิจารณา แล้วพึงบริกรรมว่า **อภฺยํ ปฏิกุลํ** กระดูกเป็นของน่าเกลียด ดังนั้นรำไปกว่าจะสำเร็จอุคคหนิमितและปฏิกาคนิमित ถ้าโยคาวจรพิจารณาแต่ท่อนกระดูกอันเดียว อุคคหนิमितและปฏิกาคนิमितปรากฏเป็นอย่างเดียวกัน ถ้าโยคาวจรพิจารณาร่างกระดูกที่ยังติดกันอยู่ทั้งสิ้นอุคคหนิमितปรากฏเป็นช่องๆ เป็นระยะๆ ปฏิกาคนิमितปรากฏเป็นร่างกายอสุภะบริบูรณ์สิ้นทั้งนั้น

(๒๑-๓๐) วิธีเจริญอนุสสติ ๑๐ ประการ

คือ **พทุธานุสสติ** ระลึกถึงคุณพระพุทฺธเจ้า **ธมฺมานุสสติ** ระลึกถึงคุณพระธรรม **สงฺฆานุสสติ** ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ **สีลानุสสติ** ระลึกถึงคุณศีล **จาคานุสสติ** ระลึกถึงคุณทาน **เทวตานุสสติ** ระลึกถึงคุณเทวดา **อุปฺमानุสสติ** ระลึกถึงคุณพระนิพพาน **มรณานุสสติ** ระลึกถึงความตาย **กายคตาสติ** ระลึกไปในกายของตน **อานาปานสติ** ระลึกถึงลมหายใจเข้าออก

ในอนุสสติ ๑๐ ประการนี้ จะอธิบายพิสดารเฉพาะอานาปานสติ ดังต่อไปนี้

โยคาวจรกฤษทุตรผู้จะเจริญอานาปานสติกรรมฐาน พึงเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า หรือ โคนไม้ หรืออยู่ในเรือน โรงศาลา กุฏิ วิหาร อันว่างเปล่าเป็นที่เงียบสงัดแห่งใดแห่งหนึ่ง อันสมควรแก่ภาวนาโยคแล้ว พึงนั่งคู้บัลลังก์ขัดสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับ มือซ้าย ตั้งกายให้ตรงดำรงสติไว้ให้มั่น คอยกำหนดรู้ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก อย่าให้ลืมหลง เมื่อหายใจเข้าก็พึงกำหนดรู้ว่าหายใจเข้า เมื่อหายใจออกก็พึงกำหนดรู้ ว่าหายใจออก เมื่อหายใจเข้าออกยาวหรือสั้นก็พึงกำหนดรู้ประจักษ์ชัดทุกๆ ครั้งไป อย่าลืมหลง อนึ่ง ท่านสอนให้กำหนดนับด้วย เมื่อลมหายใจเข้าและออกอันใดปรากฏแจ้ง ก็ให้นึกนับว่าหนึ่งๆ เป็นต้นไปจนถึง ๑๐ คือ เมื่อลมหายใจเข้าออกรอบที่ ๑ นับว่า หนึ่งๆ รอบที่ ๒ นับว่าสองๆ ไปจนถึงห้าๆ เป็น**ปัญจกะ** แล้วตั้งต้นหนึ่งๆ ไปใหม่ จนถึงหกๆ เป็น**หกกะ** แล้วนับตั้งต้นใหม่ไปจนถึงเจ็ดๆ เป็น**สัตตกะ** แล้วนับตั้งแต่ ต้นใหม่ไปจนถึงแปดๆ เป็น**อฏฐกะ** แล้วนับตั้งแต่ต้นใหม่ไปจนถึงเก้าๆ เป็น**นวกะ** แล้วนับตั้งต้นใหม่ไปจนถึงสิบๆ เป็น**ทสกะ** แล้วกลับนับตั้งต้นใหม่ตั้งแต่ปัญจกะ หมวด ๕ ไปถึงทสกะ หมวด ๑๐ โดยนัยนี้เรื่อยไป เมื่อกำหนดนับลมที่เดินโดย ครองนาสิกด้วยประการดังนี้ ลมหายใจเข้าออกก็จะปรากฏแก่โยคาวจรกฤษทุตรชัดและ เร็วเข้าทุกที อย่าพึงเอาสติตามลมเข้าออกนั้นเลย พึงคอยกำหนดนับให้เร็วเข้าตาม ลมเข้าออกนั้นว่า ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. / ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. / ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. / ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. / ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. / ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. / พึงนับตามลมหายใจเข้าออกดังนี้ว่าไป จิตก็จะเป็น เอกัคคตา ถึงซึ่งความเป็นหนึ่งมีอารมณ์เดียวด้วยกำลังอันนับลมนั้นเทียว บางองค์ก็ เจริญแต่มนสิการกรรมฐานนี้ด้วยสามารถถอยนับลมนั้น ลมอัสสาสะ-ปัสสาสะ ก็ดับไป โดยลำดับๆ กระวนกระวายก็ระงับลง จิตก็เบาขึ้น แล้วกายก็เบาขึ้นด้วย ดุจถึง ซึ่งอาการอันลอยไปในอากาศ เมื่อลมอัสสาสะ-ปัสสาสะหายดับลงแล้ว จิตของ โยคาวจรนั้นก็มีแต่นิมิตคือลมอัสสาสะ-ปัสสาสะอันสุขุมละเอียดเป็นอารมณ์ เมื่อพยายามต่อไป ลมสุขุมก็ดับลง เกิดลมสุขุมละเอียดยิ่งขึ้นประหนึ่งหายไปหมดโดย ลำดับๆ ครั้นปรากฏเป็นเช่นนั้น อย่าพึงตกใจและลูกหนีไปเพราะจะทำให้กรรมฐาน นั้นเสื่อมไป พึงทำความเข้าใจไว้ว่า ลมหายใจไม่มีแก่คนตาย คนดำน้ำ คนเข้าฌาน

คนอยู่ในครุฑมารดาตั้งนี้แล้ว ฟังเตือนตนเองว่าบัดนี้เราก็ได้ตาย ลมละเอียดเข้าต่างหาก แล้วฟังคอยกำหนดลมในที่ๆ มันเคยกระทบ เช่นปลายจมูกไว้ ลมก็มาปรากฏดังเดิม เมื่อทำความกำหนดไปโดยนัยนี้ มีข้าอุคคหนิमितและปฏิกาคณินิมิตก็จะปรากฏโดยลำดับไป อุคคหนิमितและปฏิกาคณินิมิตในอานาปานสติกรรมฐานนี้ย่อมปรากฏแก่โยคาวจรต่างๆ กัน บางองค์ปรากฏดังปุยนุ่นบ้างปุยสำลีบ้าง บางองค์ปรากฏเป็นวงช่องรัศมีบ้าง ดวงแก้วมณีแก้วมุกดาบ้าง บางองค์ปรากฏมีสัมผัสหยาบคือเป็นดังเมล็ดในฝ้ายบ้าง ดังเลี่ยนสะเก็ดไม้แก่นบ้าง บางองค์ปรากฏดังด้ายสายสังวาลย์บ้าง เปลวควันบ้าง บางองค์ปรากฏดังใยแมลงมุมอันซึ่งอยู่บ้าง แผ่นเมฆและดอกบัวหลวง และจักรรถบ้าง บางทีปรากฏดังดวงพระจันทร์พระอาทิตย์ก็มี การที่ปรากฏนิमितต่างๆ กันนั้นเป็นด้วยปัญญาของโยคาวจรต่างกัน

อนึ่ง ธรรม ๓ ประการ คือ ลมเข้า ๑ ลมออก ๑ นิमित ๑ จะได้เป็นอารมณ์ของจิตอันเดียวกัน หามิได้ลมเข้าก็เป็นอารมณ์ของจิตอันหนึ่ง ลมออกก็เป็นอารมณ์ของจิตอันหนึ่ง นิमितก็เป็นอารมณ์ของจิตอันหนึ่ง เมื่อรู้ธรรม ๓ ประการ นี้แจ้งชัดแล้ว จึงจะสำเร็จซึ่งอุปจารฌานและอัปปนาฌาน เมื่อไม่รู้ธรรม ๓ ประการก็ย่อมไม่สำเร็จ อานาปานสติกรรมฐานนี้เป็นไปเพื่อตัดเสียซึ่งวิตกต่างๆ เป็นอย่างดีด้วยประการฉะนี้

(๓๑-๔๐) ส่วนกรรมฐานอีก ๖ ประการคือ อัปปมัญญาพรหมวิหาร ๔ อาหาเร-ปฏิบัติสัญญา ๑ จตุธาตววัตถาน ๑ จะไม่อธิบาย จะได้อธิบายแต่รูปกรรมฐาน ๔ ดังต่อไปนี้

โยคาวจรกุลบุตรผู้จะเจริญรูปกรรมฐานที่หนึ่ง ฟังเพ่งกลืนทั้ง ๔ มีปฐวิกลืนเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เว้นอากาศกลืนเสีย เมื่อสำเร็จรูปาวจรฌานอันเป็นที่สุดแล้ว จะเจริญรูปาวจรฌานในรูปกรรมฐานต่อไป ฟังเพิกกลืนนั้นเสีย คืออย่ากำหนดนึกหมายเอากลืนนิमितเป็นอารมณ์ ฟังตั้งจิตเพ่งนึกพิจารณาอากาศที่ดวงกลืนเกาะหรือเพิกแล้วเหลืออยู่แต่อากาศเปล่าเป็นอารมณ์ พิจารณาไปๆ จนอากาศเปล่าเท่าวงกลืนปรากฏในมโนทวารในกาลใด ในกาลนั้นให้โยคาวจรพิจารณาอากาศอันเป็นอารมณ์ปริกรรมว่า **อนนโต อากาโส** อากาศไม่มีที่สิ้นสุด ดังนี้จำไป เมื่อปริกรรมนึกอยู่ดังนี้

เนื่องๆ จิตก็สงบระงับตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิไปจนถึงอัปปนาสมาธิโดยลำดับ สำเร็จเป็นอรุณูปฌานที่ ๑ ชื่อว่า **อากาสนัญญายตนฌาน**

เมื่อจะเจริญอุปกรรมฐานที่ ๒ ต่อไป พึงละอากาสนิมิตที่เป็นอารมณ์ของอรุณูปฌานที่แรกนั้นเสีย พึงกำหนดจิตที่ยึดห่วงเอาอากาสนิมิตเป็นอารมณ์นั้นมาเป็นอารมณ์ต่อไป บริกรรมว่า **อนนตํ วิญญาณํ** วิญญาณไม่มีที่สุด ดังนี้รำไปจนกว่าจะได้สำเร็จอรุณูปฌานที่ ๒ ชื่อว่า **วิญญาณัญญายตนฌาน**

เมื่อจะเจริญอรุณูปฌานที่ ๓ ต่อไป พึงละอรูปวิญญาณที่แรกที่เป็นอารมณ์ของอรุณูปฌานที่ ๒ นั้นเสีย มายึดห่วงเอาความที่ไม่มีของอรุณูปฌานที่แรก คือกำหนดว่า อรูปวิญญาณที่แรกนี้ไม่มีในที่ใด ดังนี้เป็นอารมณ์ แล้วบริกรรมว่า **นตถิ กิณฺณิ** อรูปวิญญาณที่แรกนี้มีได้มีมิได้เหลือติดอยู่ในอากาสนี้ ดังนี้เนื่องๆ ไปก็จะได้สำเร็จอรุณูปฌานที่ ๓ ว่า **อากิณฺณัญญายตนฌาน**

เมื่อจะเจริญอรุณูปกรรมฐานที่ ๔ ต่อไป พึงปล่อยวางอารมณ์ของอรุณูปฌานที่ ๓ คือที่สำคัญมั่นว่าอรุณูปฌานที่แรกไม่มีดังนี้เสีย พึงกำหนดเอาแต่ความละเอียดประณีตของอรุณูปฌานที่ ๓ เป็นอารมณ์ ทำบริกรรมว่า **สนตเมตํ ปณฺีตเมตํ** ออรุณูปฌานที่ ๓ นี้ละเอียดนักประณีตนัก จะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ดังนี้เนื่องๆ ไปก็จะได้สำเร็จอรุณูปฌานที่ ๔ ชื่อว่า **เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน**

จะอธิบายฌานและสมาบัติต่อไป **ฌาน**นั้นว่าโดยประเภทเป็น ๒ อย่าง คือ **รูปฌานและอรุณูปฌาน** อย่างละ ๔ ฌาน เป็นฌาน ๘ ประการ ฌานทั้ง ๘ นี้ เป็นเหตุให้เกิดสมาบัติ ๘ ประการ บางแห่งท่านก็กล่าวว่า **ผลสมาบัติ** ต่อได้ฌานมีวิสี ชำนาญดีแล้วจึงทำให้สมาบัติบริบูรณ์ขึ้นด้วยดีได้ เพราะเหตุนี้สมาบัติจึงเป็นผลของฌานก็สมาบัติ ๘ ประการนี้ในภายนอกพระพุทธศาสนาก็มี แต่ไม่เป็นไปเพื่อดับกิเลสทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ได้แก่เป็นไปเพื่อทักขณธรรมสุขวิหารและเป็นไปเพื่อเกิดในพรหมโลกเท่านั้น เหมือนสมาบัติของอาฬารดาบสและอุทกดาบส ฉะนั้น ส่วนสมาบัติในพระพุทธศาสนานี้ย่อมเป็นไปเพื่อรำงับดับกิเลสทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ ว่าโดย

ประเภทเป็น ๒ อย่างคือ ผลสมบัติและนิโรธสมบัติ **ผลสมบัติ**นั้นย่อมสาธารณะ
ทั่วไปแก่พระอริยเจ้าที่ได้สมบัติทั้งสิ้น ส่วน**นิโรธสมบัติ**นั้นจำเพาะมีแต่พระอริยเจ้า
สองจำพวก คือ พระอนาคามี กับ พระอรหันต์ที่ได้สมบัติ ๘ เท่านั้น

อนึ่ง ฌานและสมบัตินี้ ถ้าว่าโดยอรรถก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะ
เท่านั้น เพราะฌานนั้นเป็นที่ถึงด้วยดีของ**ฌานลาภีบุคคล** จริงอยู่ในอรรถกถาท่าน
กล่าวไว้ว่า ฌานลาภีบุคคล ถึงด้วยดีซึ่งสมบัติ คือ ฌานเป็นที่ถึงด้วยดีมีปฐมฌาน
เป็นต้นดังนี้ อนึ่งในพระบาลีแสดง **อนุပပ္พนินโรธสมบัติ ๔** ไว้ คือ ปฐม ทุตติย
จตุตถฌาน อากาสาัญญาเจตนะ วิญญาณัญญาเจตนะ อากิญจัญญาเจตนะ เนวลัญญา-
นาสัญญาเจตนะ และสัญญาเวยตนิโรธ เป็นสมบัติที่อยู่ตามลำดับของฌานลาภี-
บุคคลดังนี้ อนึ่งท่านแสดง อนุပပ္พวิหารสมบัติ ๔ ไว้ว่า ฌานลาภีบุคคลเมื่อถึงด้วยดี
ซึ่งปฐมฌาน วิตก วิจาร ดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งตติยฌาน ปีติดับไป เมื่อถึงด้วยดี
ซึ่งจตุตถฌาน ลมอัสสาสะปัสสาสะดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งอากาสาัญญาเจตนะ
รูปสัญญาดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งวิญญาณัญญาเจตนะ สัญญาในอากาสาัญญาเจตนะ-
ฌานดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งอากิญจัญญาเจตนะ สัญญาในวิญญาณัญญาเจตนะดับไป
เมื่อถึงด้วยดีซึ่งเนวลัญญานาสัญญาเจตนะ สัญญาในอากิญจัญญาเจตนะดับไป
เมื่อถึงด้วยดีซึ่งสัญญาเวยตนิโรธ สัญญาและเวทนาดับไป ธรรม ๔ อย่างนี้ชื่อ
อนุပပ္พนินโรธสมบัติ สมบัติเป็นที่ดับหมดแห่งธรรมอันเป็นปัจจันก (แปลว่าข้าศึก,
ศัตรู) แก่ตนตามลำดับดังนี้ คำในอรรถกถาและบาลีทั้ง ๒ นี้สองความให้ชัดว่า ฌาน
และสมบัติเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ แต่ฌานเป็นเหตุของสมบัติ สมบัติเป็นผล
วิเศษแปลกกันแต่เท่านั้น

บุคคลใดปฏิบัติชอบแล้ว บุคคลนั้นย่อมพิจารณาความเป็นไปแห่งสังขารทั้งหลาย
ย่อมเห็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ และความตายในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น
ย่อมไม่เห็นความสุขความยินดีน้อยหนึ่งในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ไม่เห็นซึ่งอะไรๆ
ในเบื้องต้น ท่ามกลาง หรือที่สุด ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้นซึ่งจะเข้าถึงความเป็นของ
ไม่ควรถือเอา อุปมาเหมือนบุรุษไม่เห็นซึ่งที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ในเบื้องต้น ท่ามกลาง

หรือที่สุดในก้อนเหล็กแดงอันร้อนอยู่ตลอดวันที่เข้าถึงความเป็นของควรจับถือ
สักแห่งเดียวฉันใด บุคคลพิจารณาเห็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ และความตาย
ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่เห็นความสุขความยินดีในสังขารเหล่านั้น
แม้หน้อยหนึ่งฉันนั้น เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นว่า เป็นของร้อนพร้อม ร้อนมาแต่ต้นตลอด
โดยรวม มีทุกข์มากมีความคับแค้นมาก ถ้าใครมาเห็นได้ซึ่งความไม่เป็นไปแห่งสังขาร
ทั้งหลายไซ้ ธรรมชาติเป็นที่สิ้นแห่งตัณหาธรรมชาติ เป็นที่ปราศจากเครื่องย่อม
ธรรมชาติเป็นที่ระงับความกระหาย ธรรมชาติเป็นที่ดับทุกข์ ธรรมชาตินั้นเป็นที่สงบ
เป็นของประณีตดังนี้ ฐานที่ตั้งแห่งธรรมอันอุดมนี้คือ **ศีล** บุคคลตั้งมั่นในศีลแล้ว
เมื่อกระทำในใจโดยชอบแล้ว จะอยู่ในที่ใดๆ ก็ตามปฏิบัติชอบแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่ง
พระนิพพานด้วยประการฉะนี้

เมื่อโยคาวจรตั้งธรรม ๖ กอง มีขั้น ๕ เป็นต้น มีปฏิจจสมุปบาทเป็นที่สุดได้
เป็นพื้น คือพิจารณาให้รู้จักลักษณะแห่งธรรม ๖ กอง ยึดห่วงเอาธรรม ๖ กองไว้
เป็นอารมณ์ได้แล้ว ลำดับนั้นจึงเอาศีลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิมาเป็นรากฐาน **ศีลวิสุทธิ**
นั้นได้แก่ **ปาฏิโมกขสังวรศีล จิตตวิสุทธิ** นั้นได้แก่ **อภิสมาบัติ ๘ ประการ** เมื่อตั้ง
ศีลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิเป็นรากฐานแล้ว ลำดับนั้นโยคาวจรพึงเจริญวิสุทธิทั้ง ๕
สืบต่อขึ้นไปโดยลำดับๆ เอา **ทัญญูวิสุทธิ** และ **กัณหาวิตรณวิสุทธิ** เป็นเท้าซ้ายเท้าขวา
เอา **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** และ **ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ** เป็นมือซ้ายมือขวา
เอา **ญาณทัสสนวิสุทธิ** เป็นศีรษะเถิด จึงจะสามารถยกตนออกจากรากฐานสงสารได้

ทัญญูวิสุทธิ นั่นคือปัญญาอันพิจารณาซึ่งนามและรูปโดยสามัญลักษณะ มีสภาวะ
เป็นปริณามธรรม มิได้เที่ยงแท้ มีปกติแปรผันเป็นต้น เป็นปัญญาเครื่องชำระตนให้
บริสุทธิ์จากความเห็นผิดต่างๆ โยคาวจรเจ้าผู้ปรารถนาจะยังทัญญูวิสุทธิให้บริบูรณ์
พึงเข้าสู่ฌานสมาบัติตามจิตประสงค์ ยกเว้นเสียแต่เนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ
เพราะลึกละเอียดเกินไป ปัญญาของโยคาวจรจะพิจารณาได้โดยยาก พึงเข้าแต่เพียง
รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๓ ประการนั้นเถิด เมื่อออกจากฌานสมาบัติอันใดอันหนึ่งแล้ว
พึงพิจารณาองค์ฌานมีวิตกวิจารณ์ เป็นต้น แล้วเจตสิกธรรมอันสัมปยุตต์ด้วยองค์

ฉะนั้นให้แจ้งชัดโดยลักษณะ กิจ ปัจจุปฏฐาน และอาสันนการณ แล้วพึงกำหนด
หมายว่า องค์ฌานและธรรมอันสัมปยุตต์ด้วยองค์ฌานนี้ล้วนแต่เป็นนามธรรมเพราะ
เป็นสิ่งที่น้อมไปสู่อารมณ์สิ้นด้วยกัน แล้วพึงกำหนดพิจารณาที่อยู่ของนามธรรมจน
เห็นแจ้งว่า**หทัยวัตถุ**เป็นที่อยู่แห่งนามธรรม อุปมาเหมือนบุรุษเห็นอสรพิษภายในเรือน
เมื่อติดตามสกัดดูก็รู้ว่าอสรพิษอยู่ที่นี้ๆ ฉันทใด โยคาวจรผู้แสวงหาที่อยู่แห่งนามธรรม
ก็เห็นแจ้งว่าหทัยวัตถุเป็นที่อยู่แห่งนามธรรมฉันนั้น ครั้นแล้วพึงพิจารณารูปธรรม
สืบไปจนเห็นแจ้งว่าหทัยวัตถุนั้นอาศัยซึ่งภูตรูปทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม แม้อุปาทายรูปอื่นๆ
ก็อาศัยภูตรูปสืบด้วยกัน รูปธรรมนี้ย่อมเป็นสิ่งฉิบหายด้วยอันตรายต่างๆ มีหนาวร้อน
เป็นต้น เมื่อโยคาวจรมาพิจารณารู้แจ้งซึ่งนามและรูปขณะนี้แล้ว พึงพิจารณาธาตุทั้ง ๔
คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญาโดยสังเขปหรือพิสดารก็ได้ตามแต่ปัญญา
ของโยคาวจรจะพึงหยั่งรู้หยั่งเห็น ครั้นพิจารณาธาตุแจ่มแจ้งแล้ว พึงพิจารณาอาการ ๓๒
ในร่างกาย มีเกสา โลมา เป็นต้น จนถึงมตถลุงคังเป็นที่สุดให้เห็นชัดด้วยปัญญา
โดย **วณฺโณ** สี **คันโธ** กลิ่น **รโส** รส **โอส** ความชุ่มซาบ **สณฺฐาน** สันฐานสั้นยาว
ใหญ่่น้อย แล้วพึงประมวลรูปธรรมทั้งปวงมาพิจารณาในที่เดียวกันว่า รูปธรรมทั้งปวง
ล้วนมีลักษณะฉิบหายเหมือนกัน จะมันจะคงจะเที่ยงจะแท้สักสิ่งหนึ่งก็มิได้มี
เมื่อโยคาวจรเจ้าพิจารณาเห็นกองรูปดังนี้แล้ว อรูปธรรมทั้ง ๒ คือ จิต เจตสิก ก็
จะปรากฏแจ้งแก่พระโยคาวจรด้วยอำนาจทวารคือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ
เพราะว่าจิตและเจตสิกนี้มีทวารทั้ง ๖ เป็นที่อาศัย เมื่อพิจารณาทวารทั้ง ๖ แจ้งประจักษ์
แล้ว ก็ารู้จักจิตและเจตสิกอันอาศัยทวารทั้ง ๖ นั้นแน่แท้ จิตที่อาศัยทวารทั้ง ๖ นั้น
จัดเป็นโลกีย์ ๘๑ คือ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ มโนธาตุ ๓ มโนวิญญาณธาตุ ๖๘
และเจตสิกที่เกิดพร้อมกับโลกียจิต ๘๑ คือ ผัสโส เวทนา สัญญา เอกัคคตา ชีวิต
อินทริย์ มนสิการ ทั้ง ๗ นี่เป็นเจตสิกที่สาธารณะทั่วไปในจิตทั้งปวง การกล่าวดังนี้มีได้
แปลกกัน เพราะจิตทั้งปวงนั้นถ้ามีเจตสิกอันทั่วไปแก่จิตทั้งปวงเกิดพร้อมย่อมมีเพียง
๗ ประการเท่านั้น

เมื่อโยคาวจรบุคคลมาพิจารณานามและรูปอันกล่าวโดยสรุปคือ ชั้นที่ ๕ แจ้งชัด
ด้วยปัญญาญาณตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมถอนความเห็นผิดและตัดความสงสัยใน

ธรรมเสียได้ ย่อมรู้จักทางผิดหรือถูก ควรดำเนินและไม่ควรดำเนิน แจ่มแจ้งแก่ใจ
ย่อมสามารถถอนอาลัยในโลกทั้งสามเสียได้ ไม่เฝือติดอยู่ในโลกไหนๆ จิตใจของ
โยคาวจรย่อมหลุดพ้นจากอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉทประหารได้โดยแน่นอนด้วยประการ
ดังนี้แล

๒๔.

วินัยกรรม

๑. อุโบสถกรรม

เป็นวินัยกรรมอย่างหนึ่งที่ทรงบัญญัติให้ภิกษุทำทุกกึ่งเดือน จะละเว้นมิได้
โดยประสงค์ให้ชำระตนให้บริสุทธิ์ ไม่ให้มีอาบัติโทษติดตัวประการหนึ่ง เพื่อให้รู้จัก
พระวินัยส่วนสำคัญที่ทรงบัญญัติไว้จะได้ประพฤติตนถูกต้องดีประการหนึ่ง และ
อีกประการหนึ่งเพื่อความสามัคคีแห่งสงฆ์ ทรงกำหนดองค์แห่งความพร้อมพรังของ
อุโบสถไว้ ๔ ประการ คือ ดิถีที่ ๑๔-๑๕ หรือวันสามัคคี วันใดวันหนึ่ง เป็นองค์ที่ ๑
ภิกษุครบจำนวนควรทำสังฆอุโบสถหรือคณะอุโบสถ ได้นั่งชุมนุมไม่ละหัดถบาสนันใน
สีมาเดียวกัน เป็นองค์ที่ ๒ อาบัติที่เป็นสมาคคือมีวัตรเสมอกัน ไม่มีแก่สงฆ์ เป็นองค์
ที่ ๓ และวัชชนียบุคคล ๒๑ ไม่มีในหัตถบาสนั้น เป็นองค์ที่ ๔ อุโบสถพร้อมพรังด้วย
องค์ ๔ ประการนี้ จึงควรทำอุโบสถกรรม ควรกล่าวว่า **ปตุตกลล** ได้ ในบรรดา
วัชชนียบุคคล ๒๑ นั้น เมื่อคนอันสงฆ์ยกวัตร ๓ จำพวกอยู่ในหัตถบาสนั้น สงฆ์ทำอุโบสถ
ต้องอาบัติปาจิตตีย์ คนนอกนั้นอยู่ในหัตถบาสนั้น สงฆ์ทำอุโบสถต้องทุกกฏ

ก่อนจะทำอุโบสถพึงทำบุพพกิจบุพพกรรมก่อน ถ้าภิกษุหนุ่มไม่เป็นไข้ให้ภิกษุ
หนุ่มทำ หรือมีสามเณรหรือคนวัดก็ให้สามเณรหรือคนวัดทำก็ได้

ภิกษุใดรู้อุโบสถ ๙ อุโบสถกรรม ๔ ปาฏิโมกข์ ๒ ปาฏิโมกข์เทศ ๙ หรือ ๕
ภิกษุนั้นชื่อว่าผู้ฉลาด ควรสวดปาฏิโมกข์ได้

ภิกษุอยู่องค์เดียว ฟังทำบุญพิกิจบุพพกรรมไว้รอภิกษุอื่นจนหมดแล้ว เห็นไม่มา แล้วฟังอธิษฐานว่า **อชฺช เม อุโปสโก ปณฺณรโส** ถ้าเป็นวัน ๑๔ คำ ก็เปลี่ยน **ปณฺณรโส** เป็น **จาทุทฺทโส**

ภิกษุอยู่ ๒ รูป ฟังทำกิจทั้งปวงไว้รอภิกษุอื่นอีก เมื่อหมดเวลาแล้วไม่มีภิกษุอื่นมา ฟังแสดงอาบัติแล้วบอกปริสฺสุทธีแก่กันและกันว่า **ปริสฺสุทฺโธ อหํ อาวุโส ปริสฺสุทฺโธติ มํ ธาเรหิ** ผู้อ่อนพรรษากว่า ฟังว่า **ปริสฺสุทฺโธ อหํ ภนฺเต ปริสฺสุทฺโธติ มํ ธาเรหิ**

ภิกษุอยู่ด้วยกัน ๓ รูป ฟังทำบุญพิกิจบุพพกรรมไว้รอภิกษุอื่น เห็นว่าไม่มีมาแน่แล้ว ฟังประชุมกัน ภิกษุผู้ฉลาดรูปหนึ่งฟังตั้งคณะบัญญัติว่า **สฺถนฺนตฺถ เม ภนฺเต อายสฺมณฺตา อชฺชโปสโก ปณฺณรโส ยถายสฺมณฺตานํ ปตฺตกฺกลํ มยํ อญฺญมญฺญํ ปาริสฺสุทฺธิ อุโปสถํ กเรยฺยาม** แล้วฟังบอกปริสฺสุทธีซึ่งกันและกัน คำบอกปริสฺสุทธีเหมือนกล่าวแล้วข้างบนนั้น ฟังใช้เฉพาะบทหลัง เปลี่ยนแต่คำ **ภนฺเต** เป็น **อาวุโส** ตามสมควรแก่ความเป็นผู้แก่อ่อน เท่านั้น

ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ฟังสวดปาฏิโมกข์ เมื่อไม่มีอันตรายฟังสวดจนจบ ถ้ามีอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง ฟังสวดย่อได้ อุเทศที่ยังไม่ได้สวดฟังประกาศด้วยสุตฺตบท

อันตรายแห่งอุโปสถอันเป็นเหตุให้สวดปาฏิโมกข์ย่อได้ มี ๑๐ อย่าง คือ ๑. **ราชนฺตฺราโย** พระราชาเสด็จมา ๒. **โจรณฺตฺราโย** โจรมาปล้น ๓. **อคฺคยณฺตฺราโย** ไฟไหม้ ๔. **อุทกณฺตฺราโย** น้ำท่วม ๕. **มณฺุสฺสนฺตฺราโย** มนุษย์มากมาย ๖. **อมณฺุสฺสนฺตฺราโย** ผีเข้าภิกษุ ๗. **พาลณฺตฺราโย** ลัทธิร้ายมา ๘. **สิริสฺปนฺตฺราโย** งูเลื้อยมาในที่ชุมนุม ๙. **ชีวิตนฺตฺราโย** อันตรายแห่งชีวิต ๑๐. **พฺรหฺมจฺรยณฺตฺราโย** อันตรายแห่งพรหมจรรย์ เมื่ออันตราย ๑๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งมีมาถึงสวดปาฏิโมกข์ย่อตั้งแต่อุเทศที่ ๒ เป็นต้นไป อันตรายมีมาในเวลากำลังสวดอุเทศใดค้างอยู่ ฟังประกาศด้วยสุตฺตบท แต่อุเทศนั้นไป นิทานุเทศสวดยังไม่จบ อย่าฟังประกาศด้วยสุตฺตบท ฟังสวดให้จบก่อน นอกนั้นจึงประกาศด้วยสุตฺตบท ไม่มีอันตรายฟังสวดโดยพิสดารจนจบ

อุทเทศแห่งปาฏิโมกข์ ๙ คือ นิทานุเทศ ๑ ปาราชิกุเทศ ๑ สังฆาติเสสุเทศ ๑ อนียตุเทศ ๑ นิสสัคคียุเทศ ๑ ปาจิตตียุเทศ ๑ ปาฏิเทสนียุเทศ ๑ เสขียุเทศ ๑ สัตตาทิกรณสมถุเทศ ๑ **ปาฏิโมกขุเทศ ๕** นั้นรวมตั้งแต่อนียตถึงเสขียวัตถ์เข้ากัน เรียกว่า **วิตถาการุเทศ** จึงมีอุเทศเพียง ๕ ประการ อุเทศนี้สำหรับกำหนดในการ สวดย่อในเมื่อมีอันตราย ที่นิยมใช้กันอยู่กำหนดด้วยอุเทศ ๙ ประการ สะดวกในการ ใช้ประกาศด้วยสุตบท

สุตบทนั้นคือประกาศว่าอุเทศนอกจากที่ **สุตา โข อายสฺมนฺเตหิ จตฺตารอ ปาราชิกา ฅมฺมา ฯลฯ สุตา โข อายสฺมนฺเตหิ สัตตาทิกรณสมถา ฅมฺมา เอตฺตกนฺตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนํ อนนฺวทฺตมฺมาสํ อุทฺทลํ อากจฺนติ ตตฺถ สพฺเพเหว สมคฺเคหิ สมฺโมทฺมานเหิ อวิวทฺมานเหิ ลิกฺขิตพฺพํ.**

๒. ปวารณากรรม

เป็นวินัยกรรมอย่างหนึ่ง ทรงบัญญัติให้ทำในวันสิ้นสุดแห่งการจำพรรษาด้วย จุดประสงค์คล้ายอุโบสถกรรม และทรงอนุญาตให้ทำแทนอุโบสถในวันนั้นด้วย บุพเพกิจ บุพเพภรณ์ ลักษณะ ๔ และวันประชุมทำปวารณากรรม ก็เหมือนอุโบสถกรรม ทุกประการ

ภิกษุหนึ่งรูปพึงอธิษฐานว่า **อชฺช เม ปวารณาปณฺณรสี อธิฏฺฐามิ** ภิกษุ ๒ รูป พึงปวารณากันและกันทีเดียว ไม่ต้องตั้งญัตติ ภิกษุ ๓-๔ รูป พึงตั้งคณะญัตติว่า **สฺถนฺตฺตฺ เม ภนฺเต อายสฺมนโต อชฺชปวารณา ปณฺณรสี ยทา ยสฺมนฺตานํ ปตฺตกฺลลํ มยํ อญฺญมญฺญํ ปวาเรยยาม** แล้วพึงปวารณากันและกัน ถ้ามีภิกษุตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป พึงทำสังฆปวารณาตั้งญัตติว่า **สฺถนาตฺตฺ เม ภนฺเต สงฺโฆ อชฺช ปวารณา ปณฺณรสี ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกฺลลํ สงฺโฆ ปวาเรย** แล้วพึงปวารณาตนต่อสงฆ์ทีละรูปตาม ลำดับพรรษา ถ้าจะระบुประการใดให้เปลี่ยนตอนท้ายเป็นดังนี้ ถ้าปวารณา ๓ หน พึงว่า **เตวาจิกํ ปวาเรย** ถ้าปวารณา ๒ หน พึงว่า **เทววจิกํ ปวาเรย** ถ้าปวารณา หนึ่งเดียว พึงว่า **เอกวาจิกํ ปวาเรย**

คำปวารณาต่อสงฆ์ว่า **สงฆมณเฑ ปวาเรมิ ทิฏฺฐาเจเน วา สุเตเน วา ปริสํกายา วา
วทนตุ มํ อายสฺมนโต อนุกมฺปิ อุปาทาย ปสฺสนโต ปฏิภุจิสฺสามิ ภิกษุผู้เฒ่ากว่าพึง
เปลี่ยน อาวุโส เป็น ภนฺเต**

คำปวารณาตนต่อคณะว่า **อหํ อาวุโส อายสฺมนเต ปวาเรมิ ฯลฯ วทนตุ มํ
อายสฺมนโต อนุกมฺปิ อุปาทาย ปสฺสนโต ปฏิภุจิสฺสามิ ภิกษุผู้เฒ่ากว่าพึงเปลี่ยน
อาวุโส เป็น ภนฺเต ถ้า ๒ รูป จึงเปลี่ยน อายสฺมนเต เป็น อายสฺมนตํ เปลี่ยน
อายสฺมนโต เป็น อายสฺมา**

๓. จีวรกรรม

ไตรจีวร คือ ผ้าสังฆาฏิ ๑ ผ้าอุตตราสงค์ ๑ ผ้าอังตราวาสก ๑ ต้องตัดเย็บ
ทำให้ถูกต้องตามลักษณะให้ได้ประมาณ และยอมให้ได้สี่ ทำพินทุ์กัปปะ แล้วจึงอธิษฐาน
จะไม่ตัดไม่ควร เพราะทรงห้ามไว้ว่าอย่าทรงผ้าที่ไม่ได้ตัด ภิกษุใดทรง ภิกษุนั้นต้อง
อาบัติทุกกฏ

วิธีตัดผ้านั้น ทรงวางแบบไว้ใน**คัมภีร์ขันธกะ** จะแสดงแบบจีวร ๕ ชนิด เป็น
ตัวอย่าง ชนิดหนึ่งๆ แบ่งออกเป็น ๒ ท่อนๆ ยาวเรียกว่า **มณฑล** ท่อนสั้นเรียกว่า
อัชฌมณฑล แผ่นผ้าเล็กยาวตามมณฑล ชนิดกลางเรียกว่า **วิวัฏฐะ** แผ่นผ้าเล็กสั้น
ตามอัชฌมณฑล ชนิดกลางเรียกว่า **อนุวิวัฏฐะ** แผ่นผ้าเล็กสั้นในระหว่างมณฑล
กับอัชฌมณฑลเรียกว่า **อัชฌกฺกุลี** แผ่นผ้าเล็กยาวตามมณฑลเรียกว่า **กฺกุลี** อัชฌมณฑล
ที่ถูกค่อในเวลาห่มเรียกว่า **คิเวยยกะ** อัชฌมณฑลที่ถูกแข้งในเวลาห่มเรียกว่า
ขังเมยยกะ อัชฌมณฑลที่ถูกมือในเวลาห่มเรียกว่า **พาหันทะ** แผ่นผ้าทาบริมโดยรอบ
เรียกว่า **อนุวาท** ทรงอนุญาตให้มีลูกดุม รังดุมติดที่มุมชายล่างกันผ้าเล็กและที่ผูกค่อ
กันผ้าหลุด

ประมาณกว้างยาวตามขนาดของผู้ใช้ แต่ต้องไม่เท่าหรือเกินสุดจีวร สุดจีวรนั้น
กว้าง ๖ คืบ ยาว ๙ คืบ โดยคืบพระสุคต ถ้าตัดผ้าชนิด ๕ ชนิดหนึ่งๆ กว้าง ๒๔ นิ้ว

ชั้นที่ ๗ ชั้นที่ละ ๑๗ นิ้ว ๑ กระเบียด ชั้นที่ ๘ ชั้นที่ละ ๑๓ นิ้ว ๒ กระเบียด
ชั้นที่ ๑๑ ชั้นที่ละ ๑๑ นิ้ว อนุวาท ๖ นิ้ว เมื่อประกอบกันเข้าแล้ว เป็นจิวรกว้าง
๓ ศอก ๑ คืบ ยาว ๕ ศอก ๒ กระเบียด โดยวัดวัดก็ประมาณคือ นิ้ว คืบ ศอก
ข้างไม้เป็นประมาณที่พอดี ฟังตัดจิวรตามแบบนี้

สุดประมาณนั้นคือ ๕ กระเบียดครึ่ง เป็น ๑ นิ้วพระสุคต ๑๒ นิ้วเป็น ๑ คืบ
๒ คืบ เป็น ๑ ศอก เมื่อเทียบกับวัดวัดก็ประมาณเป็นดังนี้ ๑๖ นิ้ว ๑ กระเบียด
ข้างไม้เป็น ๑ คืบพระสุคต จิวรที่ตัดตามแบบข้างบนนี้จึงเล็กกว่าสุดจิวร

ในผ้า ๓ ผืนนี้ ทรงอนุญาตให้ทำผ้าสังฆาฏิ ๒ ชั้น อุตตราสงค์ ๑ ชั้น
อังตราวาสก ๑ ชั้น สำหรับผ้าใหม่ ถ้าเป็นผ้าเก่าทรงอนุญาตผ้าสังฆาฏิ ๓ ชั้น ๔ ชั้น
ผ้าอุตตราสงค์ ๒ ชั้น ผ้าอังตราวาสก ๒ ชั้น ถ้าเป็นผ้าบังสุกุลทรงอนุญาตให้ทำได้
ตามต้องการ จะกี่ชั้นก็ได้แล้วแต่จะฟังอุตสาหะ

คติธรรมคำสอน

- **คุณธรรม** ยังผู้เข้าถึงให้เป็นผู้ฉลาดปราดเปรื่องเลื่องระบือ มีความฉลาดกว้างขวางในอุบายวิธี ไม่มีความคับแคบจนมุม
- **ความไม่ยั่งยืน** เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และแน่นอน
ความยิ่งใหญ่ คือความไม่ยั่งยืน
ชีวิตที่ยิ่งใหญ่ คือชีวิตที่อยู่ด้วยทาน ศีล เมตตา และกตัญญู
- **ชีวิตที่มีความดี** อาจมิใช่ความยิ่งใหญ่
แต่**ชีวิตที่ยิ่งใหญ่** ต้องอาศัยคุณธรรมความดีเท่านั้น
- คนที่มีวาสนาในทางที่ดีมาแล้ว แต่คบคนพาล วาสนาก็อาจเป็นเหมือนคนพาลได้ บางคนวาสนายังอ่อน เมื่อคบบัณฑิต วาสนาก็เลื่อนขั้นขึ้นเป็นบัณฑิต ฉะนั้น บุคคลควรพยายามคบแต่บัณฑิตเพื่อเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้น
- **ผู้มีศีล** เป็นผู้ปลูกและส่งเสริมสุขบนหัวใจคนและสัตว์ทั่วโลก ให้มีแต่ความอบอุ่นใจ ไม่เป็นที่ระแวงสงสัย

- **ผู้ไม่มีศีล** เป็นผู้ทำลายหัวใจคนและสัตว์
ให้ได้รับความทุกข์เดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า
- **ผู้มีปัญญา** ซึ่งมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ มีความเพียรแยกกิเลสให้หมดไป
จะไม่เกียจคร้าน ขยันหมั่นเพียรทั้งกลางวันและกลางคืน
- **การทำหิตเตียนผู้อื่น** ถึงเขาจะผิดจริงก็เป็นการก่ออกวนจิตใจตนเองให้
ขุ่นมัวไปด้วย ความเดือดร้อนวุ่นวายใจที่คิดแต่ตำหนิผู้อื่นจนอยู่ไม่เป็น
สุขนั้น นักปราชญ์ถือเป็นความผิดและบาปกรรมไม่ดีเลย
- ดิใดไม่มีโทษ ดินั้นชื่อว่าดีเลิศ
- ได้สมบัติทั้งปวง ไม่ประเสริฐเท่าใดตน
เพราะตัวตนเป็นบ่อเกิดแห่งสมบัติทั้งปวง
- แก้วให้ตกเนื้อ

แก้วตลกคาพเจ้าไว้	แก้วได้เขว่นคอต้องแต่ง
แก้วพันคากันอย่างยาย	คาย่างยายเวียนตายเวียนเกิด
เวียนเอากำเนิดในภพทั้งสาม	ภพทั้งสามเป็นเชือนเจ้าอยู่
- เหลือแต่แว่นเห็นบ่อนเมาหนัก เดินไปตามทางลี้กิดงเลื้อยย้าย

ในพระธรรมเทศนาของท่านพระอาจารย์มั่น

ท่านแสดงภาคปฏิบัติ ดังนี้

วิธีเดินจงกรม ต้องให้อยู่ในท่าสำรวมทั้งกายและใจ ตั้งจิตและสติไว้ที่จุดหมายของงานที่ตนกำลังทำอยู่ คือกำลังกำหนดธรรมบทใดอยู่ พิจารณาชั้นใดอยู่ อากาเรแห่งกายใดอยู่ พึงมีสติอยู่กับธรรมหรืออาการนั้นๆ ไม่พึงส่งใจและสติไปอื่นอันเป็นลักษณะของคนไม่มีหลักยึด ไม่มีความแน่นอนในตัวเอง การเคลื่อนไหวไปมาในทิศทางใดควรมีความรู้สึกรู้สึกด้วยสติพาเคลื่อนไหว ไม่พึงทำเหมือนคนนอนหลับ ไม่มีสติตามรักษาความกระตุกกระตึกของกาย และความละเมอเพื่อฝันของใจในเวลาหลับของตน การบิณฑบาต การขบฉัน การขับถ่าย ควรถืออริยประเพณีเป็นกิจวัตรประจำตัว ไม่ควรทำเหมือนคนผู้ไม่เคยอบรมศีลธรรมมาเลย พึงทำเหมือนสมณะคือเพศของนักบวชอันเป็นเพศที่สงบเยือกเย็น มีสติปัญญาเครื่องกำจัดโทษที่ฝังลึกอยู่ภายในอยู่ทุกอิริยาบถ การขบฉัน พึงพิจารณาอาหารทุกประเภทด้วยดี อย่าปล่อยให้อาหารที่มีรสเอร็ดอร่อยตามชีวหาปราศจากนิยมนกลายมาเป็นยาพิษแผดเผาใจ แม้ร่างกายจะมีกำลังเพราะอาหารที่ขาดการพิจารณาเข้าไปหล่อเลี้ยง แต่ใจจะอาภัพเพราะรสอาหารเข้าไปทำลาย จะกลายเป็นการทำลายตนด้วยการบำรุงคือทำลายใจ เพราะการบำรุงร่างกายด้วยอาหารโดยความไม่มีสติ

สมณะไปที่ใด อยู่ที่ใด ไม่พึงก่อความเป็นภัยแก่ตัวเองและผู้อื่น คือไม่สั่งสมกิเลสสิ่งน่ากลัวแก่ตัวเองและระบาดสาตกกระจายไปเผาลนผู้อื่น คำว่า กิเลส อริยธรรมถือเป็นสิ่งที่น่ากลัวอย่างยิ่ง พึงใช้ความระมัดระวังด้วยความจงใจ ไม่ประมาทต่อกระแสของกิเลสทุกๆ กระแส เพราะเป็นเหมือนกระแสไฟที่จะสังหารหรือทำลายได้ทุกๆ กระแสไป การยืน เดิน นั่ง นอน การขบฉัน การขับถ่าย การพูดจาปราศรัยกับผู้อื่นมาเกี่ยวข้องทุกๆ ราย และทุกๆ ครั้งด้วยความสำรวม นี่แหละคืออริยธรรม เพราะ

พระอริยบุคคลทุกประเภทท่านดำเนินอย่างนี้กันทั้งนั้น ความไม่มีสติ ไม่มีการสำรวม เป็นทางของกิเลสและบาปกรรม เป็นทางของวิญญูะล้วนๆ ผู้จะออกจากวิญญูะจึงไม่ควร สนใจกับทางอันลามกตกเหวเช่นนั้น เพราะจะพาให้เป็นสมณะที่เลว ไม่เป็นผู้อันใครๆ ฟังปรารภณา อาหารเลวไม่มีใครอยากรับประทาน สถานที่บ้านเรือนเลวไม่มีใครอยาก อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มใช้สอยเลว ไม่มีใครอยากนุ่งห่มใช้สอยและเหลือบมอง ทุกสิ่ง ที่เลวไม่มีใครสนใจ เพราะความรังเกียจโดยประการทั้งปวง คนเลว ใจเลว ยิ่งเป็น บ่อแห่งความรังเกียจของโลกผู้ดีทั้งหลาย ยิ่งสมณะคือนักบวชเราเลวด้วยแล้ว ก็ยิ่ง เป็นจุดทิ่มแทงจิตใจของทั้งคนดีคนชั่ว สมณะชีพรามณ์ เทวบุตรเทวดาอินทร์พรหม ไม่เลือกหน้า จึงควรสำรวมระวังนักษะ

การบำรุงรักษาสิ่งใดๆ ในโลก การบำรุงรักษาตน คือใจเป็นเยี่ยม จุดที่เยี่ยม ยอดของโลกคือใจ ควรบำรุงรักษาด้วยดี ได้ใจแล้วคือได้ธรรม เห็นใจตนแล้วคือ เห็นธรรม รู้ใจแล้วคือรู้ธรรมทั้งมวล ถึงใจตนแล้วคือถึงพระนิพพาน ใจนี้แลคือ สมบัติอันล้ำค่า จึงไม่ควรอย่างยิ่งที่จะมองข้ามไป คนพลาดใจคือไม่สนใจปฏิบัติ ต่อใจดวงวิเศษในร่างนี้ แม้จะเกิดสักร้อยชาติพันชาติก็คือผู้เกิดผิดพลาดนั่นเอง เมื่อทราบแล้วว่าใจเป็นสิ่งประเสริฐในตัวเรา จึงไม่ควรให้พลาดทั้งรู้ๆ จะเสียใจ ภายหลัง ความเสียใจทำนองนี้ไม่ควรให้เกิดได้เมื่อทราบอยู่อย่างเต็มใจ มนุษย์เป็นชาติ ที่พลาดในโลก แต่อย่าให้เราที่เป็นมนุษย์ทั้งคน โง่เต็มตัว จะเลวเต็มทนและหาความสุข ไม่เจอ

จารึกโดยพระธรรมวิสุทธิมงคล
(พระญาณสมฺปนฺโน หลวงตามหาบัว)

หนังสืออ้างอิง

วัดป่าดานวิเวก, หลักธรรมชุดคิลาจารึก, มกราคม ๒๕๕๙,
บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด
มูลนิธิพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต, บูรพาจารย์, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔
มุตโตทัย ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ
ธรรมบรรยาย ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ จัดจารึกโดย
พระภิกษุทองคำ ญาณภาโส และพระภิกษุวัน อุตตโม

คำแปลกุศลแก่สรรพสัตว์

ณ วัดป่าอัมพโรปัญญาณาราม

ในพระอุปถัมภ์ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ตำบลคลองกิว อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี

วันศุกร์ที่ ๒๔ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๖๐ ดิถีขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑

ขอบุญกุศลจริยา อันข้าพเจ้าทั้งหลายได้บำเพ็ญด้วยดีแล้ว ทางกาย วาจา และใจ กล่าวโดยจำเพาะคือ การสร้างอารามถวายเป็นสังฆจตุรทิศ อุทิศไว้ในพระบรมพุทธานุภาพ อารามนั้นมีนามว่า วัดป่าอัมพโรปัญญาณาราม ประกอบด้วยปูชนียวัตถุ และเสนาสนะต่างๆ กล่าวคือพระพุทธรูปปฏิมาปางนาคปรก พระพุทธรูปปฏิมาปางสมาธิ ศาลาที่ประชุมอาคารพิพิธภัณฑที่ประมวลธรรมโอวาทของพระสุปฏิปันโน ถนนลาดยางกว้าง ๕ เมตร ยาว ๘๐๐ เมตร อ่างเก็บน้ำสาธิตนันทนาการ กำแพงรอบพื้นที่ยาว ๒,๘๐๐ เมตร สูง ๓ เมตร ตลอดจนทั้งบุญกิริยาแห่งการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ด้วยน้ำใจศรัทธาเลื่อมใสมั่นคงในพระรัตนตรัย ดังนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งสังจาจิณฐาน แ่กุศลไปไม่มีประมาณ ขอถวายเป็นพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระบรมพุทธเจ้าพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ และเป็นกุศลสนองคุณท่านผู้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ และพระพุทธานุภาพ เป็นปฐม

อนึ่ง ขอสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีประมาณ, จงมีส่วนแห่งบุญที่ข้าพเจ้าได้ทำในบัดนี้, และแห่งบุญอื่นที่ได้ทำไว้ก่อนแล้ว, คือจะเป็นสัตว์เหล่าใด, ซึ่งเป็นที่รักใคร่ และมีบุญคุณ เช่นมารดาบิดาของข้าพเจ้า เป็นต้นก็ดี ที่ข้าพเจ้าเห็นแล้วหรือไม่ได้เห็นก็ดี, สัตว์เหล่าอื่นที่เป็นกลางๆ หรือเป็นคู่เวรกันก็ดี, สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในโลก, อยู่ในภูมิทั้ง ๓, อยู่ในกำเนิดทั้ง ๔, มีชั้น ๕ ชั้น, มีชั้นชั้นเดียว, มีชั้น ๔ ชั้น, กำลังท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ก็ดี, สัตว์เหล่าใดรู้ส่วนบุญที่ข้าพเจ้าแผ่ให้แล้ว, สัตว์เหล่านั้น จงอนุโมทนาเองเถิด, ส่วนสัตว์เหล่าใดยังไม่รู้ส่วนบุญนี้, ขอเทวดาทั้งหลายจงบอกสัตว์เหล่านั้นให้รู้

เพราะเหตุที่ได้อนุโมทนาส่วนบุญที่ข้าพเจ้าแผ่ให้แล้ว, สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง, จงเป็นผู้ไม่มีเวร, อยู่เป็นสุขทุกเมื่อ, จงถึงบวชอันเกษมกล่าวคือพระนิพพาน, ความปรารถนาที่ติงามของสัตว์เหล่านั้น จงสำเร็จเถิด, สาธุ สาธุ สาธุ

